

Universita Karlova
Filosofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Simultánnost v českém znakovém jazyce
Simultaneity in the Czech Sign Language

Jitka Motejzíková

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Alena Macurová, Csc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedené literatury.

Souhlasím s půjčováním této práce ke studijním účelům.

V Praze 24. 4. 2007

Jitka Motepíková

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní profesorce Aleně Macurové za trpělivost a za cenné připomínky k mé diplomové práci.

Velké poděkování patří všem neslyšícím respondentům, kteří mi vyšli ochotně vstříc při získávání materiálu v českém znakovém jazyce: Radce Novákové, Daniele Svozilové, Petrovi Vysučkovi a Martinu Wiesnerovi. Petrovi Vysučkovi navíc děkuji za poskytnutí DVD Storytelling, ze kterého jsem rovněž hojně čerpala ve své práci, a za konzultaci při kontrole notace ukázek v českém znakovém jazyce.

Dále bych ráda poděkovala Lence Tikovské za poskytnutí její výborné bakalářské práce, dále Barboře Šálkové, Kateřině Kasanové, Lucii Kuchařové, Lucii Půlpánové, Ireně Zelené, Mileně Najmanové, (a ještě jednou) Petrovi Vysučkovi a Radce Novákové za to, že jsem mohla ve své práci využít nasbíraný materiál českého znakového jazyka, který byl součástí jejich seminární práce. Děkuji navíc Ireně Zelené, která mi materiál zprostředkovala.

Děkuji také Anně Hronové za podnětný rozhovor, který mi pomohl ujasnit si koncepci této práce, a Lukášovi Tomkovi za totéž.

Děkuji Zuzaně Silovské a Jindřichu Marešovi za „pózování“ na ilustračních obrázcích užitých v této práci.

Nakonec bych ráda bych poděkovala Davidu Jordovi za pomoc při technické realizaci této práce a Federaci rodičů a přátel sluchově postižených za poskytnutí technického zázemí.

Ačkoliv to není zvykem někomu, byť symbolicky, věnovat svou diplomovou práci, ráda bych ji věnovala svým rodičům. Své mamince, která už nade mnou chvílemi lámala hůl a přestávala věřit, že ještě někdy dostuduji, a svému tatínkovi, který už tu bohužel s námi není. Je mi moc líto, že se některé velké věci musí odehrávat bez těch, které máme rádi...

Vysoká škola: Univerzita Karlova	Fakulta: Filozofická fakulta
Katedra/Ústav: Ústav českého jazyka a teorie komunikace	Školní rok:
ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE (PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)	
pro: Jitku Motejzíkovou	
obor: Český jazyk a literatura	
Název tématu: Simultaneita v českém znakovém jazyce	
Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Prostudovat odbornou literaturu o simultaneitě ve znakových jazycích. 2. Vyložit podstatu simultánních konstrukcí ve znakových jazycích v souvislosti s vizuálně motorickým způsobem existence ZJ. 3. Shromáždit materiál českého znakového jazyka. 4. Na základě studia odborné literatury a povahy shromážděného materiálu vybrat typy konstrukcí, jimž bude v DP věnována pozornost. 5. Vybrané typy konstrukcí vyložit. 	

Rozsah grafických prací:
Rozsah průvodní zprávy:
Seznam odborné literatury:
AARONS, D.; MORGAN, R.: Classifier predicates and the creation of multiple perspectives in South African sign language. In <i>Sign Language Studies</i> . 2003, roč. 3, č. 2, s. 125-157.
ASHER, R. E. (ed.). <i>The Encyclopedia of Language and Linguistics</i> . Oxford, New York, Soul, Tokio: Pergamon Press, 1994.
BAKER-SHENK, Ch.; COKELY, D. <i>American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture</i> . 3. vyd. Washington DC: Gallaudet University Press, 1996.

BELLUGI, U.; LILLO-MARTIN, D.; O'GRADY, L.; vanHOEK, K.: The Development of Spatialized Syntactic Mechanisms in American Sign Language. In EDMONDSON, W.; KARLSON, F. (eds.). *SLR'87. Papers from the Fourth International Symposium of Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 16-25.

BERGMAN, B.: Grammaticalization of Location. In EDMONDSON, W.; KARLSON, F. (eds.). *SLR'87. Papers from the Fourth International Symposium of Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 37-56.

BOYES BRAEM, P.; KOLB, A.: An Introduction to Sign Language Research. In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (eds.). *Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress on Sign Language Research a Application, March 23-25, 1990 in Hamburg*. Hamburg: Signum Verlag, 1990, s. 97-113.

COERTS, J.: The Analysis of Interrogatives and Negations in Sign Language of Netherlands. In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (eds.). *Current Trends in European Sign Language Research*. Hamburg: Signum Verlag, 1990, s. 256-276.

ENGBERG-PEDERSEN, E.: Some simultaneous constructions in Danish Sign Language. In BRENNAN, M.; TURNER, G. (eds.). *Word-order issues in Sign Language*. Durham, Angletterre: The International Sign Linguistics Association, 1994, s. 72-87.

KYLE, J.; WOLL, B. *Sign Language: the Study of Deaf People and Their Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

LUCAS, C.; VALLI, C.: From Signer's Perspectives: A Comparative Sign Language Study. In EDMONDSON, W.; KARLSON, F. (eds.). *SLR'87. Papers from the Fourth International Symposium of Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 129-152.

MILLER, Ch.: Simultaneous constructions and complex signs in Quebec Sign Language. In AHLGREN, I.; BERGMAN, B.; BRENNAN, M. (eds.). *Perspectives on sign language structure. Papers from the Fifth International Symposium on Sign Language Research*. Durham, Angletterre: The International Sign Linguistics Association, volume 1, 1994, s. 131-148.

WILBUR, R.: Modality and the Structure of Language. In MARSCHARK, M.; SPENCER, P.E. (eds.). *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2003, s. 332-346.

Vedoucí diplomové práce:

prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

Datum zadání diplomové práce:

Termín odevzdání diplomové práce:

Opisovatel: mag. Alena Macurová

Anotace

Tato práce zkoumá jeden ze základních povahových rysů znakových jazyků, simultánnost, neboli schopnost vyjádřit ve stejném okamžiku více informací najednou. Na základě poznatků získaných ze zahraniční i domácí literatury podává stručný výčet prostředků, které umožňují simultánní přenos informací, a dokládá je příklady z českého znakového jazyka. Podrobněji se věnuje jednomu z těchto prostředků: tzv. klasifikátorům.

Resume

This work describes one of the most basic features of sign languages: simultaneity - the ability to express more than one information at the same time. Based on knowledge acquired from foreign and Czech sources, it offers a list of all means, that allow to express different meanings simultaneously, and gives examples in the Czech sign language. It is focused on one means of simultaneity: classifiers.

Předmluva

Cílem této diplomové práce je přispět svým dílem v oblasti výzkumu a popisu gramatiky (českého) znakového jazyka. Znakový jazyk je přirozeným komunikačním prostředkem velkého množství lidí s různým typem sluchového postižení na celém světě – vznikl dávno v minulosti pro potřeby komunikace neslyšících lidí a s neslyšícími lidmi. V průběhu doby se vyvíjel stejně jako jazyky mající mluvenou formu tak, aby odpovídal měnícím se podmínkám a také měnícím se potřebám svých uživatelů.

Znakový jazyk nebyl dlouhou dobu považován za přirozený jazyk – spíše jen za nahodilou směsici gest a posunků. Statut plnoprávného jazyka mu byl oficiálně přiznán teprve nedávno, v České republice např. zákonem z roku 1998. Zejména v období na konci 19. a v první polovině 20. století byl znakový jazyk prakticky vytlačen ze vzdělání dětí se sluchovým postižením, kde byl do té doby různou měrou využíván jako jeden z komunikačních i instruktážních prostředků ve výuce. Tak se stalo, že se dostal téměř do ilegality a jeho užití se omezovalo pouze na společenství neslyšících lidí, různé kluby a spolky či školy pro žáky s vadou sluchu.

Důsledkem toho je nejen nedostatečné vzdělání mnoha (dospělých) lidí se sluchovým postižením a jejich nerozvinuté možnosti, ale také jejich nedůvěra k většinové společnosti slyšících lidí, která přetrvává ještě v dnešní době, i když se už mnohé změnilo k lepšímu.

Dalším důsledkem toho, že byl znakový jazyk v pozici jazyka s nízkým statutem, je i fakt, že nebyl dlouhou dobu zkoumán a že nebyla popsána jeho struktura a principy jeho fungování, jak se to děje v případě jiných jazyků. Znakový jazyk se ve světě začal zkoumat až od 60. let 20. století – u nás teprve od první poloviny 90. let a výzkum stále trvá. V průběhu 90. let se také objevily kursy českého znakového jazyka, z nichž některé z nich vedou sami neslyšící lidé, rodilí mluvčí znakového jazyka. Znakový jazyk se dostal i do veřejných sdělovacích prostředků a díky tomu všemu se tento jazyk a znalosti o něm pomalu dostávají do povědomí slyšící populace.

Přála bych si, aby poznatky, které přináší tato diplomová práce, přispěly k dalšímu poznání znakového jazyka, aby byly využity na kursech při jeho výuce. Domnívám se totiž, že klíčem k poznání světa lidí se sluchovým postižením je dobrá znalost znakového jazyka, který je komunikačním prostředkem velké části neslyšících lidí. Tato práce je tedy určena všem, kdo se chtějí o znakovém jazyce dozvědět něco více, všem, kteří se chtějí spolupodílet na tom, aby se oba světy: svět lidí neslyšících i svět lidí slyšících k sobě k sobě ještě více přiblížily.

Obsah

1.0 ÚVOD	3
2.0 MLUVENÉ A ZNAKOVÉ JAZYKY	3
2.1 Způsob existence mluvených a znakových jazyků	3
2.2 Linearita vs. simultánnost	4
3.0 PROSTŘEDKY UMOŽŇUJÍCÍ SIMULTÁNNÍ PŘENOS INFORMACÍ	5
3.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie I	5
3.2 Využití trojrozměrného prostoru	7
3.3 Nemanuální prostředky	11
3.3.1. Vyjádření adjektivní a adverbální informace	13
3.3.2 Mluvní obraz	15
3.3.3 Výpovědi s komunikační funkcí tázací	16
3.3.4 Vyjádření podmínky	18
3.3.5 Vyjádření záporu	19
3.3.6 Vyjádření rozkazu	21
3.3.7 Výběr z možností	21
3.3.8 Změna rolí	22
3.3.9 Signalizace tématu a zjištění porozumění	23
3.4 Manuální prostředky	24
3.4.1. Simultánní artikulace dvou jednoručních znaků	24
3.4.1.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie II	24
3.4.1.2 Tzv. odkazování	25
3.4.1.3 Artikulace dvou jednoručních znaků	27
3.4.2 Změna parametru/fonému znaku	29
3.4.2.1 Změna tvaru ruky - tzv. „inkorporace“	29
3.4.2.2 Změna místa artikulace znaku a pohybu, jakým je znak artikulován	31
3.4.2.3 Změna pohybu, kterým je znak artikulován	34
3.4.3. Rychlost artikulace znaků	38
3.4.4 Užití tzv. klasifikátorů	40
3.4.4.1 Vymezení pojmu	40
3.4.4.2 Třídění klasifikátorů	41

4.0 PROBLÉMY SPOJENÉ S VÝZKUMEM TZV. KLASIFIKÁTORŮ	47
4.1 Problémy s vymezením pojmu „klasifikátor“	47
4.2 Nejednotnost užívané terminologie	48
4.3 Otázka morfémů ve znakovém jazyce	49
5.0 SBĚR MATERIÁLU	53
6.0 VÝRAZOVÉ MOŽNOSTI KLASIFIKÁTORŮ	56
6.1 Klasifikátory celého předmětu	57
6.2 Klasifikátory částí těla	72
6.3 Klasifikátory držení.....	80
6.4 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie III.....	84
6.5 Způsob užití klasifikátorů v diskursu.....	86
6.5.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie IV	86
6.5.2 Způsob užití klasifikátorů v diskursu ČZJ	87
7.0 ZÁVĚR	92
Použitá literatura:	94
Seznam obrázků, tabulek a videí	
Přílohy	

1.0 ÚVOD

V naší práci budeme zkoumat jeden ze základních povahových rysů znakových jazyků: simultánnost. Tato vlastnost je jednou ze základních vlastností, kterou se znakové jazyky liší od jazyků, které mají mluvenou formu¹. Při výzkumu budeme vycházet z dostupných zahraničních i domácích studií, které se danou problematikou ve znakových jazycích zabývají. Na základě poznatků získaných v těchto studiích vytvoříme přehledný soupis prostředků, které mají potenciál vyjadřovat významy simultánně, a doložíme je analogickými příklady českého znakového jazyka. Na jeden z těchto prostředků, klasifikátory, se v naší práci zaměříme více.

Vzhledem k tomu, že jsme si zvolili velmi obsáhlé a zároveň dosti obecné téma, není možné se jednotlivým prostředkům simultánnosti věnovat hlouběji - pokud máme toto téma postihnout v jeho šíři. Omezujeme se tedy jen na prostý výčet těchto prostředků, které dokládáme vždy jen jedním nebo dvěma příklady. Jsme si vědomi toho, že každý z těchto prostředků by si zasluhoval samostatný výzkum a že naše práce poskytuje jen úvodní vhled do dané problematiky. Proto doufáme, že tato práce poskytne všem případným zájemcům dostatečnou inspiraci a informační zázemí pro další výzkum českého znakového jazyka a dané problematiky

2.0 MLUVENÉ A ZNAKOVÉ JAZYKY

2.1 Způsob existence mluvených a znakových jazyků

Znakové jazyky se od mluvených jazyků výrazně odlišují. Je to dáno rozdílným způsobem existence obou jazyků²: Jazyky mluvené jsou vytvářeny hlasovým ústrojím a vnímány (přijímány) sluchem - jedná se o jazyky audio-orální. Znakové jazyky oproti tomu vznikají pohybem rukou, horní části těla, hlavy a specifickými pohyby obličeje a jsou přijímány zrakem - jedná se o jazyky vizuálně motorické.

Znakové jazyky různých zemí světa jsou jazyky přirozené³. Mají mnoho společného s jazyky mluvenými: slouží jako prostředek ke komunikaci, vyjadřují stejné komunikační

---

¹ Dále v textu používáme pro jazyky mající mluvenou formu termín „mluvené jazyky“.

² V anglicky psané literatuře se užívá termín „modality“ (modalita); v naší práci jsme se rozhodli užívat český ekvivalent tohoto termínu: „způsob existence“.

³ Přirozený jazyk je jazyk, který vykazuje tyto vlastnosti: 1. dvojitá artikulace (možnost rozložit nejmenší jednotky nesoucí význam na jednotky nižšího řádu, které význam nenesou, ale jsou schopné jej rozlišit); 2. systémovost (jazyk má povahu systému); 3. znakovost (jazyk je systém znaků; znak je něco, co zastupuje něco jiného na základě společné zkušenosti účastníků komunikace); 4. produktivnost (schopnost tvořit z omezeného souboru prostředků za pomoci omezeného počtu pravidel jejich kombinování nekonečné množství spojení); 5. svébytnost

funkce (otázka, přání, rozkaz...), stejně jako jazyky mluvené obsahují znakové jazyky lexikální jednotky mající funkci nominální, verbální, jednotky, které dokáží vyjádřit vlastnosti jevů, mají prostředky pro jejich zastupování, vyjadřují vztahy časové i prostorové, atd.

Odlišný způsob existence znakových jazyků ve srovnání s jazyky mluvenými však s sebou nese také odlišné možnosti a prostředky, které oba typy jazyků mohou využít. Mluvené jazyky mají k dispozici hlasové ústrojí, kterým je vytvářen hlas, jímž se tvoří slova, která se řadí podle určitých pravidel do vět, a dále různé modifikace hlasu (rychlost, intonace, zabarvení hlasu...).

Znakové jazyky využívají pro tvorbu sdělení prostředků rukou a horní části těla. Ta část sdělení, která je produkována pohyby rukou, je částí manuální⁴. Další část nesená pohyby obličeje (mimikou) a pohyby horní části těla (hlavy a trupu) je částí nemanuální⁵. Sdělení ve znakovém jazyce vzniká v trojrozměrném prostoru a je v celém svém rozsahu viditelné, ať už je realizováno na těle, na obličeji či v prostoru před tělem nebo vedle něj.

Odlišný způsob existence a prostředky, které mají oba typy jazyků k dispozici, se odráží také v jejich odlišné stavbě a struktuře a také v odlišném způsobu fungování.

2.2 Linearita vs. simultánnost

V rámci výzkumu znakových jazyků se kromě jiného zkoumala také rychlost produkce znaků ve srovnání s rychlostí produkce mluvených slov (např. Boyes-Braem; Kolb, 1990). Výsledek tohoto srovnání ukázal zjevný rozpor: i přesto, že je produkce jednotlivých slov rychlejší než produkce jednotlivých znaků, produkce celých výpovědí ve znakovém jazyce trvá přibližně stejně dlouho jako výpovědi se stejnou informací v mluveném jazyce. Jak je to možné? Výzkumníci vysvětlovali tuto skutečnost tím, že znakové jazyky mohou hromadit *do jednoho znaku více informací, než je možné nahromadit do jednoho slova v mluveném jazyce* (Boyes Braem; Kolb, 1990, s. 101-102).

Znakové jazyky tedy vykazují jiné vlastnosti než jazyky mluvené. V mluvených jazycích se projevuje nejsilněji princip linearity nebo také posloupnosti či sekvenčnosti: lexémy jsou řazeny vedle sebe (za sebou) do vět podle daných slovosledných pravidel. Ve znakových jazycích se také objevuje princip linearity. I znakové jazyky musí podléhat určitému pořádku v uspořádání lexikálních jednotek - znaků - ve výpovědi. Kromě principu

---

(je to jazyk samostatný, na jiných jazycích nezávislý); 6. historický rozměr (v průběhu doby se měnil a vyvíjel podle potřeb svých uživatelů). Zpracováno podle Bímové (2002, s. 100-103).

⁴ Manuální - od lat. manus - ruce.

⁵ Mluvené jazyky také využívají „řeč těla“ (gesta, mimiku). Tyto prvky mluvený projev pouze doplňují či zdůrazňují. Vyjadřují emoce či hodnocení. Nenesou, jak je tomu ve znakovém jazyce, gramatický význam.

linearity se tu však silně projevuje i princip simultánnosti⁶, tzn. že prostředky znakových jazyků umožňují vyjádřit, „vrstvit“, ve stejném okamžiku více informací najednou⁷.

Při hledání odpovědi na otázku, proč se znakové jazyky chovají jinak, než jazyky mluvené, se je třeba zaměřit blíže na možnosti, které mají tyto jazyky k dispozici. Ty jsou dány zejména jejich odlišným způsobem existence (audio-orální vs. vizuálně-motorický způsob existence). Vyšší míra simultánního přenosu informací je umožněna vizuálně-motorickým způsobem existence znakových jazyků: jejich využitím trojrozměrného prostoru a různých nosičů významu (manuálních a nemanuálních). V další kapitole se na popis prostředků umožňujících simultánní přenos informací zaměříme blíže.

3.0 PROSTŘEDKY UMOŽŇUJÍCÍ SIMULTÁNNÍ PŘENOS INFORMACÍ⁸

3.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie I

V této části shrneme stručně poznatky z nejdůležitějších zahraničních materiálů, které se týkají simultánnosti a které jsme využili v této práci. V následující kapitole se jednotlivým prostředkům, které umožňují simultánní vyjádření informací, budeme věnovat detailněji a přitom se k popisovaným studiím vrátíme. Vzhledem k tomu, že téma „simultánnost ve znakovém jazyce“ je velmi široké téma a zahrnuje popis velkého množství postupů a prostředků, které znakové jazyky v této oblasti nabízí, rozhodli jsme se část, která se týká referencí o studiích, ze kterých jsme ve své práci vycházeli, rozdělit do několika částí. Každou část zmíníme vždy aktuálně v souvislosti s následně probíraným tématem. Pro tento postup jsme se rozhodli proto, že tím zvýšíme přehlednost a srozumitelnost naší práce.

Materiálů, které by se cíleně a komplexně věnovaly simultánnosti ve znakovém jazyce a prostředkům, které umožňují simultánní přenos informací, není mnoho. Zmínky o tomto jevu však lze najít v mnoha studiích. Ty se ale často omezují na tvrzení, že simultánní přenos informací se ve znakových jazycích projevuje mnohem silněji než v jazycích majících mluvenou formu a že je to dáno především vizuálně-motorickým způsobem existence znakových jazyků.

---

⁶ Simultánní - ze střílat. simultaneus od simul - současně

⁷ I v mluvených jazycích se projevuje princip simultánnosti, ale ve výrazně menší míře. Mluvené jazyky mohou např. využít prostředků intonace pro rozlišení vět oznamovacích, tázacích (otázky doplňovací či zjišťovací), rozkazu, a dal. Intonací se dá také rozlišit postoj mluvčího k obsahu výpovědi, aj. To vše spadá do roviny suprasegmentální.

⁸ Níže uvedený soupis prostředků umožňujících simultánní vyjádření různých významů si neklade nárok být kompletní. Odráží v sobě autorčinu aktuální znalost českého znakového jazyka a její znalost dostupné zahraniční i domácí odborné literatury týkající se znakových jazyků.

Pokud bychom se zaměřili na zmínky o možnostech, které znakové jazyky mají pro to, aby vyjádřily více významů najednou, nejčastěji se setkáme s odkazem na tři možné oblasti. Zprv se odkazuje na fakt, že mluvčí artikuluje znaky oběma rukama, a proto je možné artikulovat každou rukou jiný znak. Např. Miles (1989, s. 94) hovoří o simultánnosti v souvislosti s rozdíly ve způsobu uspořádání jednotek ve výpovědi (slovosledu) v mluvených a znakových jazycích. Miles uvádí, že stanovení pevných pravidel pro uspořádání znaků ve výpovědi ve znakovém jazyce komplikuje fakt, že významy jsou někdy produkovány simultánně. Děje se tak proto, že mluvčí může artikulovat dva jednoruční znaky najednou, a také proto, že další významy lze navíc simultánně vyjádřit ještě dalšími částmi těla. Možnost produkce znaků a simultánního vyjádření významů nemanuálně (mimikou a pohyby různých částí horní poloviny těla) je druhou oblastí, která je v souvislosti se simultánností ve znakovém jazyce zmiňována nejčastěji.

Třetí nejčastěji zmiňovanou oblastí, která má velký vliv na schopnost znakových jazyků vyjadřovat významy simultánně, je jeho existence v trojrozměrném prostoru. Artikulaci znaků v prostoru lze v některých případech vyjádřit simultánně také informací o umístění a směru pohybu popisovaného objektu v prostoru.

Šířeji se simultánností a prostředky, které ji umožňují, zabývá ve své studii o způsobu existence a struktuře jazyka lingvistka Wilbur (2003). Ta podává stručný seznam různých prostředků, které umožňují vrstvení (layering) informací v rámci výpovědi. Vedle možnosti simultánního použití manuálních a nemanuálních prostředků zmiňuje také možnost využití obou rukou, ale v jiném kontextu, než byl zmíněn výše. V těchto situacích artikuluje jedna ruka jednoruční znak, zatímco druhá ruka odkazuje k referentovi znaku, který je buď reálně přítomen, nebo je jeho místo stanoveno v rámci znakovacího prostoru (tzv. deixis).

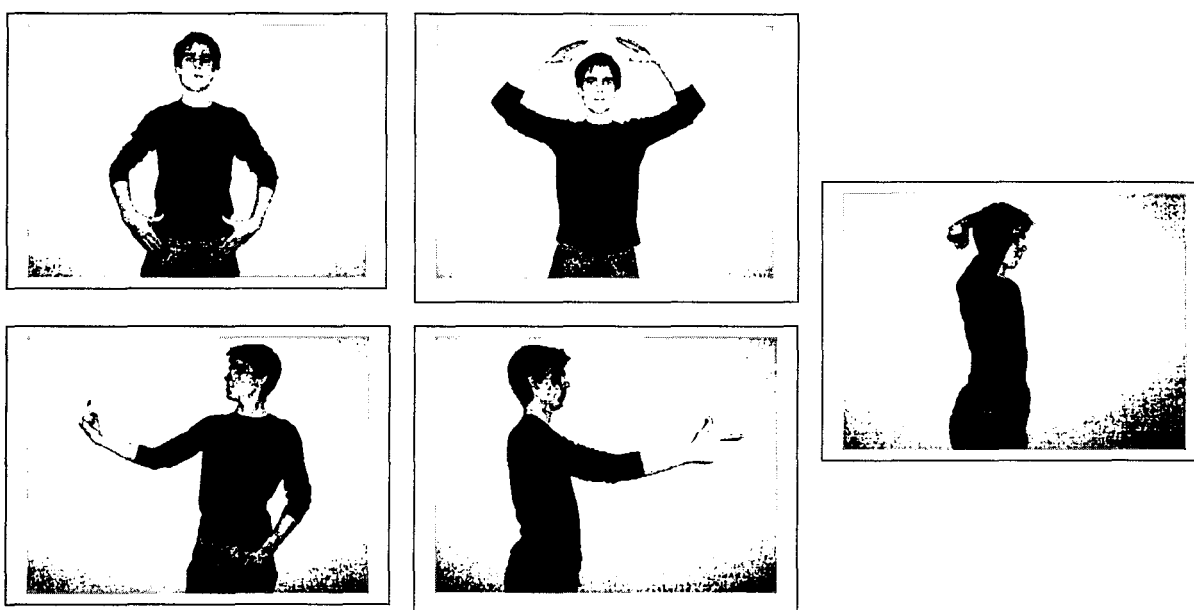
Dalším prostředkem umožňujícím princip vrstvení je podle ní užití klasifikátorů, prostředků, které zastupují popisovaný objekt a podávají simultánně informace o jeho pohybu, příp. o jeho tvaru, rozměrech, o jeho částech či o manipulaci s tímto objektem.

K vrstvení významů podle Wilbur může dojít také modifikací znaků pro vyjádření shody, aspektu a dále počtu prostřednictvím tzv. inkorporace číslovky do základního znaku.

3.2 Využití trojrozměrného prostoru

Znakový jazyk vzniká pohybem rukou (a horní části těla) v prostoru. Artikulace znaků může být vázaná na místa na těle, či obličeji. Kromě toho vznikají výpovědi ve znakovém jazyce také v trojrozměrném prostoru před tělem znakujícího člověka (= mluvčího) nebo vedle něj, v tzv. znakovacím prostoru. Znakovací prostor je vymezen zhruba rozpaženými a předpaženými lokty, linií vedenou lehce nad temenem a linií vedenou pod žaludkem (viz obr. 1):

Obr. 1 Vymezení znakovacího prostoru (Zdroj: Miles, 1989, s. 53).

Trojrozměrný prostor je ve znakových jazycích všudypřítomný, je možné ho využít pro vyjádření různých významů. Je možné ho využívat tak, že v něm „kopírujeme“ události, jak se ve skutečnosti udály, nebo jak nějaký objekt vypadá - podle toho umístíme předměty líčení do prostoru. Takový znakovací prostor je pak nazýván jako *prostor topografický*. Zároveň však je prostor využíván pro syntaktické účely. V takovém případě se jedná o tzv. syntaktické využití prostoru (prostor syntaktický, gramatikalizovaný, popř. konvencionalizovaný). V tzv. *syntaktickém prostoru* mají referenti svá místa, která jsou utvořena na základě konvence. *Trojrozměrný prostor je základnou pro celou řadu pro celou řadu struktur znakových jazyků. V něm jsou rozvrženy subjekty komunikace, ať už přímých účastníků komunikace, nebo subjektů, které jsou předměty sdělování (je jejich pozice v prostoru je přítom do značné míry gramatikalizována). Prostor je základnou textové soudržnosti (polem pro odkazování), v opoře o prostor se vyjadřuje řada gramatických kategorií (výrazně*

např. číslo a čas), v prostoru (a „přímo“) se vyjadřují časoprostorové vztahy (v češtině vyjadřované např. předložkovými vazbami), v prostoru se ohýbají slovesa, prostor (pohyb v prostoru) slouží pro vyjadřování věcně obsahových vztahů mezi výpověďmi (např. vztahu podmínky). Prostor je také polem pro postupy spojené s výstavbou textu (např. pro tzv. změnu rolí typickou pro vypravování). (Macurová, 2001b, s. 72).

Prostor je navíc ve znakovém jazyce ... přítomen nezprostředkovaně, uspořádání předmětností [...] se tak (v obou typech) prostoru „vidí“. (Macurová, 2001a, s. 99). O syntaktickém prostoru se zmíníme více v kapitole 3.4.2.2 *Změna místa artikulace znaku a pohybu, jakým je znak artikulován*. V této kapitole se blíže zaměříme na využití topografického prostoru.

Asher (1994) uvádí, že při popisu objektů dochází často k simultánnímu vyjádření prostorových vztahů popisovaného objektu. Pokud totiž popisujeme nějaký statický objekt (např. pokoj) nebo líčíme nějakou událost (např. dopravní nehoda), automaticky při tom podáváme také informaci o tom:

- a) jak a kde jsou objekty, o nichž hovoříme, v prostoru rozmístěny/pohybují se vzhledem k perspektivě mluvčího
- b) jak jsou objekty rozmístěny/pohybují se k sobě navzájem.

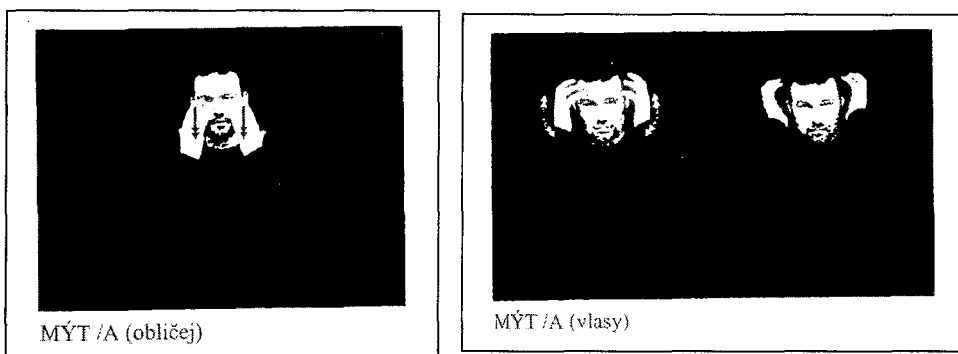
Konkrétně, popisujeme-li, že např. obraz visí na stěně vlevo, vytváříme svou výpověď ve znakovacím prostoru vlevo vedle těla (z perspektivy mluvčího). Zároveň můžeme také zároveň poskytnout informaci, že obraz visí v úrovni očí mluvčího či nad jeho hlavou - podle toho v jaké výšce mluvčí sdělení vytváří⁹. Pokud líčíme nějakou událost, kde je přítomno více lidí, můžeme při tom poskytovat i informaci o tom, jak jsou lidé vůči sobě rozmístěni (někdo sedí vedle někoho/za někým/před někým; z jaké strany někdo k někomu přijde, atd.). O využití prostoru se zmíníme také v souvislosti s tzv. klasifikátory, u nichž se zastavíme blíže v kapitole 3.4.4 *Užití tzv. klasifikátorů*.

---

⁹ Lucas, Valli (1990) na příkladu amerického znakového jazyka popisují jev, kdy může způsob artikulace znaků při popisu nějaké události nést simultánně informaci také o tom, zda mluvčí popisuje událost, které byl svědkem nebo se jí účastnil (popisuje ji z pozice 1. os. sg./pl.), nebo ne (ve 3. os. sg./pl.). Pokud mluvčí vytváří sdělení ve vyšších polohách (ve výšce očí), znamená to, že se události přímo účastnil, pokud je sdělení artikulováno v neutrálním prostoru před tělem, nebyl události přímým svědkem. Tento jev zatím nebyl v českém znakovém jazyce prozkoumán.

Informaci o umístění nějakého objektu/ů nebo děje a informaci o charakteru pohybu objektu/ů také vyjadřují znaky ve funkci sloves prostorových¹⁰. *Jinou lokalizaci než „základní“ holit se je umístěno třeba HOLIT SE - V PODPAŽÍ nebo HOLIT SI - NOHY. Změnou lokalizace (místa artikulace) je možné vyjádřit různé objekty lexému kousnout (do nosu, do nohy, do ucha).* (Macurová; Bimová, 2001, s. 292-3). Tento typ sloves je ve srovnání se slovesy prostými a shodovými nejméně stabilní: mohou být artikulována na různých místech, s různým tvarem ruky a různým pohybem - podle skutečnosti, kterou zobrazují. Příklad na slovesa prostorová - viz obr. 2. *V maximální možné míře využívají charakteristické rysy znakového jazyka - jeho existenci v prostoru a simultánnost* (Macurová; Bimová, 2001, s. 293).

Obr. 2 Příklad znaků ve funkci sloves prostorových - český znakový jazyk (ČZJ)
(Zdroj: Potměšil a kol., 2002, s. 434-5).

VIDEO 1 Příklad znaků ve funkci sloves prostorových (ČZJ)¹¹
(Zdroj: Kasanová et al., 2005).

Český překlad: Pes kousl běžícího chlapce do nohy.

Zápis ČZJ¹²:

CHLAPEC - BĚŽET (s vypětím) - PES - **KOUSNOUT DO NOHY**

vyceněné zuby

o.k. otevřená ústa,

při ukončení pohybu ruky ústa zavřít

¹⁰ Ve znakových jazycích byly identifikovány tři skupiny znaků ve funkci sloves. Jedná se: 1. o skupinu sloves prostých, která se v kontextu výpovědi pro vyjádření osoby a čísla nijak neproměňují a zůstávají v citátové podobě, jejich argumenty je třeba vyjádřit lexikálně, přidáním dalšího znaku, 2. o slovesa shodová, která dokáží sama vyjádřit argumenty subjektu, objektu a čísla, a 3. o slovesa prostorová, která nevyjadřují argumenty osoby a čísla, ale podávají informaci o umístění děje nebo stavu, o pohybu objektu a někdy i o prostředku (viz kap. 3.4.2.1 *Změna tvaru ruky - tzv. inkorporace /klasifikátory držení/*). Zpracováno podle Macurové; Bimové (2001).

¹¹ Všechna videa obsažená v této práci lze nalézt v příloze 1, kterou je přiložené CD.

¹² Vysvětlení pravidel zápisu ČZJ užitého v této práci lze nalézt v příloze 2.

VIDEO 2 Příklad znaků ve funkci sloves prostorových (ČZJ)

(Zdroj: Kasanová et al., 2005).

Český překlad: Pes kousl běžícího chlapce do nohy.

Zápis ČZJ:

CHLAPEC - BĚŽET (s vypětím) - PES - KOUSNOUT - NOHA - <u>KOUSNOUT DO NOHY</u>		
<i>vyceněné zuby</i>	<i>o.k. otevřená ústa,</i>	<i>o.k. otevřená ústa,</i>
	<i>při ukončení pohybu</i>	<i>při ukončení pohybu</i>
	<i>ruky ústa zavřít</i>	<i>ruky ústa zavřít</i>

V obou ukázkách je možné vidět, že mluvčí artikuluje znak KOUSNOUT v dolní části znakovacího prostoru tak, aby bylo zřejmé, jakou část těla má činnost vyjádřená znakem zasahovat (KOUSNOUT DO NOHY). Zmíněná výpověď je možná ve dvou variantách: bez doplňujícího znaku, kterým je pojmenována část zasaženého těla, i s tímto znakem. V obou případech je však nutné využít znak KOUSNOUT se změněným místem artikulace, nikoliv v jeho citátové podobě.

Znakové jazyky tedy mohou využít prostor, ve kterém vznikají, k (simultánnímu) vyjádření různých významů. Tím se podstatným způsobem liší od jazyků majících mluvenou formu. Takové prostředky, kdy je možné informaci o umístění objektu vyjádřit současně s jeho pojmenováním či v rámci činnosti, kterou objekt vyvíjí, se v mluvených jazycích nevyskytují. Pro vyjádření prostorových vztahů je nutné použít - alespoň v případě českého jazyka - příslovce místa (vlevo, vpravo, nahoře, dole) nebo předložky (např. nad, vedle, za, u) a vyjádřit je sekvenčně.

3.3 Nemanuální prostředky

Již jsme se zmínili o tom, že ta část sdělení, která je tvořena rukama, je nazývána částí manuální, a ta část výpovědi, která je nesena pohyby horní části těla, hlavy a obličeje, je nazývána jako část nemanuální. Je-li různá informace nesena různými, odlišnými nosiči (zde manuálními a nemanuálními), je zřejmé, že tyto informace je možné vytvářet oběma nosiči najednou, v jeden a ten samý okamžik, tedy simultánně. *Vizuálně gestický způsob existence znakového jazyka má možnost používat systém dvou kanálů (two-channel system), který umožňuje vyjádřit v mluveném jazyce oddělené různé obsahy a významy současně, rukama a na obličeji (a to tím, že ve stejný okamžik lze použít jak ruce, tak i obličej)* (Emmorey, 2002, s. 46). Wilbur (2003, s. 333) dokonce mluví o *simultánním užití mnohonásobných artikulačních kanálů (simultaneous use of multiple articulation channels)*¹³.

Pozic těla a pohyby obličeje (mimiku) využívají všichni lidé, slyšící i neslyšící, proto, aby vyjádřili celé spektrum různých emocí, pozitivních i negativních.

VIDEO 3 Příklad užití nemanuálních prostředků pro vyjádření negativní emoce (ČZJ)* **Český překlad:** Kde jsi? Čekám na tebe už dvě hodiny!

Zápis ČZJ:

gesto „upozornění“ - KDE - gesto - ČEKAT - TY (na tebe - ☹)¹⁴ - DVĚ HODINY (ink.) - JÁ
M: negace: svrašťelé obočí → → → → → → → → → → → →
tělo dopředu → → →

V ukázce 3 vyjadřuje mluvčí negativní emoci: zlost. Je vyjádřena především výrazně negativní mimikou (svrašťelým obočím), popř. rychlostí artikulace znaků. Domníváme se, že ta je oproti emotivně neutrální situaci vyšší.

V mluveném jazyce se emoce vyjadřují jednak intonací a jako doprovodný prvek zde vystupuje, stejně jako v případě znakového jazyka, negativní mimika.

Ve znakových jazycích mají ale tyto prvky kromě toho ještě další, specifické postavení - hrají důležitou úlohu v gramatice těchto jazyků (viz dále). *Lexikální a gramatické významy*

¹³ Označení „kanál“ je v naší tradici odlišné. Mluví-li se v české odborné literatuře o kanálech, rozumí se tím *cesta, kudy se komunikace přenáší, tj. v zásadě akustická, vizuální, či taktilní (využívá-li se hmatu)* [...] (Čermák, 1997, s. 23), jinými slovy, termínem kanál se rozumí cesta přenosu informace. Ve své studii, která se vztahuje k ASL, spojuje lingvistka Emmorey (2002) termín kanál s pojmy manuální a nemanuální - to jsou ale jen složky znaku (znakového jazyka), nikoliv cesta, kterou je projev ve znakovém jazyce přenášen. Wilbur (2000, 2003) dokonce za kanál považuje různé části těla, které se účastní přenosu informace (hlava, ústa, tváře, ramena...).

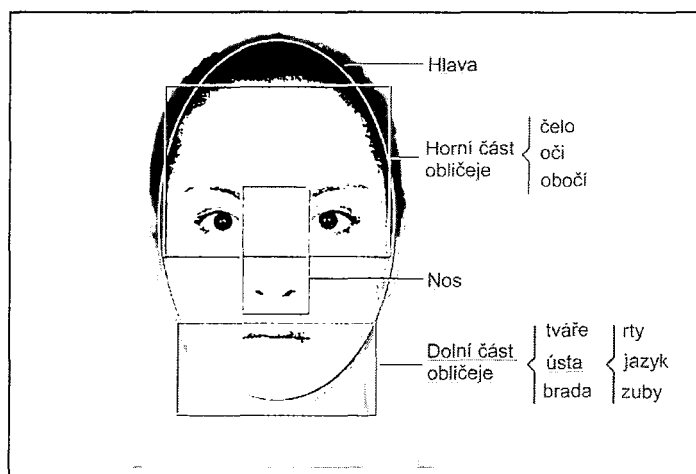
* Příklad byl získán elicitací (na základě předloženého textu v českém jazyce).

¹⁴ Tvary ruky v českém znakovém jazyce - viz příloha 3.

jsou distribuovány mezi [...] dva typy nosičů tak, že lexikální významy jsou nesený především (zdaleka ne však pouze) nosiči manuálními, významy gramatické převážně nosiči nemanuálními (Macurová, 2001a, s. 94).

Lingvistické užití výrazů obličeje se od prostého vyjádření emocí liší ve dvou zásadních parametrech: v rozsahu a načasování *Výrazy obličeje, které se využívají pro lingvistické účely, mají jasný (zřetelný) začátek a konec a jsou spojeny se specifickými (jasně určenými) částmi výpovědi [...]. Naproti tomu výrazy obličeje vyjadřující prostou emoci jsou neurčitější a mají nedůsledný začátek a konec a není dáno, ke které části výpovědi se mají vázat* (Emmorey, 2002, s. 46; také Wilbur, 2003).

Na materiálu amerického znakového jazyka (ASL) si můžeme ukázat rozvrstvení nemanuálních aktivit, které se týkají obličeje. Mohou být zhruba rozděleny do dvou skupin: aktivity dolní části obličeje a aktivity horní části obličeje:

Obr. 3 Nemanuální prvky – mimika (rozvrstvení) (ASL)
(Zdroj: Wilbur, 2003, s. 338).

Dolní část obličeje podle Wilbur (2003) spojena s vyjádřením informací adjektivního a adverbálního charakteru. Horní část tváře (obočí, pozice hlavy, pohyby hlavy, pohled očí) ve spojení s pohyby hlavy a trupu mají širší pole působnosti, než dolní část obličeje. Aktivity horní části obličeje a pohyby těla jsou tradičně spojovány s vyjádřením specifických syntaktických struktur (tázací věty, podmínkové věty a dal.).

Wilbur (2003) popisuje pouze nemanuální aktivity, které jsou tvořeny v oblasti obličeje (hlavy). Pro úplnost doplníme, že mezi nemanuální aktivity ještě patří pohyby horní části těla. Jedná se o pohyby ramen (nahoru, dolů), trupu (natočení se nalevo, napravo; naklonění se dopředu, dozadu).

3.3.1. Vyjádření adjektivní a adverbální informace

Nemanuální nosiče hrají svou úlohu při vyjadřování vlastností předmětů a jevů, při vyjadřování stupně (míry) těchto vlastností a při vyjadřování doplňujících okolností, spojených s dějem. V českém jazyce vyjadřují tyto významy adjektiva a adverbia. *Výrazy obličej, které nesou adverbální a adjektivní informaci, jsou situovány na dolní části obličej a obecně se vyskytují ve spojení s jednou lexikální jednotkou - znakem.* (Emmorey, 2002, s. 48).

V této části se nebudeme zabývat detailním popisem všech různých typů nemanuálních aktivit, které vyjadřují informace adverbálního či adjektivního charakteru. Tato část nebyla ještě uspokojivě prozkoumána a v českém znakovém jazyce se na výzkum této oblasti teprve čeká. Pro představu ale uvedeme několik příkladů, aby bylo zřejmé, o jaký typ informace se jedná:

VIDEO 4 Příklad nemanuálního vyjádření adverbální informace (ČZJ)*

Český překlad: Procházel jsem se bezstarostně po ulici.

Zápis ČZJ:

ULICE - JÁ - KCP_osoba¹⁵ (chodit sem tam) (V^{'''}) - SZ_bez starostí -

o.k. otevřená ústa, povystrčený jazyk → → → → →

hlava a tělo se hýbou ze strany

na stranu v rytmu pohybu rukou

- KCP_osoba (chodit sem tam) (V^{'''})

o.k. otevřená ústa, povystrčený jazyk

hlava a tělo se hýbou ze strany na stranu v rytmu pohybu rukou

V ukázce 4 je informace, kterou při převodu do českého jazyka přeložíme adverbem „bezstarostně“, vyjádřena jak manuálně, tak nemanuálně. Jako první „vstupují do hry“ nemanuální prostředky, užití orálního komponentu „otevřená ústa, povystrčený jazyk“¹⁶. Tento orální komponent je „držen“ po dobu trvání znaků, vyjadřujících činnost popisovaného subjektu. Mluvčí ve své výpovědi navíc užije i specifický znak „bez starostí/bezstarostně“¹⁷.

¹⁵ K problematice klasifikátorů viz kapitolu 3.4.4 Užití tzv. klasifikátorů.

¹⁶ Orálním komponentem se myslí se rozumí vizuální obraz, který vytvářejí ústa či tváře v průběhu produkce znaku. *Orální komponent není odvozen z mluveného jazyka, tzn. že se nejedná o artikulované slovo, které je českým ekvivalentem znaku, ani o jeho část* (Macurová, 1994b, s. 124).

¹⁷ K problematice specifických znaků ČZJ viz Vysuček; Motejzíkova (2003).

VIDEO 5 Příklad nemanuálního vyjádření adjektivní informace (ČZJ)*

Český překlad: Na obloze jsou velké těžké mraky.

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz“ - OBLOHA - „D“ odkaz“ - MRAK - *lr/pr* KCP_mraky (mraky na obloze) (5““)

M: svraštělé čelo, obočí →

o.k. nafouknuté tváře

V ukázce 5, stejně jako v předchozí ukázce je informace, tentokrát adjektivního charakteru („velké těžké“ mraky), vyjádřena také orálním komponentem: „nafouknutými tvářemi“.

VIDEO 6 Příklad vyjádření emociálně neutrální oznamovací výpovědi (srovnání) (ČZJ)*

Český překlad: Mám hlad.

Zápis ČZJ:

HLAD - MÍT (já - shodové sloveso)¹⁸

M: svraštělé čelo

tělo dopředu

VIDEO 7 Příklad vyjádření oznamovací výpovědi s vyjádřením emociálně zabarvené výpovědi - vyjádření intenzity (informace adjektivního charakteru) (srovnání) (ČZJ)*

Český překlad: Mám hrozný hlad.

Zápis ČZJ:

SILNÝ - *lr/pr* HLAD - MÍT (já - shodové sloveso)

M: svraštělé čelo, rozšířené oči → → → → → → →

tělo dopředu, souhlasné kývání hlavou

Nemanuálně se vyjadřuje také míra intenzity nějaké vlastnosti. V ukázce 6 je neutrální oznamovací výpověď. V ukázce 7 je naproti tomu ve výpovědi vyjádřena vyšší intenzita vlastnosti popisovaného jevu. V této ukázce je vyjádřena jak manuálně, tak nemanuálně. Manuálně použitím znaku SILNÝ a také přidáním druhé ruky při artikulaci znaku HLAD. Ten byl v ukázce 6 artikulován pouze jednou rukou, v ukázce 7 je dvouruční (popis tohoto jevu by měl patřit spíše do kapitoly 3.4 *Manuální prostředky*). Po celou dobu trvání výpovědi má mluvčí výrazně negativní mimiku (svraštělé čelo, tělo nakloněné dopředu a rozšířené oči - nemanuální prostředky). Manuální a nemanuální prvky výpovědi tu fungují v součinnosti.

¹⁸ O problematice shodových sloves v ČZJ viz kapitolu 3.4.2.2 *Změna místa artikulace znaku a pohybu, jakým je znak artikulován*.

3.3.2 Mluvní obraz (MO)¹⁹

V holandském znakovém jazyce je možné setkat se se situací, kdy je rukama artikulován znak a souběžně, simultánně, je ústy artikulováno slovo v holandském jazyce, které přináší další informaci, významově spojenou s artikulovaným znakem. Ruce např. vytvářejí znak MÍČ a ústy je ve stejném okamžiku artikulováno slovo MODRÝ. Výsledek sdělení je tedy „MODRÝ MÍČ“ (Baker, 2004). Na základě vlastního pozorování se domníváme, že se tento jev se objevuje často i v českém znakovém jazyce. K tomu příklady, videa 8, 9.

VIDEO 8 Příklad souběžné artikulace mluvního obrazu (ČZJ)

(Zdroj: Kasanová et al., 2005).

Český překlad: V akváriu jsou/plavou ryby.

Zápis ČZJ:

SPC_hranatý předmět (akvárium) - ***lr/pr KCP ryba (plavat proti sobě)*** (B°)

MO: artikulace „ryba“

V ukázce 3 artikuluje mluvčí klasifikátor celého předmětu²⁰, který má zastupovat znak RYBA. Tento plnovýznamový znak (RYBA) však nebyl ve sdělení přímo artikulován. Význam „ryba“ je ve sdělení vyjádřen nemanuálně: pohybem úst, které (nehlasně) artikulují slovo „ryba“. Stejně tak se děje i v ukázce 4, kdy mluvčí popisuje dřevěný vor bez artikulace znaku DŘEVO, slovo „dřevo“ je však artikulováno ústy:

VIDEO 9 Příklad souběžné artikulace mluvního obrazu (ČZJ)²¹

Český překlad: [Zvířátka] se sešla, že pojedou někam lodí. Ale neměli obyčejnou loď, ale dřevěný vor postavený z klád. Tak na něj nastoupili ...

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz nalevo - SEJÍT SE - „D“ odkaz dopředu (tam) - JET - LOŇ - ALE -

- lr SPC kláda (drží vlevo) (C)

- pr SPC kláda (naznačuje délku klád a pak se oddaluje od levé ruky doprava) (C) -

MO: artikulace „dřevo“

- *lr* KCP_vor (drží) (B°)

- *pr* KCP_osoba (nastupovat na vor - 2x pohyb) (V)

¹⁹ Mluvní obraz je obraz, který vytvářejí ústa v průběhu produkce znaku. Dochází při něm k artikulaci celého slova nebo části slova mluveného jazyka dané země. Tím se liší od tzv. „orálního komponentu“.

²⁰ O klasifikátorech celého předmětu bude více pojednáno v 3.4.4.2 *Třídění klasifikátorů*.

²¹ Pokud není uveden zdroj, odkud byla videoukázka čerpána, je materiál vytvořený autorkou přímo pro účely této práce.

3.3.3 Výpovědi s komunikační funkcí tázací²²

Nemanuální aktivity mohou rozlišit různé typy vět. Zatímco při produkci výpovědi s komunikační funkcí oznamovací, má mluvčí neutrální výraz obličeje, je možné u něj např. při tvorbě výpovědi s komunikační funkcí otázky, zaznamenat specifické pohyby obličeje (mimiku), popř. pohyby hlavy a trupu, které v sobě nesou informaci, že se jedná o otázku. Stejně tak se děje i v případě vyjádření rozkazu či podmínky atd. (o tom více v kapitolách 3.3.4 *Vyjádření podmínky* a 3.3.6 *Vyjádření rozkazu*). Při srovnání dvou výpovědí, které mají stejný obsah, ale vyjadřují jednou prosté oznámení a podruhé např. otázku, zjistíme, že jediný prvek, podle kterého je možné od sebe rozlišit a určit, o jaký druh výpovědi se jedná, jsou právě specifické nemanuální aktivity.

Nejvíce prozkoumané a popsané jsou právě nemanuální aktivity vztahující se k různým typům otázek. Někteří lingvisté tyto nemanuální aktivity označují jako „*nemanuální ukazatele otázky*“ (nonmanual question markers) (např. Asher, 1994). Nemanuální aktivity jsou schopné nejen rozlišit, že se jedná o výpověď s komunikační funkcí tázací (v kontrastu s komunikační funkcí oznamovací), dokáží dále rozlišit, zda jde o otázku zjišťovací, na kterou odpovídáme krátce ano/ne, nebo o otázku doplňovací, při níž je od adresáta požadována delší, doplňující informace a které obsahují některé z tázacích zájmen nebo příslovcí (kdo, co, kdy, kde, kam, jak, jaký, proč, který, kolik? atd.). *Prostředky nemanuální složky znakového jazyka tvoří nutnou část každé tázací výpovědi; bez nich by výpověď byla agramatická a stěží srozumitelná.* (Hronová, 2002, s. 122).

1. Otázky zjišťovací

Podle informací ze zahraniční literatury jsou otázky zjišťovací signalizovány:

- *zvednutým obočím* (raised eyebrows) na obličeji mluvčího (tuto informaci udává Wilbur, 2003; Baker-Shenk, Cokely, 1996 pro americký znakový jazyk; Coerts, 1990 pro znakový jazyk Nizozemí; Asher, 1994 pro britský znakový jazyk).
- Většina zjišťovacích otázek ještě obsahuje další nemanuální aktivitu, a to *naklonění hlavy dopředu* (Coerts, 1990; Baker-Shenk, Cokely, 1996). Oproti tomu uvádí Baker (2004), že při zjišťovacích otázkách *se hlava lehce zakloní*.

---

²² Ani v tomto případě nebyla tato oblast gramatiky českého znakového jazyka prozkoumána, na výzkum se teprve čeká. Stručný úvodní vhléd nabízí studie A. Hronové (2002). Vycházíme tedy proto ze studií, které se týkají cizích znakových jazyků.

VIDEO 10 Nemanuální vyjádření zjišťovací otázky (ČZJ)*

Český překlad: Půjdeš večer do kina?

Zápis ČZJ:

VEČER - KINO - „D“ odkaz - BUDE - TY

**M: svrašťelé čelo, zvednuté obočí
tělo dopředu**

V ukázce 10 je zjišťovací otázka signalizována nemanuálně, mimikou (zvednuté obočí, svrašťelé čelo, náklon těla dopředu).

2. Otázky doplňovací

Doplňovací otázky jsou naopak signalizovány a) manuálně (znaky: KDO, CO, KDY, KDE, KAM, JAK, PROČ atd.) a b) nemanuálními aktivitami:

- *svrašťelým obočím* mluvěcího (furrowed eye-brows; eye-brows down)²³ (Baker-Shenk, Cokely, 1996; Asher, 1994; Wilbur, 2000; Coerts, 1990),
- *přivřenýma očima* (Baker-Shenk, Cokely, 1996; Coerts, 1990),
- popř. *lehkým potřesením hlavou* (Baker-Shenk, Cokely, 1996).

VIDEO 11 Nemanuální vyjádření doplňovací otázky (ČZJ)*

(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad: Jak komunikovat s dětmi, které neslyší?

Zápis ČZJ:

DĚTI - NESLYŠÍCÍ - KOMUNIKACE - **JAK**

**M:svrašťelé obočí
hlava nakloněná dopředu**

Ve většině případů se začnou nemanuální prvky objevovat před začátkem prvního znaku výpovědi, která má formu zjišťovací otázky, nebo současně s ním a trvají po dobu trvání výpovědi nebo skončí krátce po produkci posledního znaku (Coerts, 1990; Asher, 1994; Wilbur, 2000). V případě otázek doplňovacích jsou nemanuální aktivity spojeny pouze s artikulací tázacích výrazů (Wilbur, 2000). Důležitý je také oční kontakt s adresátem, který mu signalizuje, že mluvěcí od něj očekává odpověď.

²³ Tam, kde mají doplňovací otázky jen ověřit informaci již známou, se objevuje také zvednuté obočí (Asher, 1994).

V českém (mluveném) jazyce jsou otázky vyjádřeny parajazykově, intonací, která se objevuje souběžně (simultánně) s artikulací slov. Je to stejné jako ve znakovém jazyce, kde se nemanuální prvky výpovědi objevují současně s artikulací znaků (manuální části výpovědi).

3.3.4 Vyjádření podmínky

Pokud je ve výpovědi mluvčího obsažena podmínka, je ta část výpovědi, která ji nese, signalizována:

- *zvednutým obočím, hlavou nakloněnou lehce na stranu a rameny, které se pohybují lehce dopředu* (Baker-Shenk, Cokely, 1996).
- Wilbur (2000) ještě udává *mrknutí očí, pokrčení nosu a kývnutí hlavy*.

VIDEO 12 Příklad vyjádření neutrální oznamovací výpovědi (srovnání) (ČZJ)*
Český překlad: Venku prší, musíme zrušit náš odpolední výlet.

Zápis ČZJ:

DNES - ODPOLEDNE - VÝLET - MUSET - ZRUŠIT - DŮVOD - PRŠET

M: svraštělé čelo → → → → → → → → → →

VIDEO 13 Nemanuální vyjádření podmínky (srovnání) (ČZJ)*

Český překlad: Když bude venku pršet, budeme muset zrušit náš odpolední výlet.

Zápis ČZJ:

VENKU-PRŠET- „D“ odkaz - MUSET-NÁŠ - ODPOLEDNE - VÝLET - ZRUŠIT - MUSET

M: svraštělé čelo → → → → → *M: neutrální*

M: negace, lítost

zvednuté obočí → → → → → *tělo dozadu*

svraštělé obočí

tělo výrazně dopředu → → →

kývat hlavou

V ukázce 12 je vidět, že při prosté oznamovací výpovědi má mluvčí neutrální mimiku (kromě svraštělého čela; výraz tváře zřejmě vyjadřuje postoj mluvčího k události - lítost). Ve srovnávací ukázce 13 je ta část, která nese podmínku, výrazně nemanuálně signalizována, a to nakloněním těla mluvčího dopředu a mimikou, zvednutým obočím a svraštělým čelem. Druhá část výpovědi je odlišena tím, že se tělo mluvčího vrátí do (neutrální) pozice a v jeho obličejí je možno zaznamenat neutrální mimiku.

Někdy ale obtížné odlišit, zda má mluvčí v průběhu části výpovědi, v níž je vyjádřena podmínka, svraštělé či zvednuté obočí. Zřejmé je to, že má vždy svraštělé čelo a tělo je nahnuto dopředu.

VIDEO 14 Nemanuální vyjádření podmínky (ČZJ)*

Český překlad: Když mi pomůžeš, uvařím ti skvělou večeři.

Zápis ČZJ:

TY - ПОМОЩЬ (ty mně - shodové sloveso) - ДОБРЕ - ДАТ (já tobě - shodové sloveso) -

M: svrašťelé čelo, obočí → → → → → M: svrašťelé čelo → → → → → → → → →

tělo dopředu → → → → → → → → → tělo dozadu

- JÍDLO - VEČEŘE - CHUTNAT - *lr/pr* VAŘIT (připravit) (A[^]) -

M: svrašťelé čelo → → → → → → → →

- DÁT (já tobě -shodové sloveso)

3.3.5 Vyjádření záporu

Pokud chce mluvčí ve své výpovědi vyjádřit zápor - na různé úrovni, je možné v jeho sdělení vysledovat a) manuální signály (např. užití znaků: NE, NIKDY, NEMOCI, atd.) a b) nemanuální signály:

- *kroucení hlavou ze strany na stranu* (např. Asher, 1994; Wilbur, 2000; Coerts, 1990).

- dalšími nemanuálními aktivitami jsou aktivity, které jsou spojeny s pohyby obličeje, s mimikou: *zúžení očí, koutky úst dolů, dolní či horní ret jde nahoru* (např. Coerts, 1990) *svrašťelé obočí, svrašťení nosu* (např. Baker; Cokely, 1996; Bergman, 1995 pro švédský znakový jazyk). Samozřejmě, tyto nemanuální aktivity se neobjevují všechny současně, ale např. jen některé z nich.

Podle některých výzkumníků (např. Bergman, 1995; Coerts, 1990; Baker; Cokely, 1996) se nemanuální aktivita „kroucení hlavou ze strany na stranu“ (tzv. head negation) objevuje ve všech případech sdělení, které vyjadřují zápor. Ostatní nemanuální aktivity („zúžení očí, koutky úst dolů,...“) (tzv. face negation)²⁴ se podle nich neobjevují v těchto výpovědích pravidelně a důsledně. Pokud se ve větě objeví, může to být známkou zesíleného záporu, popř. nelibosti, odporu (dislike) (Coerts, 1990) nebo odmítnutí (rejection) (Bergman, 1995).

Naopak, podle jiných výzkumníků (Liddell, 1980; Lawson, 1983)²⁵ jsou nemanuální prostředky, které využívají obličej (tzv. face negation) nutnou součástí vyjádření negace ve

²⁴ Termíny „head negation“ (HeadNeg.) a „face negation“ (Face Neg.) pocházejí od Bergman (1995).

²⁵ Citováno podle Coerts (1990).

znakovém jazyce. „Pouhé“ kroucení hlavou ze strany na stranu podle nich pro vyjádření záporu v americkém (Liddell) a britském (Lawson) znakovém jazyce nestačí.

Nemanuální signál vyjadřující zápor je možné sledovat po celou dobu výpovědi, která je negována (Asher, 1994).

VIDEO 15 Nemanuální vyjádření záporu (ČZJ)*
(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad: Neslyšící dítě není schopné vnímat (informace) sluchem.

Zápis ČZJ:

DÍTĚ - NESLYŠÍCÍ - VNÍMAT - SLYŠET - **NIKDY - SZ nebýt schopen**

začátek svr. obočí

zvednuté obočí

M: výrazně negativní:

svrašťelé obočí, kroucení hlavou

V ukázce 14 je zápor signalizován jak manuálně (znakem NIKDY a specifickým znakem „NEBÝT SCHOPEN“), tak nemanuálně. Nemanuální vyjádření záporu není možné ze sdělení eliminovat, je povinnou součástí všech výpovědí, vyjadřujících negaci. V některých případech (pokud to kontext výpovědi dovoluje) je možné zápor vyjádřit pouze nemanuálně (tedy čistě simultánně), jako v následující ukázce 15. Zde mluvčí artikuluje znak VIDĚT a teprve jeho nemanuální chování (svrašťelé obočí, kroucení hlavou) nese význam negace.

VIDEO 16 Nemanuální vyjádření záporu (ČZJ)*
(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad: Pokud dítě sedí v pozici, kdy maminku nemůže vidět, a nereaguje na její výzvy, maminka natočí dítě k sobě tak, aby ji vidělo.

Zápis ČZJ:

KDYBY - DÍTĚ - SEDĚT - MATKA - **VIDĚT** - KČT_oči (dívat se na matku) (V) -

M: negace,

kroucení hlavou, svrašťelé obočí

- UPOZORŇOVAT (dítě) - (dítě) NEPOSLOUCHAT (matku) - gesto: „tak(že)“ -
(význam: být neposlušný)

otevřená ústa → → → + tělo nahnuté dopředu, zvednuté obočí tělo dozadu

o.p. blik na dítě

- MOCI - MATKA - *lr/pr* KD_držet dítě (obrátit ho k sobě) (5““) -

hlava souhlasně o.p. na začátku pohybu blik ve směru rukou

kývne

- *lr/pr* KČT_oči (dívat se jeden na druhého) (V)

3.3.6 Vyjádření rozkazu

Baker-Shenk; Cookely (1986) udávají, že v ASL je komunikační funkce rozkazovací ve větách signalizována tím, že mluvčí klade ve výpovědi důraz na znak ve funkci slovesa. Tento důraz se projevuje v tom, že znak je artikulován rychleji a s větší razancí. Mluvčí zároveň udržuje přímý oční kontakt s adresátem výpovědi.

V českém jazyce se rozkaz vyjadřuje intonací, která se objevuje souběžně (simultánně) s artikulací slov. Je to stejné jako ve znakovém jazyce, kde se nemanuální prvky výpovědi objevují současně s artikulací znaků (manuální části výpovědi).

VIDEO 17 Nemanuální vyjádření rozkazu (ČZJ)*

Český překlad: Pojď sem, prosím tě.

Zápis ČZJ:

gesto „upozornění“ - PROSÍM - gesto „pojď ke mně“
o.k. našpulené rty
svraštělé čelo, hlava nakloněná doleva

VIDEO 18 Nemanuální vyjádření rozkazu (ČZJ)*

Český překlad: Okamžitě jsem pojď!

Zápis ČZJ:

gesto „upozornění“ - HNED - gesto „pojď ke mně“
M: negativní, svraštělé čelo

V ukázce 17 mluvčí vyjadřuje prosbu, v ukázce 18 rozkaz. Ukázky se mimo jiné liší především rychlostí artikulace znaků. V ukázce 18 je artikulace znaků rychlejší a razantnější než v ukázce 17 a mluvčí má negativní výraz v obličeji.

3.3.7 Výběr z možností

Na základě vlastního pozorování uvádíme ještě další případ simultánního užití nemanuálních aktivit. Jedná se o situace, kdy mluvčí nabízí výběr z více možností (např. CHCEŠ ČAJ, NEBO KÁVU? (viz ukázka 19). V tomto případě je možnost výběru signalizována pohybem horní části ze strany na stranu (nalevo a napravo). Nejprve mluvčí hovoří o jedné možnosti - přitom se tělo lehce nakloní na jednu stranu - a poté mluvčí hovoří o druhé možnosti a tělo se nakloní na druhou stranu. Pohyb těla (nemanuální aktivity) probíhají souběžně s produkcí znaků (manuální část). Někdy použije mluvčí také znak NEBO.

VIDEO 19 Nemanuální vyjádření „výběru z možností“ (ČZJ)*

Český překlad: Chceš čaj, nebo kávu?

Zápis ČZJ:

gesto „upozornění“ - ČAJ - KÁVA - CHCEŠ - CO - TY

M: svraštělé čelo a obočí → → → → → → → → →

tělo se nakloní nalevo tělo se vrátí na střed a mírně doprava

VIDEO 20 Nemanuální vyjádření „výběru z možností“ (ČZJ)*

Český překlad: Můžeme jít do kina nebo zůstat doma nebo dívat se na televizi.

Zápis ČZJ:

gesto „upozornění“ - MOCT - DNES - „D“ odkaz - KINO - **NEBO** - ZŮSTAT -

MO: „doma“

hlava se nakloní doleva doleva → → → → → → → →

svraštělé čelo → → → → → → → → → → → → → → → → → →

- **NEBO** - DÍVAT SE - TELEVIZE - gesto

tělo a hlava se nakloní doprava tělo zpátky na střed

svraštělé čelo → → → → → → → → →

3.3.8 Změna rolí

V rámci vyprávění, líčení nějaké události, atd., v níž vystupuje více postav, je nemanuálně vyjádřena změna nebo přebírání rolí (tzv. role shifting). Změnou rolí se myslí přesun od vypravěče k jednatelce osobě nebo od jedné postavy k další postavě (děj je dále vyprávěn z perspektivy této osoby). Mluví se obvykle do postav transponuje, jeho tělo se stává tělem jednatelce postavy. Změna rolí může být charakterizována změnou pozice těla (natočení těla vlevo či vpravo), změnou výrazu obličeje a změnou směru očního pohledu.

Pozice vypravěče je například vždy signalizována zrakovým kontaktem s adresátem (oční pohled je upřen směrem k adresátovi projevu). Tělo mluvčího je obvykle natočeno k adresátovi, ale není tomu tak vždy. Výraz obličeje mluvčího (mimika) je v těchto chvílích neutrální (Rayman, 1999, s. 67). Změna rolí (přesun do role jednatelce postavy) je signalizována změnou pozice těla (natočení těla vlevo či vpravo), změnou směru pohledu (vlevo, vpravo) a výraznější mimikou, která odpovídá charakteru popisovaného objektu.

Ke změně rolí může dojít také bez pohybu těla, důležité je, aby byla signalizována alespoň změnou směru očního pohledu a změnou výrazu obličeje, která vystihuje (specifický) charakter jednatelce postav (Rayman, 1999).

VIDEO 21 Nemanuální vyjádření „změny rolí“ v rámci diskursu (ČZJ)

Český překlad:

Jezevec seděl unavený a rozmrzelý, když tu k němu přišel medvěd. „Co že jsi tak unavený? Máš hodně práce?“ ptal se ho medvěd. „Ano, to mám,“ odpověděl jezevec.

Zápis ČZJ:

JEZEVEC - UŽ - UNAVENÝ - VYČERPANÝ - SEDĚT -

M: zamračeno, unavený

o.p. oči dolů/směr, M: rozmrzelý

- KCP_osoba (přicházející zprava) (D) - MEDVĚD - UNAVENÝ - TY - MOC - PRÁCE -
o.p. doprava ve směru přícház. osoby o.p. adresát o.p. doleva, tělo doleva, naklání se
oči vykulené - překvapení M: otázka, svr. obočí

- ANO

o.p. doprava, tělo doprava

M: zamračeno

3.3.9 Signalizace tématu a zjištění porozumění

Nemanuální aktivity mají v rámci znakového jazyka také funkci pragmatickou. Signalizují ve výpovědi tu její část, která je označována jako „téma“ a signalizují také přechod k jinému tématu²⁶. Mluvčí se specifickými nemanuálními aktivitami ujišťuje, že adresát jeho sdělení rozuměl. (Emmorey, 2002; Engberg-Pedersen, 1990).

Např. lingvistka Engberg-Pedersen (1990) se ve svém výzkumu zaměřila právě na pragmatickou funkci nemanuální složky dánského znakového jazyka. Zjistila, že *zvednuté obočí* (raised eyebrows) označuje ty znaky, které nesou informaci, která je nová, nebo o níž se mluvčí domnívá, že ji adresát zná, nebo měl znát. Zvednuté obočí označuje také změny tématu výpovědi. Jinými slovy, zvednutým obočím chce mluvčí upozornit adresáta na něco, co je v jeho výpovědi důležité.

Přivřené oči (squinted eyes) naopak označují ty znaky, které také nesou informaci, ale o které se mluvčí může domnívat, že ji adresát nebude znát nebo si ji bude ze své paměti jen těžko vybavovat. Přivřenýma očima tedy mluvčí „kontroluje“, zda mu adresát rozuměl. Zároveň ho tím nabádá k tomu, aby buď dal najevo, že informaci rozumí nebo ji zná, nebo řekl, že nerozumí a že ji chce vysvětlit.

Tato oblast není v českém znakovém jazyce zatím prozkoumána.

²⁶ Ve znakových jazycích je vedle pořádku lexikálních jednotek: Subjekt - Verbum - Objekt (SVO), které je běžné v mluvených jazycích, obvyklé také uspořádání: téma - komentář (topic - comment structure). Nejprve se přestaví hlavní (nová) informace a poté následuje její rozvinutí nebo přidání starších (vedlejších) informací.

3.4 Manuální prostředky

3.4.1. Simultánní artikulace dvou jednoručních znaků

3.4.1.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie II

Lingvista Miller (1994), zabývající se simultánními konstrukcemi v quebeckém znakovém jazyce, se zaměřil na ty konstrukce, které umožňují artikulaci dvou různých znaků najednou (každá ruka artikuluje jiný znak). Ve své studii potvrzuje existenci konstrukcí, v nichž každá z rukou artikuluje nezávislý znak, a také těch konstrukcí, v nichž jedna ruka artikuluje jednoruční verze znaků, které jsou ve své citátové formě artikulovány oběma rukama (jsou dvouruční), a druhá ruka potom artikuluje jiný znak.

Podle Millera se simultánní konstrukce, v níž každá ruka artikuluje jiný znak, omezují jen na ty situace, kdy 1. jsou znaky součástí stejné výpovědi (jsou spojeny v syntaktickém vztahu), a 2. kdy jedna ruka artikuluje znaky, jejichž funkcí je regulovat diskurs; v tomto případě je význam nesený touto rukou ve srovnání s informací nesenou druhou rukou méně důležitý. V materiálu, který analyzoval, nenašel Miller takové konstrukce, při kterých by ruce (a znaky rukou artikulovanými) vyjadřovaly dvě oddělená, na sobě nezávislá sdělení.

Ve své studii popisuje Miller dva typy konstrukcí: 1. plně simultánní konstrukce, v níž obě ruce artikulují odlišný znak (potvrzují také lingvisté Asher, /1994/ pro britský znakový jazyk, Wilbur, /2003/ pro americký znakový jazyk a Macurová /2001a/ pro český znakový jazyk), a 2. konstrukce, v nichž jedna ruka drží v prostoru bez pohybu tvar ruky jednoho znaku, zatímco druhá ruka simultánně produkuje jiné znaky. Tento druhý typ simultánních konstrukcí se podle Millera objevuje v quebeckém znakovém jazyce mnohem častěji, než první typ konstrukcí.

Mezi konstrukce druhého typu patří podle lingvisty konstrukce, které využívají, např. deiktický tvar ruky „D“, klasifikátorové tvary ruky (výskyt obou prostředků potvrzuje také Wilbur /2003/ pro americký znakový jazyk), či užití číslovek při enumeraci. Tyto prostředky jsou v rámci simultánní konstrukce artikulovány méně aktivní rukou a jsou drženy bez pohybu v prostoru po určitou dobu promluvy. Zatímco jsou znaky takto drženy v prostoru, druhá ruka simultánně artikuluje znaky, které jsou s nimi ve významovém vztahu.

3.4.1.2 Tzv. odkazování²⁷

Velmi často se ve znakových jazycích můžeme setkat se situací, kdy jedna ruka (ruka dominantní) artikuluje jednoruční plnovýznamový znak a ve stejnou dobu druhá (nedominantní) ruka ve tvaru ruky „D“ odkazuje do prostoru. Ruka ve tvaru „D“ nevyvíjí žádný pohyb (je pouze držena v prostoru). Pokud bychom měli tento jev zařadit do skupiny podle dělení simultánních konstrukcí podle Millera (1994) (viz výše), patří do druhé skupiny těchto konstrukcí, v nichž jedna ruka artikuluje znaky, jejichž funkcí je regulovat diskurs (význam nesený touto rukou ve srovnání s informací nesenou druhou rukou méně důležitý).

Na základě analýzy sebraného materiálu v ČZJ a na základě konzultace s rodilým mluvčím ČZJ²⁸ se rovněž přikláníme k názoru, že funkcí ruky ve tvaru „D“ je regulovat diskurs. Tzv. odkazování (užití ruky ve tvaru „D“) se v našem materiálu objevilo pouze v situaci, kdy mluvčí vystupuje v (neutrální) roli vypravěče (neprojektuje se tedy do žádné z jednajících postav prostřednictvím změny rolí, tzv. role-shift). Rukou ve tvaru „D“ odkazuje k osobě (objektu), o které v rámci promluvy hovoří. Objevuje se relativně pravidelně při změně tématu hovoru (mluvčí začne mluvit o někom či o něčem jiném). Domníváme se, že ruka „D“ tuto změnu signalizuje.

Vzhledem k tomu, že jev tzv. odkazování, jak jsme jej popsali výše, má v diskursu především roli regulační, nenese doprovodnou informaci, má jen odkazovat na objekt, o kterém se právě hovoří, neřadíme tento jev mezi prostředky umožňující simultánní přenos informací.

VIDEO 22 Příklad tzv. odkazování (ČZJ)

Český překlad: Muž Denis pracoval už dlouhou dobu ve firmě, která vydávala sportovní časopisy. Měl manželku a dvě dcery, manželka čekala třetí dítě. Firmu ale bohužel chtěla koupit jiná firma.

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz - MUŽ - KCP_osoba (D““) - „D“ (inicializovaný znak) -

- lr „D“ odkaz (drží) → → → →

- pr STARŠÍ - MUŽ - „D“ odkaz - PRACOVAT - FIRMA - PRO - ČASOPIS -

- SPORTOVNÍ - PRACOVAT - JEHO - FIRMA - DLOUHO - LET - PRACOVAT -

²⁷ Tzv. deixe (od řec. deiksis /ukázání/, angl. pointing). *Prostředky tohoto typu slouží k tomu, abychom jazykové vyjádření dokázali vztáhnout k nějakému objektu (objektům), k nějakému faktu, k situaci, ke kontextu. Deixi je možno vést směrem k osobám, k času nebo k místu; ve všech případech je přitom jejím východiskem mluvčí nebo znakující osoba a její zakotvení v prostoru a čase, ...* (Macurová; Bimová 2001, s. 285).

²⁸ Osobní sdělení P. Vysuček.

- JEHO - MANŽELKA - DCERA - DVĚ - DĚTI - MÁ - „D“ odkaz - MANŽELKA -
blik mimo
adresáta

- ČEKAT - pr TŘETÍ - TĚHOTNÁ - PŘEKVAPIVÁ ZPRÁVA - gesto „nevadí“ -
oči výrazně rozšířené *o.p. mimo adresáta*
pozitivní mimika

- VYVÍJET SE - AKORÁT - pr SMŮLA - DOZVĚDĚT SE - pr FIRMA - JINÁ -

- pr FIRMA - pr FIRMA - VELKÁ/BOHATÁ - CHTÍT - KOUPIT - ZABAVIT

Jiným typem situace je situace, kterou je možné vidět v ukázce 23. Zde ruka ve tvaru „D“ odkazuje k většímu počtu adresátů tím, že vyvíjí pohyb (půlkruhovitý pohyb - naznačuje větší počet adresátů). Na rozdíl od ukázky 22, kde ruka „D“ odkazuje k objektu, o němž se právě hovoří (dominantní ruka artikuluje znak pro popisovaný objekt), v ukázce 23 jsou adresáti označení rukou „D“ nositeli informace (vyjádřené znakem ve funkci slovesa: SZ_nemoci) vyjádřené druhou, dominantní rukou. Ruka „D“ tu má funkci „distribuční“ (distribuce informace mezi větší počet adresátů). V tomto směru bychom tento jev zařadili spíše pod kapitolu 3.4.2.3 *Změna pohybu, kterým je znak artikulován* (aspekt distribuční):

VIDEO 23 Příklad tzv. odkazování (větší počet adresátů) (ČZJ)

Český překlad: Večer mladý šéf pobízel ostatní, aby šli do hospody. Ale nikdo nemohl.

Zápis ČZJ:

VEČER - ŠÉF - MLADÝ - UPOZORŇOVAT - gesto „pojd“ - SEJÍT SE -

- RESTAURACE - pr SZ nemocí (opakovaně)

3.4.1.3 Artikulace dvou jednoručních znaků

Ve znakovém jazyce může dále nastat situace, kdy obě ruce artikulují každá jiný jednoruční znak (oba znaky pak spolu vstupují do významových vztahů). Oproti tzv. odkazování (viz předchozí kapitola), kdy plnovýznamový znak artikuluje pouze jedna ruka, druhá pak pouze odkazuje na nositele tohoto znaku, se jedná o situace, kdy každá ruka nese samostatný význam.

Ačkoliv z vlastního pozorování můžeme potvrdit existenci konstrukcí, v nichž jedna ruka artikuluje jednoruční verze plnovýznamových znaků, které jsou ve své citátové formě artikulovány oběma rukama (jsou dvouruční), a druhá ruka potom artikuluje jiný znak, nepodařilo se nám je v našem materiálu zachytit. Domníváme se, že se tyto situace nevyskytují ve znakovém jazyce příliš často a pokud ano, jsou spíše výrazem jisté „jazykové ekonomie (úspornosti)“, kdy mluvčí ve výpovědi (v rychlosti) spojí dva znaky k sobě.

V našem materiálu jsme našli další typy situací, v nichž ruce artikulují dva jednoruční znaky. Jedná se o enumeraci, situaci, kdy mluvčí jednou rukou (nedominantní) artikuluje jednotlivé číslovky (význam: za první, za druhé, za třetí...) a drží je bez pohybu v prostoru celou dobu, kdy druhá, dominantní, ruka artikuluje příslušné sdělení, vztahující se k bodu 1 (za první), 2 (za druhé) (viz ukázka 24).

VIDEO 24 Příklad artikulace dvou jednoručních znaků (ČZJ)*

(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad: Děti se musí naučit dvě věci: za první, dívat se na maminku celou dobu, kdy mu něco sděluje, a za druhé umět rozdělovat pozornost mezi dvě věci.

Zápis ČZJ:

DĚTI - MUSET - NAUČIT SE - DVĚ -

- lr ZA PRVÉ →
- pr „D“ odkaz k „za první“ - MATKA - KČT oči (dívat se) (V) - CELOU DOBU -

→ lr ZA PRVÉ →
- pr CO - CHTÍT - ŘÍCT (mně) - KČT oči (dívat se) (V) -

- lr ZA DRUHÉ →
- pr „D“ odkaz k „za druhé“ - TAKÉ - DVĚ - VĚCI - NAUČIT SE -

→ lr ZA DRUHÉ →
- pr KČT oči (přepínat pozornost mezi dvě věci) (V)

Nejčastěji jsme se s artikulací znaků oběma rukama setkali v souvislosti s klasifikátory (viz ukázky 25-27) (o klasifikátorech viz kapitolu 3.4.4 *Užití tzv. klasifikátorů*).

VIDEO 25 Příklad artikulace dvou jednoručních znaků (užití klasifikátoru) (ČZJ)

Kontext: Dvě kamarádky jdou do kina a chtějí vidět jeden konkrétní film. Ten však nehrají.

Český překlad: To nevadí, tak půjdeme na nějaký jiný film. Tenhle neznám. Jmenuje se „V dobré společnosti“.

Zápis ČZJ:

gesto: nevadí (mávnutí rukou) - JINÝ - FILM - *lr* KCP papír (B°) - *pr* VYBÍRAT SI (z papíru) (Y) -

- „D“ odkaz (směrem k místu, kde byl papír) - SZ_„alespoň něco“ - JMÉNO - TITUL -

- FILM - „V DOBRÉ SPOLEČNOSTI“

V ukázce 25 si mluvčí vybírá, na jaký půjde film: levá, nedominantní ruka, je ve tvaru B° (klasifikátor pro ploché obdélníkové objekty) naznačuje zřejmě papír, na němž je seznam filmů, ze kterého si vybírá. Tato ruka je držena v prostoru před tělem, zatímco pravá, dominantní ruka artikuluje znak VYBÍRAT SI. Spojení informací vyjádřených oběma rukama lze přeložit jako VYBÍRAT SI (FILM) ZE SEZNAMU.

VIDEO 26 Příklad artikulace dvou jednoručních znaků (užití klasifikátoru) (ČZJ)*

Český překlad: Seděl jsem u stolu a jedl sušenku. Když jsem dojedl, nechtělo se mi vstávat a jít vyhodit papír od sušenky do koše. Tak jsem se do něj snažil z dálky trefit. Trefil jsem se! // Netrefil jsem se, papír dolétl až za koš.

Zápis ČZJ:

JÁ - STŮL - JÁ - STŮL - JÁ - SEDĚT - SUŠENKA - JÁ - JÍST - „SNÍST“ - JÁ -

M: svrašťelé čelo → → → → → → → → → → → → → → → →

- SZ_otrávený (nechce se mi) - *lr/pr* VSTÁVAT (V°) - VYHODIT - PAPÍR - HODIT -

M: zamračený *o.p. napravo* *o.p. adresát*

- SZ_otrávený (nechce se mi) - gesto „to je jedno“ - MÍT NÁPAD - SZ_zvládnout - SÁM -

M: zamračený

- *lr* KCP koš (5°)

- *pr* HODIT

o.p. ve směru rukou

M: svrašťelé čelo

otevřená ústa

- *lr* KCP koš (5°)

- POVEDLO SE - KOŠ - *pr* MÍRIT DO (koše) -

otevřená ústa

- POVEDLO SE - DOBRĚ

M: pozitivní

lr KCP koš (5'')

// ALE - KDYBY - pr MÍRIT DO (koše) - SZ_omyl (nechtěně) - PAPÍR -
M: svraštělé čelo otevřená ústa, je vidět jazyk → → → → →

- lr KCP koš (5'')

- pr PADAT (za koš)

otevřít a zavřít ústa

V ukázce 26 mluvčí prostřednictvím klasifikátoru vyjadřuje význam HODIT DO KOŠE. Nedominantní (levá) ruka opět drží klasifikátor (zástupný znak za „koš“) bez pohybu v prostoru a pravá, dominantní, ruka artikuluje směr házeného objektu, který dopadá do koše (nebo v druhém případě za koš).

I v posledním případě, v ukázce 27 souvztažnost dvou objektů, z nichž jeden (popř. oba dva) jsou artikulovány zástupnými znaky: klasifikátory. Jedna z rukou, nedominantní, je opět držena bez pohybu v prostoru, druhá vůči ní vykonává pohyb.

VIDEO 27 Příklad artikulace dvou jednoručních znaků (užití klasifikátorů) (ČZJ)*

Český překlad: Na loď narazily dvě velké vlny a převalily se přes ni.

Zápis ČZJ:

lr KCP loď (B°) → → → → → → → → → → → → → → → →

LOĎ - pr VODA - VLNA - KCP_vlna (narážet do lodí a převalit se přes ni - 2x) (5+paže)

M: svraštělé čelo při nárazu na loď a přelití přes ni - otevřená ústa

3.4.2 Změna parametru/fonému znaku

Více informací najednou, simultánně, lze vyjádřit také tím, že dojde ke změně citátové podoby znaku²⁹. Ke změně dochází změnou jednoho z manuálních parametrů (fonémů) znaku, z nichž se tato lexikální jednotka skládá. Jedná se o změnu a) tvaru ruky, b) změnu místa artikulace znaků a c) změnu pohybu, kterým je znak vytvářen.

3.4.2.1 Změna tvaru ruky - tzv. „inkorporace“

Pokud dojde ke změně citátové podoby znaku tím, že se změní tvar ruky, kterým je znak artikulován, jedná se o proces „inkorporace“. Za inkorporaci považujeme proces, při němž se do základového znaku včlení jiný znak, tzn. že ze dvou původních znaků vznikne pouze znak jeden. Výsledný znak nese významy obou původních znaků (podle Hronová;

²⁹ Citátová forma znaku je taková podoba znaku, kterou lze najít ve slovnících. Analogicky, v mluvených jazycích by citátovou formou byla pro jména tvar 1.os. sg. a pro slovesa infinitiv.

Motejzíkova, 2002, s. 57). Znak si, kromě změněného tvaru ruky, zachovává všechny parametry původního, základového znaku³⁰.

Inkorporace se objevuje jen velmi málo a navíc pouze jen ve spojení s určitou oblastí. Tvar ruky se ve znaku mění nejčastěji při inkorporaci číselných údajů do původního znaku. Jedná se o takové případy jako: hodiny, dny, měsíce, roky (1-5 hodin, zítra, pozítří, včera předečím, před třemi dny, 1-10 let; 1-5 měsíců, loni, předloni, před třemi-pěti roky), poschodí, peníze, známky (ve škole), ročníky, patra³¹.

VIDEO 28 Příklad tzv. „inkorporace“ (ČZJ)*
(Zdroj: Šálková, 2002).

Český překlad: Letní prázdniny jsou dva měsíce.

Přepis ČZJ:

PRÁZDNINY - LETNÍ - **DVA MĚSÍCE (ink.)**

VIDEO 29 Příklad tzv. „inkorporace“ (ČZJ)*
(Zdroj: Šálková, 2002).

Český překlad: Časopis stojí dvacet korun.

Zápis ČZJ:

ČASOPIS - *lr/pr* SPC_obdélníkový obrys časopisu (D) - STÁT - **DVACET KORUN (ink.)**

Inkorporace se objevuje také ve spojení s klasifikátory (o klasifikátorech viz kapitolu 3.4.4 *Užití tzv. klasifikátorů*). V ukázce 30 je možné vidět jak se do původního klasifikátoru pro osobu ve tvaru ruky D inkorporovala číslovka dvě. Konečný význam DVĚ OSOBY je artikulován změněným tvarem ruky V (ukázka 30):

VIDEO 30 Příklad inkorporace číslovky do klasifikátoru pro osobu (ČZJ)

Český překlad: Medvěd viděl, jak k němu jdou jeho dva kamarádi, zajíc a jezevec. „Ahoj, ahoj!“ zdravil je.

Zápis ČZJ:

MEDVĚD - STÁT - KČT_ oči (dívat se) (V) - VIDĚT -

- **KCP dvě osoby (přicházejí k medvědovi) (V) (ink.)** - KAMARÁD - JEHO -

³⁰ Macurová (2001a, s. 95) definuje inkorporaci odlišně; inkorporací nazývá jakoukoliv změnu citátové podoby znaku (tedy případy, kdy je do výchozího lexému včleněn a) jiný tvar ruky, b) jiné místo artikulace, c) jiný pohyb).

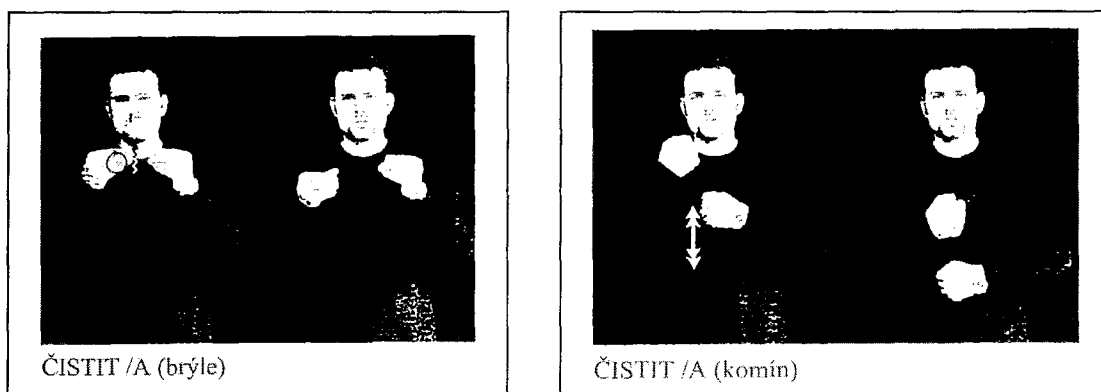
³¹ Uvedené příklady pochází ze seminární práce H. Šebkové (2005).

- ZAJÍC - TAKÉ - JEZEVEC - NĚST BATOŇ NA ZÁDECH -
M: bezstarostně (celé tělo)

- KCP dvě osoby (přicházejí k medvědovi) (V) (ink.) - AHOJ - AHOJ
*hlava natočena doprava + o.p.
(změna rolí)*

Dalším případem inkorporace je situace, kdy *změnou tvaru artikulační ruky do sebe [znaky] včleňují (inkorporují) informace o předmětu, který je slovesným dějem zasažen, na který děj přechází nebo kterého se týká: tak např. sloveso hodit nabývá různých podob pro HODIT-KÁMEN, HODIT-OŠTĚP, HODIT-ZRNO HRÁŠKU, HODIT-TVÁRNICI, atd., JÍST-PIZZU je jiné než JÍST-JABLKO, liší se KOUŘIT-DOUTNÍK a KOUŘIT-CIGARETU atd.* (Macurová; Bímová, 2001, s. 290). V tomto případě se jedná o využití tzv. klasifikátorů držení, které podávají informaci o velikosti (rozměru) a tvaru nějakého objektu, která je zprostředkována tím, jak daný objekt držíme (viz kapitola 3.4.4 *Užití klasifikátorů*). Klasifikátory do sebe inkorporují znaky ve funkci sloves prostorových (viz kapitola 3.2 *Využití trojrozměrného prostoru*) (viz obr. 4).

Obr. 4 Příklad inkorporace předmětu na znaku ve funkci prostorového slovesa (ČZJ)
(Zdroj: Potměšil a kol., 2002, s. 90).

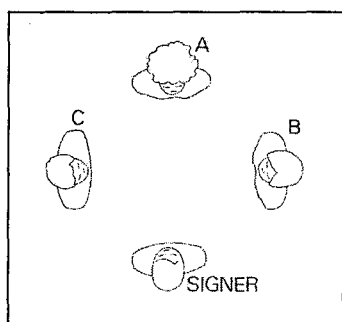
3.4.2.2 *Změna místa artikulace znaku a pohybu, jakým je znak artikulován*³²

Kromě topografického využití prostoru, o kterém jsme referovali v kapitole 3.2 *Využití trojrozměrného prostoru*, je možné prostor využívat pro gramatické účely. Znakovací prostor slouží kromě jiného také jako *...pole pro textovou (ko)referenci, pro vyjadřování syntaktických (hlavně subjekto-objektových) vztahů a některých gramatických kategorií, osoby, čísla a času* (Macurová, 2001a, s. 97). Jedná se o tzv. syntaktické využití prostoru

³² Zpracováno podle Macurové; Bímové (2001).

(prostor syntaktický, gramatikalizovaný, popř. konvencionalizovaný). V tzv. *syntaktickém prostoru* mají referenti svá místa, která jsou utvořena na základě konvence³³.

Tzv. shodová slovesa (dříve také směrová) vyjadřují změnou citátové podoby své argumenty: subjekt a objekt. Využívají maximálně (trojrozměrného) prostoru před mluvčím. V tomto prostoru jsou určitá místa, která jsou přidělena gramatickým subjektům podle stanoveného pořádku (obr. 5). Uvedené rozmístění se týká amerického znakového jazyka, platí však i pro český znakový jazyk.

Obr. 5 Rozmístění „osobních zájmen“
v prostoru (ASL)

(Zdroj: Baker-Shenk; Cokely, 1996, s. 206).

První osobou (signer) je vždy mluvčí sám, odkazuje tedy vždy k sobě (JÁ). Druhá osoba (TY, na obrázku „A“) je umístěná přímo naproti mluvčímu. Třetí osobu (ON/ONA, na obrázku „B“) umísťuje mluvčí šikmo doprava dopředu, čtvrtou osobu (ON/ONA, na obrázku „C“) umísťuje šikmo doleva dopředu.

Shodová slovesa mohou prostřednictvím pohybu mezi těmito stanovenými místy v prostoru vyjadřovat najednou gramatické významy osoby a čísla subjektu a objektu. Pro vyjádření těchto gramatických významů je využita - oproti citátové podobě znaku - změna počátečního a konečného místa artikulace znaku, změna (směru) pohybu, popř. u několika málo znaků také změna orientace dlaně a prstů.

V následujících třech ukázkách (ukázky 31-33) je možné vidět, jak se podoba znaku NAVŠTÍVIT mění v závislosti na změnách subjektu a objektu výpovědi.

³³ Trojrozměrný prostor je základnou pro celou řadu pro celou řadu struktur znakových jazyků. V něm jsou rozvrženy subjekty komunikace, ať už přímých účastníků komunikace, nebo subjektů, které jsou předměty sdělování (je jich pozice v prostoru je přítom do značné míry gramatikalizována). Prostor je základnou textové soudržnosti (polem pro odkazování), v opoře o prostor se vyjadřuje řada gramatických kategorií (výrazně např. číslo a čas), v prostoru (a „přímo“) se vyjadřují časoprostorové vztahy (v češtině vyjadřované např. předložkovými vazbami), v prostoru se ohýbají slovesa, prostor (pohyb v prostoru) slouží pro vyjadřování věcně obsahových vztahů mezi výpověďmi (např. vztahu podmínky). Prostor je také polem pro postupy spojené s výstavbou textu (např. pro tzv. změnu rolí typickou pro vypravování). (Macurová, 2001b, s. 72).

K vyjadřování podmínky a k postupům spojeným s výstavbou textu - viz kapitoly 3.3.4 Vyjádření podmínky a 3.3.8 Změna rolí).

VIDEO 31 Příklad užití shodového slovesa (znak NAVŠTÍVIT) (ČZJ)*

Český překlad: Navštívili jsme babičku na zpáteční cestě do Prahy.

Zápis ČZJ:

BABIČKA - „D“ odkaz - NÁVŠTĚVA - MY - NAVŠTÍVIT (my babičku - shodové sl.) -

M: svrašťelé čelo a obočí

- TAKÉ - TAM A ZPÁTKY - „D“ odkaz - PRAHA

V ukázce 31 znak s významem NAVŠTÍVIT (někoho) směřuje od mluvčího (1. os.) do prostoru k pomyslnému místu, kam mluvčí tvarem ruky „D“ odkázal na začátku své výpovědi a kam umístil popisovaný subjekt, babičku (BABIČKA - „D“ odkaz - ...) (3.os.). Sdělení má význam: (My) Navštívili jsme (babičku).

VIDEO 32 Příklad užití shodového slovesa (znak NAVŠTÍVIT) (ČZJ)*

Český překlad: Honza ke mně v pátek přišel nečekaně na návštěvu.

Zápis ČZJ:

HONZA - „D“ odkaz - PÁTEK - DNES - NÁVŠTĚVA -

M: svrašťelé čelo → → → → → → → → → → →

- NAVŠTÍVIT (Honza mě - shodové sloveso) - JÁ - LEKNOUT SE - JÁ

M: úlek, rozšířené oči

otevřená ústa

V ukázce 32 znak s významem NAVŠTÍVIT (někoho) směřuje naopak z prostoru před mluvčím k tělu mluvčího. Sdělení má význam: (Honza) mě navštívil. Zajímavé je, že počáteční místo artikulace znaku je v prostoru přímo před mluvčím, které je obvykle vyhrazeno pro 2.osobu (ty).

VIDEO 33 Příklad užití shodového slovesa (znak NAVŠTÍVIT) (ČZJ)*

Český překlad: Eva a Hana jsou velké kamarádky. Několikrát týdně k sobě chodí na návštěvu.

Zápis ČZJ:

EVA - HANA - OBĚ DVĚ - VÝBORNÝ KAMARÁD - PEVNÝ - OBĚ - SZ_pravidelně -

M: svrašťelé čelo →

TÝDEN - lr/pr NAVŠTÍVIT (vzájemně se navštěvovat - shodové sl.) - SZ_pravidelně

M: svrašťelé čelo → → → → → → → → → → → → → → → →

střídavě zavírat a otvírat ústa v rytmu pohybu rukou kývat souhlasně hlavou

V ukázce 33 je znak s významem NAVŠTÍVIT (někoho) artikulován oběma rukama v neutrálním prostoru před mluvčím, a to opakovaným střídavým pohybem levá ruka napravo, pravá nalevo. Sdělení má význam: (Eva a Hana) se navštěvují navzájem.

3.4.2.3 Změna pohybu, kterým je znak artikulován

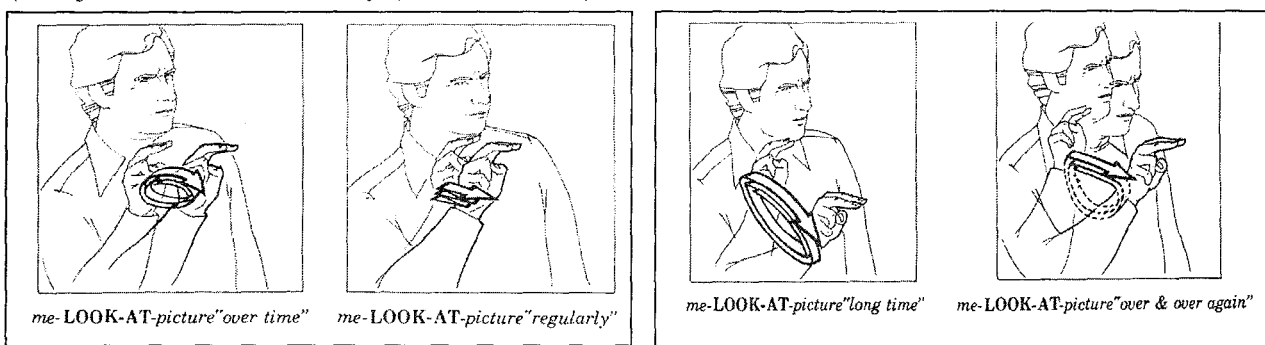
Změnou dalšího parametru znaku - pohybu - je možné docílit další změny původního významu znaku. Tato změna se vztahuje ke znakům, které vyjadřují nějaký děj či aktivitu. Změna pohybu při tvorbě těchto znaků mění průběh slovesného děje, modifikuje znaky pro vyjádření aspektu.

Baker-Shenk a Cokely (1996) rozeznávají v americkém znakovém jazyce (ASL) dva různé typy aspektuálních modifikací. První typ nazývají *aspektem časovým* (temporal aspect). Tímto způsobem je možné v průběhu produkce znaku zároveň vyjádřit informace týkající se času, konkrétně informace o délce trvání nějakého děje a jeho četnosti. Změnou pohybu při tvorbě znaku je možné vyjádřit, že děj trvá po krátkou nebo naopak velmi dlouhou dobu, že se koná opakovaně - pravidelně, často, velmi často, pořád „dokola“, atd. Změna v komponentu pohybu může např. signalizovat rozdíl mezi: Dívá se na televizi dlouho / pravidelně / často / neustále / čas od času, atd.

Aspektuální modifikace znaků nebyly zatím v českém znakovém jazyce prozkoumány (zejména modifikace pro aspekt distribuční - viz dále), není tedy zřejmé, do jaké míry a jestli vůbec se zde vyskytují. Pro ilustraci tedy uvedeme jak příklad z amerického znakového jazyka, tak i analogické příklady z českého znakového jazyka s tím, že danou problematiku je třeba podrobit důkladnému výzkumu.

Obr. 6 Příklad aspektu časového - znak „DÍVAT SE (na) (ASL)

(Zdroj: Baker-Shenk; Cokely (1996, s. 407-8).

dívám se obrázek souvisle, bez přerušení // pravidelně // dlouhou dobu // znovu a znovu

VIDEO 34 Příklad aspektu časového (znak DÍVAT SE) (ČZJ)*

Český překlad: Bára se na obraz Mony Lisý dívala velice dlouho.

Zápis ČZJ:

„B“ (inicializovaný znak) - DÍVKA - „D“ odkaz - OBRAZ -

M: *svraštělé čelo* → → → → → → → → → → → →

- *lr/pr* SPC_obrys obrazu (na pravé straně ve výšce očí (D) - „B“ odkaz k obrazu -
o.p. směrem k obrazu

- „M“ + „L“ (inicializovaný znak) - KČT_oči (otočit se k obrazu) (V) - **DLOUHO** -
o.p. ve směru pohybu rukou **otevřená ústa**
je vidět jazyk

- **KČT_oči (dívat se na obraz)**

otevřená ústa

o.p. směrem k obrazu

VIDEO 35 Příklad aspektu časového (znak DÍVAT SE) (ČZJ)*

Český překlad: Bára se na obraz chodí dívat znovu a znovu.

Zápis ČZJ:

„B“ (inicializovaný znak) - DÍVKA - „D“ odkaz - OBRAZ (naznačeno) -

M: *svraštělé čelo* → → → → → → → → → → tělo do neutrál. pozice

hlava a tělo nakloněné dopředu → → → → →

- *lr/pr* SPC_obrys obrazu (na pravé straně ve výšce očí (D) -

M: *svraštělé čelo*

- *lr* „D“ odkaz (k obrazu)

- *pr* KCP_osoba (přijít k obrazu) (V“““) - KCP_osoba (vzdalovat se od obrazu) (V“““) -

o.p. ve směru pohybu rukou

při pohledu na obraz - **otevřená ústa**

- KČT_oči (dívat se jinam, podívat se na obraz) (V) - **ZNOVU** -

při pohledu na obraz **otevřená ústa**

o.p. adresát

M: *svraštělé čelo*

- KCP_osoba (chodit tam a zpět) (V“““) - **KČT_oči (dívat se na obraz)** (V)

o.p. ve směru pohybu rukou

při pohledu na obraz **otevřená ústa**

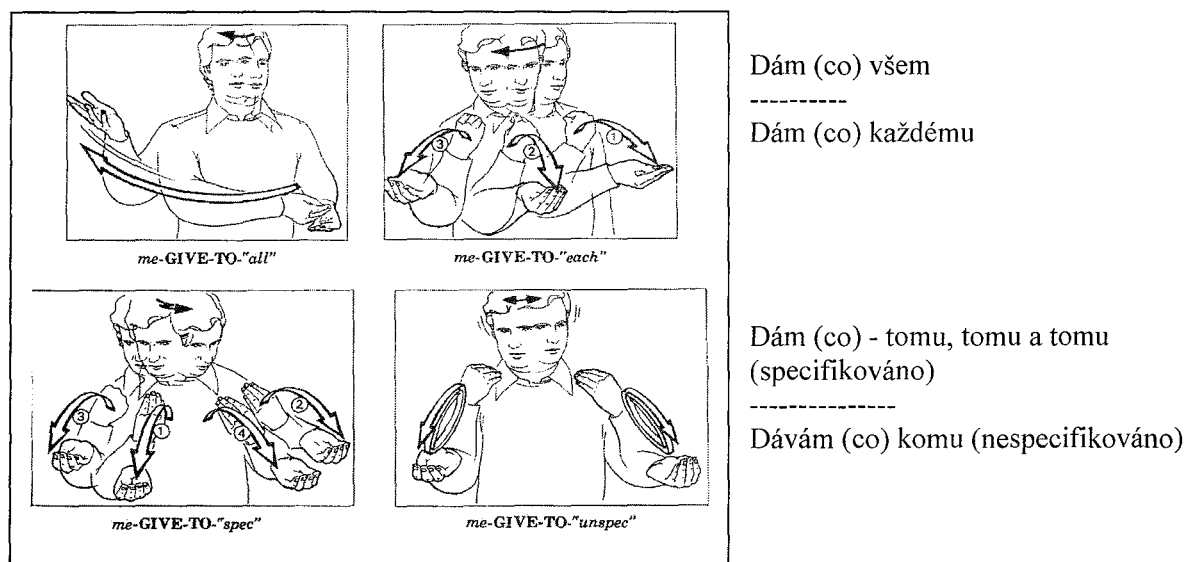
V obou případech, v ukázce 34 i 35 je v českém znakovém jazyce tzv. aspekt časový vyjádřen několika způsoby: 1. znakem, nesoucím informaci o časovém trvání či frekvenci nějakého děje (ukázka 34: znak DLOUHO; ukázka 35: znak ZNOVU + KCP_osoba chodí tam a zpět); 2. změnou pohybu při artikulaci znaku DÍVAT SE (znak 34: ruka se pomalu

krátkým pohybem přibližuje k obrazu; ukázka 35: krátký opakovaný pohyb dopředu a dozadu), 3. nemanuálně (ukázka 34, 35).

Druhý typ aspektu je nazýván *aspektem distribučním* (distributional aspect). Touto modifikací mohou znaky podávat informaci o distribuci (rozdělení, rozvržení) děje vzhledem k jeho adresátům. Objevuje se u znaků, která jsou nazývána jako shodová slovesa, která mohou vyjádřit subjekt i objekt, tedy původce činnosti i toho, kdo je činností zasahován (viz výše). Tato aspektuální modifikace se objevuje tehdy, je-li třeba děj distribuovat mezi větší počet příjemců než dva (a naopak, je-li více více „distributorů“ a pouze jeden příjemce). Při této modifikaci je možné při produkci znaku zároveň vyjádřit informaci o tom, je-li děj distribuován mezi všechny příjemce ve skupině, každému jednotlivci ve skupině, konkrétním či blíže nespecifikovaným příjemcům - jednotlivcům.

Obr. 7 Příklad aspektu distribučního - znak „DÁT“ (ASL)

(Zdroj: Baker-Shenk; Cokely, 1996, s. 428).

Podrobnější dělení a více informací o aspektuálních modifikacích znaků je možné najít také u Klimy a Bellugiové (1979). Tito lingvisté našli v americkém znakovém jazyce 27 specifických modifikací pohybů pro různé druhy aspektu.

VIDEO 36 Příklad aspektu distribučního (znak DÁT) (ČZJ)*

Český překlad: Dej ty knížky Honzovi, Pavlovi a Janě.

Zápis ČZJ:

PROSÍM - TY - KNIHA - DÁT (já jemu/jí - shod.sl.) - HONZA - DÁT (já jemu - shod.sl.) - o.k. našpulené rty naklonit se ve směru pohybu

VIDEO 38 Příklad aspektu distribučního (znak DÁT) (ČZJ)*

Český překlad: Uprostřed ulice stál muž a rozdával reklamní letáky.

Zápis ČZJ:

ULICE - UPROSTŘED - „D“ odkaz - MUŽ - STÁT - *lr* KCP_povrchu (B°) - *pr* KCP_osoba (stát na zemi) (V) -
M: svraštělé čelo → → →
- *lr/pr* SPC_obrys papíru (D) - REKLAMA - **DÁT (dávat opakovaně - shod.sl)**

V ukázce 38 je možné vidět příklad činnosti, která je distribuována mezi velký počet nespecifikovaných adresátů. V ukázce je užit znak DÁT (shodové sloveso). Počáteční místo artikulace znaku je těsně u těla mluvčího, poté se ruka při artikulaci znaku vzdaluje od těla do prostoru. Znak je artikulován rychle několikrát opakovaným pohybem (konečné místo artikulace je stejné).

3.4.3. Rychlost artikulace znaků

Dalším dílčím prvkem, který je třeba v rámci stanoveného tématu zmínit, je rychlost, jakou jsou znaky produkovány. Nejde o rychlost, kterou je vytvářeno celé sdělení - to je otázkou temperamentu mluvčího. Máme na mysli takové situace, které se týkají rychlosti artikulace jednotlivých znaků, např.: DVEŘE SE OTEVÍRAJÍ RYCHLE/POMALU, RYCHLE PŘEČÍST/ČÍST POMALU-DŮKLADNĚ).

VIDEO 39 Příklad artikulace znaků (rychlost) (ČZJ)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Výtah vyjel nahoru po konstrukci. Zastavil se a z něho vyšli [kosmonauti]. Dveře rakety se pomalu otevřely, všichni tři kosmonauti si do ní sedli, do řady za sebou a připoutali se.

Zápis ČZJ:

lr KCP_povrchu (B°) *lr* ??konstrukce (D + paže) -
pr KCP_člověk (nastoupit do) (V““)- *pr* VÝTAH - *pr* VÝTAH (jede nahoru po konstrukci) -
o.k. vzduch ven z úst
přivřené oči → → → → → → → → → → → → → → → →
o.p. adresát

- ubíhající stěna výtahu před očima mluvčího (B°) -

- výtah zpomaluje a zastaví se (B°) - *lr/pr* DVEŘE SE OTEVŘOU (od sebe) -
přivřené oči → → → → → → → → → → → → → → → →

3.4.4 Užití tzv. klasifikátorů³⁴

3.4.4.1 Vymezení pojmu

Velmi důležitou úlohu hrají ve znakovém jazyce prostředky, které se nazývají klasifikátory. *Nejobecněji lze klasifikátor vymežit jako jazykový prostředek, který se spojuje se jménem a upozorňuje na jisté vlastnosti nebo rysy referenta, tj. toho, k čemu jméno odkazuje* (Macurová; Vysuček, 2005, s. 262).

Z hlediska obsahu a funkce je klasifikátor označován za jazykový prostředek (vybraný tvar ruky), který zastupuje určitý objekt (osobu, zvíře či věc) a zařazuje ho do skupiny objektů, které sdílejí stejné vlastnosti³⁵. Klasifikátor např. *informuje o tom, jestli je referent živý, jestli je to člověk, zvíře, nebo věc - a je-li tato věc kulatá, plochá, dlouhá, zakřivená, dutá apod. [...] Klasifikovat (zařazovat do tříd) lze referenty nejen podle tvaru, ale ještě také podle (v širokém slova smyslu) materiálu, konzistence, velikosti umístění, uspořádání a množství* (Macurová; Vysuček, 2005, s. 262-3).

Z hlediska formy (výrazu) je možné klasifikátor vymežit *jako tvar ruky, který je kombinován s pohybem. Společně pak tvoří přísudek (predikát)* (Macurová; Vysuček, 2005, s. 265)³⁶. Klasifikátorové tvary ruky odkazují k vlastnostem referenta a pohyb, kterým je znak artikulován, vyjadřuje pohyb klasifikovaného předmětu nebo jeho umístění v prostoru. Jinými slovy, klasifikátorový tvar ruky je včleněn do znaku vyjadřujícího děj, a tím je umožněno, aby byl objekt, který tvar ruky zastupuje, artikulován ve stejnou dobu jako děj, který objekt vyvíjí, nebo je jím zasahován³⁷.

---

³⁴ Zatím nejrozsáhlejší soupis klasifikátorů (klasifikátorových tvarů ruky) českého znakového jazyka podala ve své bakalářské práci L. Tikovská (2006) (zaměřila se především na klasifikátory celého předmětu). Všechny zájemce o tuto problematiku proto odkazujeme na její práci.

³⁵ Tato definice platí zejména pro skupinu klasifikátorů celého předmětu (viz níže).

Tikovská (2006) rozlišuje pro český znakový jazyk tyto typy klasifikátorů (klasifikátorů celého předmětu):

- klasifikátory zastupující osoby
- klasifikátory zastupující zvířata
- klasifikátory zastupující věci:
  - dopravní prostředky
  - předměty kulatého tvaru
  - předměty obdélníkového tvaru
  - předměty válcovitého tvaru
- malé a velké objekty

³⁶ Jiná (vystihující) formulace: *Klasifikátorové tvary ruky odkazují k vlastnostem referenta a jako zástupka jména tvoří spolu se slovesem predikát.* (Macurová; Vysuček, 2005, s. 266).

³⁷ Klasifikátory byly pro ASL identifikovány lingvistkou Frishbergovou v roce 1975 jako „určité tvary ruky v určitém postavení (orientaci dlaně a prstů), které charakterizují určité sémantické rysy jmenné fráze (semantic features of noun arguments) (Wilbur, 2003, s. 334).

Klasifikátory patří mezi znaky s nejvyšší mírou vizuální motivovanosti a jejich podoba (lépe podoba použitých tvarů ruky a pohybu, kterým je znak produkován) se mění v závislosti na měnící se podobě události, kterou zobrazují (Supalla, 2003).

3.4.4.2 Třídění klasifikátorů

Ne všechna pojetí klasifikátorů ve znakových jazycích jsou úplně shodná, zvláště pokud jde o jejich třídění a označování. V základním vymezení klasifikátorů se ale současná lingvistika znakových jazyků v podstatě shoduje. Za klasifikátor je považován takový prostředek, který:

- nahrazuje jméno
- odkazuje na nějaký rys referenta
- funguje ve znacích s funkcí sloves pohybu a umístění (verbs of motion and location; sloves prostorových) a podílí se na stavbě přísudku, predikátu (Macurová; Vysuček, 2005, s. 264)

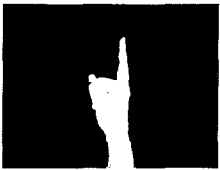
Pro potřeby naší práce jsme zavedli toto dělení klasifikátorů:

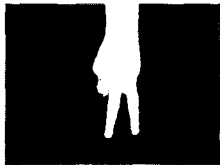

1. Klasifikátory celého předmětu (whole entity classifiers)

Tyto tvary ruky/klasifikátory odkazují k objektu jako k celku (a zařazují ho do určité skupiny). Jsou to *klasifikátory*, v nichž daný tvar ruky (s určitou orientací dlaně) reprezentuje určité podstatné jméno - a může naznačit umístění tohoto objektu v prostoru a také aktivitu, pokud objekt nějakou vyvíjí (Baker-Shenk; Cokely, 1996, s. 287).

Tato skupina klasifikátorů je pravděpodobně nejznámější a nejvýraznější a jako jediná odpovídá plně výše uvedené definici, podle které je klasifikátor považován za prostředek, který zastupuje určitý objekt a zařazuje ho do skupiny objektů, které sdílejí stejné vlastnosti. Tvary ruky v této skupině klasifikátorů se vyznačují tím, že jsou nejvíce ustálené (tzv. frozen handshapes, Supalla, 2003), tzn. že se nejméně mění v závislosti na měnící se zobrazované skutečnosti. I přesto, že je zřejmá jejich vizuální motivovanost zobrazovanou skutečností, ve srovnání s dalšími skupinami klasifikátorů dosahují nejvyšší roviny zobecnění.

Tab. 1 Klasifikátory celého předmětu - ČZJ (vybrané příklady)
(Zdroj: Tikovská, 2006)

	<p>OSOBA (artikulováno jednou rukou, ruka ve tvaru „D“, místo artikulace a orientace dlaně odpovídají pohledu osoby, kterou klasifikátor zastupuje) Použití: stojící osoba.</p>
--	--

	<p>OSOBA (Artikulováno jednou rukou, ruka ve tvaru „V“, orientace dlaně k tělu, prsty dolů) Použití: stojící osoba nebo zvíře - pokud se prsty hýbají a celá ruka vyvíjí pohybem nějakým směrem, potom se z klasifikátoru stává „osoba jdoucí“ (ve směru pohybující se ruky)</p>
	<p>DVOUSTOPÉ DOPRAVNÍ PROSTŘEDKY (artikulováno jednou rukou ve tvaru B₁, orientace dlaně dolů) Použití: auto, autobus, tramvaj, nákladní auto, metro, vlak; stojící dopravní prostředek; dá-li se ruka do pohybu - pak klasifikátor reprezentuje jedoucí dopravní prostředek; špičky prstů představují přední část vozidla)</p>
	<p>JEDNOSTOPÉ DOPRAVNÍ PROSTŘEDKY (artikulováno jednou rukou ve tvaru B₁, orientace dlaně doleva) Použití: kolo, koloběžka, motocykl; stojící dopravní prostředek; dá-li se ruka do pohybu - pak klasifikátor reprezentuje jedoucí dopravní prostředek; špičky prstů představují přední část vozidla)</p>

Obr. 8
Příklad užití klasifikátorů celého předmětu:
- setkání dvou osob
Zdroj: Tikovská (2006)

2. Klasifikátory částí těla (body part classifiers)³⁸

Tato skupina klasifikátorů znázorňuje pohyb některých částí těla referenta pocházejícího z živočišné říše (člověka nebo zvířete), nejčastěji pak jeho končetin. Při užití tohoto typu klasifikátorů se tělo mluvčího transponuje do těla objektu, o němž se hovoří, ruce mluvčího pak znázorňují části jeho těla a jejich pohyb.

Tab. 2 Klasifikátory částí těla - ČZJ (vybrané příklady)
(Zdroj: Macurová; Vysuček, 2005, s. 269-273)

	<p>ZVÍŘE (artikulováno oběma rukama, ruce ve tvaru „A“ se pohybují střídavě) Použití: pohyb, chůze zvířete, které má kopyta (např. srnka, kuň) a větších zvířat (slon, kráva, nosorožec)</p>
	<p>ZVÍŘE (artikulováno oběma rukama, ruce v plném štipci se pohybují střídavě) Použití: pohyb, chůze drobných zvířat (např. kočka, myš).</p>
	<p>ZVÍŘE (artikulováno oběma rukama, ruce ve tvaru 5““ se pohybují střídavě) Použití: pohyb silného zvířete s drápy nebo drobnější šelmy, která je rozzuřená (např. kočka).</p>
	<p>ZVÍŘE, OSOBA (artikulováno oběma rukama, ruce ve tvaru „D“ se pohybují střídavě, orientace dlaní k tělu, prst směřuje dolů) Použití: stojící dlouhonohý pták (např. čáp, plameňák), nohy člověka</p>

³⁸ Tuto skupinu klasifikátorů nazývá Emmorey (2002) jako klasifikátory končetin (limb classifiers). My se přikláníme k termínu „klasifikátory částí těla“ (body part classifiers) podle Supally (1990), protože tato skupina zahrnuje nejen končetiny zvířat a lidí (nohy), ale jiné části těla (oči, jazyk, hlavu, ocas, křídla...).

Většina lingvistů vyděluje ve své klasifikaci klasifikátorů pouze tři skupiny: klasifikátory celého předmětu, klasifikátory držení a (různě pojmenované) klasifikátory, které nesou informaci o tvaru, rozměru a povrchu zobrazovaného objektu. Macurová a Vysuček (2005) samostatnou skupinu klasifikátorů částí těla nevyčleňují, považují ji za součást skupiny klasifikátorů celého předmětu. Tikovská (2006) zase tuto skupinu nazývá klasifikátory zastupujícími zvířata. My jsme se však rozhodli tyto prostředky vydělit jako samostatnou skupinu, protože se vyskytují poměrně často a navíc, od klasifikátorů celého předmětu se podle nás tato skupina klasifikátorů zásadně liší. Nezobrazují totiž celý předmět (objekt), ale pouze jeho část/i. Klasifikátory částí těla jsou úzce vázány k tělu mluvčího, do kterého se transponuje tělo zobrazovaného objektu. U klasifikátorů celého předmětu jsou to ruka/ruce mluvčího, které samy o sobě představují objekt, o němž se hovoří. Z tohoto hlavního rozdílu potom pak vyplývají i zcela odlišné výrazové možnosti obou typů klasifikátorů (viz kapitulu 6.0 *Výrazové možnosti klasifikátorů*).

Obr. 9 Příklad užití klasifikátorů částí těla

- pohyb, chůze zvířete, které má kopyta (kůň, srnka,...) i větších zvířat (slon, nosorožec)

- ruce se pohybují střídavě

Pozn.: nutné nemanuální doplnění (nafouknuté tváře)

Zdroj: Tikovská (2006)

3. Klasifikátory držení (handling classifiers)

Další, zcela rozdílnou, skupinou klasifikátorů jsou klasifikátory držení (někdy se udává klasifikátory držení/nástroje, viz Emmorey, 2002). Tyto prostředky podávají informaci o velikosti (rozměru) a tvaru nějakého objektu, která je zprostředkována tím, jak daný objekt držíme (a manipulujeme s ním).

Od klasifikátorů celého předmětu se liší tím, že je vždy přítomen nějaký vnější činitel, který předmět zasahuje (drží ho) a který je zároveň původcem činnosti, která tento předmět zasahuje (např. ROZDÁVAT JABLKA, NĚST DŽBÁNEK S PIVEM, DRŽET SE TYČE /V TRAMVAJI/).

Míra vizuální motivovanosti klasifikátorů držení je velmi vysoká. Jejich podoba se mění v závislosti na změnách zobrazované skutečnosti (držet malou, středně velkou, velkou knihu/knihu tenkou, středně objemnou, objemnou...). Do jaké míry je možné zobrazovat jemné nuance v rozměru zobrazované skutečnosti a do jaké míry jsou klasifikátorové ruky pevně stanovené, je otázkou, která by vyžadovala podrobný výzkum. Domníváme se však, že míra přizpůsobení se zobrazované realitě je vyšší než v případě klasifikátorů celého předmětu.

Tab. 3 Klasifikátory držení - ČZJ (vybrané příklady)

(Zdroj: Macurová; Vysuček, 2005, s. 269-273)

	<p>PAPÍR (odkaz k držení) (artikulováno oběma rukama, všechny prsty ve štipci) Použití: rozdávání či předávání papírů</p>
	<p>NÁDOBA (malá; odkaz k držení) (Artikulováno jednou rukou ve tvaru „O“, orientace dlaně doleva) Použití: odkaz k malým nádobám (např. k hrnečku s drobným ouškem)</p>

	<p>NÁDOBA (velká; odkaz k držení) (Artikulováno jednou nebo oběma rukama ve tvaru „As“, orientace dlaně jedné ruky doleva, dvě ruce dlaně proti sobě)</p>
---	---

Obr. 10

Příklad užití klasifikátorů držení:

Držet tenký plochý předmět (papír, oblečení)

Zdroj: Tikovská, (2006)

Obr. 11

Příklad užití klasifikátorů držení:

Držet objemný plochý předmět (knihu, krabici,...)

Pozn.: nutné nemanuální doplnění (nafouknuté tváře)

Zdroj: Tikovská (2006)

4. Klasifikátory/specifikátory tvaru a rozměru (shape and size classifiers/specifiers)

Poslední skupinou klasifikátorů, které lingvisté znakových jazyků do této skupiny také zahrnují (např. Baker-Shenk; Cokely, 1986; Macurová; Vysuček, 2005, atd.) jsou klasifikátory tvaru a rozměru. Tyto prostředky *popisují určité fyzické (fyzikální) vlastnosti objektu a jeho umístění v prostoru*. (Baker-Shenk; Cokely, 1996, s. 287). Konkrétně, popisují tvar objektu, jeho obrys, povrch, rozměr (velikost). Ve skupině klasifikátorů mají specifické postavení, protože příslušné tvary ruky se často nepojí s žádným pohybem, a netvoří tak predikát (kromě pohybu, kterým se specifikuje tvar a rozměr objektu), nesou pouze informaci o tvaru či rozměru nějakého objektu. Z tohoto důvodu nebudeme do další části naší práce, která se bude blíže věnovat klasifikátorům a jejich užití v diskursu, tyto prostředky zahrnovat a blíže je zkoumat. Vzhledem k jejich zcela odlišným vlastnostem bychom tyto prostředky navrhovali do skupiny klasifikátorů vůbec nezařazovat a nenazývat je také klasifikátory, ale specifikátory (tvaru a rozměru).

Tab. 4 Specifikátory tvaru a rozměru - ČZJ (příklad)
 (Zdroj: Macurová; Vysuček, 2005, s. 269-273)

	<p>OBRYS (artikulováno jednou rukou ve tvaru skrčené „D“, orientace dlaně dolů). Použití: obrys předmětu kulatého tvaru. (artikulováno oběma rukama, ruce ve tvaru skrčené „D“, orientace dlaní dolů) Použití: obrisy útvarů (např. bazén, obraz).</p>
---	---

Obr. 12 Příklad užití specifikátorů tvaru a rozměru
 - kulatý obrys např. bazénu
 Zdroj: Tikovská (2006)

Z výše uvedeného dělení klasifikátorů je také zřejmé, že se jedná o zcela rozdílné skupiny jazykových prostředků, z nichž každý má podává jinou informaci (o různém způsobu pohybu zobrazovaného objektu, o způsobu držení a manipulaci s objektem, ...) a také jiné výrazové možnosti. O tom ale podrobněji v kapitole 6.0 *Výrazové možnosti klasifikátorů*.

4.0 PROBLÉMY SPOJENÉ S VÝZKUMEM TZV. KLASIFIKÁTORŮ

Různé významy mohou být ve znakových jazycích simultánně vyjádřeny mnoha prostředky, jak je zřejmé z předchozí části této práce. My jsme si pro podrobnější analýzu vybrali jeden z nich. Podrobněji se zaměříme na užití tzv. klasifikátorů a na to, do jaké míry je tento prostředek schopný vyjadřovat různé informace simultánně. Tikovská (2006) ve své práci podává obsáhlý výčet různých klasifikátorových tvarů ruky. Neomezuje se však pouze na to. Kde je to možné, krátce popisuje i způsob užití těchto tvarů ruky a to, co jsou schopné při určitém postavení ruky vyjadřovat. Dále popisuje, s jakým se mohou pojit pohybem, a jaké významy je tak možné simultánně vyjádřit. Nevyhneme se zde opakování některých informací, které jsou uvedené už v práci L. Tikovské, na rozdíl od ní však chceme klasifikátory zkoumat z hlediska jejich zapojení do diskursu. Zajímá nás kontext, v němž se vyskytují, i role, kterou v rámci diskursu mají.

Ještě, než přejdeme k vlastní analýze, rádi bychom zmínili těžkosti, se kterými jsme se museli při psaní této práce vypořádat.

4.1 Problémy s vymezením pojmu „klasifikátor“

Velký problém vidíme už v tom, co všechno, jaké typy jazykových prostředků, jsou zahrnovány pod souborný termín „klasifikátory“. Jsou to prostředky zcela odlišného charakteru, s různou funkcí a významem, ať už se jedná o tzv. klasifikátory celého předmětu, klasifikátory držení či specifikátory tvaru a rozměru. Na tento problém už poukázali někteří lingvisté v zahraničí (např. Schembri, 2003). Podle nich je samotný termín „klasifikátor“ v případě znakových jazyků problematický.

Tento termín byl převzat z výzkumu mluvených jazyků, u nichž se vyskytovaly podobné zástupné prostředky, nazývané se klasifikátory. Původně se tento pojem používal pouze pro skupinu prostředků, které dnes ve znakových jazycích nazýváme klasifikátory celého předmětu - ty jsou také klasifikátorům v mluvených jazycích nejvíce podobné. Později se však přenesl i na tvary rukou, které se objevovaly u znaků vyjadřujících způsob držení nějakého objektu a manipulaci s ním (tzv. klasifikátory držení) a na skupinu tvarů ruky, které se využívaly při popisu vnější podoby nějakého objektu (tzv. klasifikátory/specifikátory tvaru a rozměru). Tyto skupiny však měly jen málo společných rysů s původním pojmem „klasifikátor“ tak, jak by převzat od mluvených jazyků (Schembri, 2003).

Pojem klasifikátor se tedy týká poměrně širokého spektra různých prostředků, které mají v rámci diskursu různou roli a objevují se v různých situacích. Nelze je tedy popisovat dohromady, ale je třeba se spíše věnovat každému z nich zvlášť.

4.2 Nejednotnost užívané terminologie

Další problém, kterému jsme museli čelit, je nejednotnost používané terminologie, která se týká těchto jazykových prostředků. Jde jednak o jejich třídění (viz kapitola 3.4.4.2 *Třídění klasifikátorů*), ale i o pojmenování struktur, jejichž součástí jsou klasifikátory. Nabízíme zde soupis možných pojmenování takových struktur, jak je zachytil Schembri (2003, s. 4):

- v Austrálii: classifier signs, classifiers
→ *klasifikátory, klasifikátorové znaky*
- classifier verbs, verbs of motion and location (Suppala, 1990)
→ *klasifikátorová slovesa, slovesa pohybu a umístění*
- classifier predicates (Corazza, 1990; Schick, 1987, 1990; Valli and Lucas 1995)
→ *klasifikátorové predikáty*
- spatial-locative predicates (Liddell and Johnson, 1987)
→ *predikáty prostoru a umístění*
- polymorphemic predicates (Collins-Ahlgren, 1990; Wallin, 1990)
→ *polymorfémové predikáty*
- polysynthetic signs (Takkinen, 1996; Wallin, 1996, 1998)
→ *polysyntetické znaky*
- productive signs (Brennan, 1992; Wallin, 1998)
→ *produktivní znaky*
- polycomponential signs/verbs (Slobin et al., 2001; Schembri, 2003)
→ *mnohasložkové znaky/slovesa*
- polymorphemic signs/verbs (Engberg-Pedersen, 1993; Asher, 1994)
→ *polymorfémové znaky/slovesa*
- polymorphemic verbs of motion and location (Bergman, 1990)
→ *polymorfémová slovesa pohybu a umístění*

Každý z uvedených pojmů akcentuje něco jiného: některý přítomnost klasifikátoru (*classifier predicates, classifier verbs*), některý to, že jsou tyto prostředky schopné podat informaci o pohybu a umístění (*verbs of motion and location*), některé přítomnost většího počtu morfémů (*polymorphemic predicates/signs/verbs*), některé termíny směřují spíše na obecnější rovinu a zdůrazňují přítomnost většího počtu prvků, složek znaku (*polysynthetic*

signs, polycomponential signs/verbs) a některé zdůrazňují schopnost těchto prostředků vytvářet nová spojení (*productive signs*)...

Ani v tom, o jaké prostředky se jedná, není shoda: někde lingvisté volí obecný pojem *znak*, jinde pojem *sloveso*, přičemž je zřejmě zdůrazněn dějový příznak tohoto slovního druhu (Čechová, 2000, s. 135), nebo volí pojem *predikát* - ...*větný člen, kterým se o někom/o něčem něco říká, tj. jímž se přisuzuje někomu/něčemu nějaká vlastnost, stav, změna nebo činnost* (Příruční mluvnice češtiny, 1995, s. 396).

Který z daných pojmů by se měl používat? Na to je velmi těžké odpovědět, protože v každém z nich lze najít nějakou důležitou informaci, podstatnou pro zkoumané jazykové prostředky. V současné době je nejrozšířenějším pojmem obecný pojem „polycomponential signs“, který reflektuje existenci mnoha složek v rámci jednoho znaku. Ani to se nám nezdá úplně šťastné, protože tento termín je příliš obecný. Z nedostatku jiné terminologie, ale především proto, že užití termínu „klasifikátory“ už je v lingvistice znakových jazyků zažitě, budeme používat tento termín. Jeho užití se nám také zdá pro účely této práce nejvhodnější.

4.3 Otázka morfémů ve znakovém jazyce

V souvislosti s problematikou klasifikátorů a klasifikátorových konstrukcí bychom se ještě rádi zastavili u otázky morfémů ve znakovém jazyce, protože termín *morfém* se s těmito jazykovými prostředky velmi často spojuje. Rádi bychom zde popsali, proč se nám jeví problematickým používat při popisu struktury a fungování znakových jazyků obecně pojem *morfém*. Každý znak lze dělit na dílčí části, které můžeme nazvat fonémy. Jsou to ty části, které význam nenesou, jsou však schopné ho rozlišit.

Pokud se dostaneme na vyšší rovinu, rovinu morfémů, tedy nejmenších jednotek, které jsou schopny nést význam, zjistíme, že zde nemůžeme postupovat stejně jako u mluveného jazyka (vycházíme zde ze svého mateřského jazyka: českého jazyka). Ve znakových jazycích není možné rozdělit každou lexikální jednotku (znak) na morfémy, většinu znaků lze rozložit pouze na fonémy. Pokud bychom ve znakovém jazyce chtěli hledat podobné nebo stejné jednotky, jako jsou morfémy v mluveném jazyce, zjistíme, že takové jednotky je možné vystopovat pouze v několika málo případech. Jako příklad uvádíme některé znaky vyjadřující zápor. U těchto znaků lze identifikovat shodný pohyb, kdy se ruka otočí po smyčce dlaní vzhůru:

Tento pohyb shodně u všech znaků nese význam záporu. To se ale týká jen relativně malého (např. ZNÁT - NEZNÁT; ROZUMĚT - NEROZUMĚT; POTŘEBOVAT - NEPOTŘEBOVAT; MOCI - NEMOCI; NENÍ)³⁹, u jiných znaků ve funkci slovesa se zápor vyjadřuje jiným způsobem (viz kapitola 3.3.5 *Vyjádření záporu*).

Jako další příklad by mohly sloužit znaky s tzv. aspektuální modifikací (viz kapitola 3.4.2.3 *Změna pohybu, kterým je znak artikulován*). Na základě studia literatury týkající se amerického znakového jazyka se zdá, že u některých znaků ve funkci slovesa lze identifikovat určité shodné typy pohybu, které nesou informaci o distribučním či temporálním aspektu daného znaku. Tento typ pohybu v sobě nese určitou informaci (např. že děj se vykonává pravidelně; trvá dlouhou dobu; opakuje se znovu a znovu...) a je možné ho považovat za jednotku analogickou morfémům ve znakovém jazyce. Problémem zůstává fakt, že ani ze zahraniční literatury není jasné, kolika znaků amerického znakového jazyka se tento případ týká. Český znakový jazyk nebyl v otázce aspektuálních modifikací ještě vůbec prozkoumán, proto ani zde nemůžeme dělat žádné závěry.

A konečně, o morfémech se mluví také ve specifickém případě, kdy je součástí znaku nebo celé struktury klasifikátorový tvar ruky. Zde se jedná o dva případy. Za prvé se jedná o užití tzv. klasifikátoru celého předmětu, ve druhém případě je do původního znaku včleněn klasifikátor držení (viz kapitoly 3.4.4.2 *Třídění klasifikátorů* a 3.4.2.1 *Změna tvaru ruky - tzv. „inkorporace“*). Tyto tvary ruky by tedy také bylo možné považovat za jednotku analogickou morfémům.

Je však možné na základě těchto několika málo případů mluvit ve znakovém jazyce o morfémech? Mezi lingvisty, zabývajícími se výzkumem znakového jazyka není v této otázce shoda. Někteří s pojmem morfém pracují, někteří se k jeho používání staví zdrženlivě. Zůstaneme teď u případu klasifikátorů. Například americký lingvista Supalla (1978, 1982)⁴⁰ nahlíží na klasifikátory jako na syntetické, multimorfémové predikáty. Podle něj se každé sloveso pohybu a umístění (verb of motion and location) dělí na několik pohybových kořenů (movement roots), možné sekundární pohyby, afixy způsobu (manner affixes), ukazatele jmenné shody (noun agreement markers), afixy částí těla (body part affixes), afixy orientace ruky (orientation affixes), afixy umístění (placement affixes), atd. Jinými slovy, snaží se tyto jazykové jednotky rozdělit na co největší počet různých částí, které nesou nějaký význam.

Na to jiný americký lingvista Liddell (2003) namítá, že u těchto komponent (afixů a kořene) není žádná sekvenčnost, existují simultánně, v jedné nesequenční jednotce, je tedy

³⁹ Tyto příklady pocházejí z vlastního pozorování autorky této práce.

⁴⁰ Citováno podle Liddell (2003).

obtížné je nějak vydělovat. Stejný názor zastávají i lingvisté Slobin, Hoiting a Kuntze (2003). Ti se domnívají, že vzhledem k tomu, že se tvary ruky objevují současně (simultánně) s parametrem umístění/pohybu, není produktivní rozlišovat tyto složky znaku na kořen a kmen a další morfémy. Pro označení klasifikátorových konstrukcí volí termín *polycomponential signs* namísto *polymorphemic verbs* či *polycomponential predicates*, protože *...ještě nejsme schopni určit lingvistický status každé složky komplexních znaků, a to jak manuální, tak i nemanuální* (Slobin et al., 2003, s. 273).

Liddell (2003) dále argumentuje tím, že i otázka opakovatelnosti morfémů a jejich schopnosti kombinovat se s jinými jednotkami ve „složeninách“ je poněkud sporná. Podle něj je schopnost těchto „morfémů“ kombinovat se velmi omezená. Některé tvary ruky podle něj lze použít i v jiných „složeninách“, kombinovat je s jiným pohybem, orientací, atd., ale tato kombinovatelnost má své limity, nelze s nimi volně zacházet a kombinovat je do nových frází, protože potom sice vznikne znak, který je vytvořen správně, není však gramatický, v této podobě se nepoužívá, je nepřijatelný.

Liddell naznačuje, že v případě znakového jazyka je třeba brát v úvahu fakt, že tento jazyk je jazyk vizuální, využívá aktivně prostor a do něj situuje děje a osoby, které popisuje. Při tom podává zjednodušený popis toho, co se ve skutečnosti událo, rekonstruuje (kopíruje) událost tak, jak se opravdu stala. To, kde jsou jednotlivé osoby umístěny (parametr umístění) a jaký pohyb vykonávají (parametr pohybu), tedy záleží na tom, jak se vše odehrálo ve skutečnosti. Podle toho také mluvčí volí způsob, jak danou událost ztvární. Možností je mnoho - mluvčí je jen limitován fyzickými možnostmi (těla) a tím, že některé kombinace nejsou přijatelné (viz výše). Liddell dále říká, že zatím nikdo nepodal vyčerpávající seznam všech možných morfémů, čímž podporuje svou domněnku, že výběr odpovídajícího prostředku a jeho modifikace se váže spíše na to, jak referenti vypadají a jak se chovají ve skutečné situaci. Připouští však, že klasifikátorové tvary ruky by mohly mít nejspíše status morfému⁴¹. To se však podle něj netýká parametrů umístění a pohybu.

Slobin et al. (2003) vycházející ze svého výzkumu osvojování znakového jazyka malými neslyšícími dětmi poukazují na prostou skutečnost, že děti si na začátku vybírají klasifikátory podle toho, že jim připomínají nějakou vlastnost nebo rys ze zobrazované skutečnosti. To samé podle nich platí i u pohybu, které tyto entity vykonávají - snaží se jen

---

⁴¹ Na základě studia zahraniční i domácí literatury (zejm. Tikovská, 2006), která se týká klasifikátorů, vyslovujeme domněnku, že u klasifikátorových tvarů ruky je možné mluvit o relativně uzavřeném souboru těchto jednotek, které mají stabilizovanou formu.

napodobit skutečnost. I zde je tedy určujícím parametrem spíše velká vizuálnost a ikoničnost znakového jazyka než cokoli jiného.

Macurová a Vysuček (2005), kteří se, vedle Tikovské (2006), zatím jako jediní více zabývali klasifikátory českého znakového jazyka, termín morfém při jejich popisu používají: *Klasifikátorové predikáty jsou tedy tvořeny dvěma prostředky, z nichž každý nese význam, tj. dvěma morfémy: morfémem klasifikátorového tvaru ruky a morfémem pohybu. [...] ...morfémy pohybu [...] slouží popisu tvaru klasifikovaného předmětu, vyjadřují jeho pohyb nebo jeho umístění...* (Macurová; Vysuček, 2005, s. 265, 266). Přitom však zanedbávají ještě jeden parametr, a tím je orientace dlaně a prstů. Tento parametr nese důležitou informaci o tom, jak je popisovaná entita orientovaná vzhledem k mluvčímu (člověk stojí čelem/zády k mluvčímu, atd.) či jak je orientovaná v prostoru (člověk stojí/leží - jak leží atd.). A co nemanuální doplnění klasifikátoru, které s sebou nese informaci, JAK děj probíhal (jde bezstarostně; díval se na to s překvapením, atd.)? Mají se všechny tyto části klasifikátorové konstrukce považovat za morfémy? Jsou přece nedílnou součástí klasifikátorových konstrukcí a nesou nějaký význam.

Spolu s výše uvedenými lingvisty se domníváme, že mluvit v souvislosti se znakovým jazykem a klasifikátory o morfémech je přinejmenším sporné, protože existuje příliš mnoho argumentů, které stojí proti tomu toto pojmosloví používat. V případě klasifikátorů tedy stále zůstává otázka, do jaké míry jsou tyto jednotky morfologicky analyzovatelné a do jaké míry tvoří produktivní morfologický systém. Vysoká míra vázanosti na vnější realitu a míra produktivnosti těchto jednotek zatím neumožňují tyto prostředky lingvisticky komplexně uchopit tak, jak je to možné u mluvených jazyků, protože se chovají zcela jinak. V naší práci tedy termín morfém v souvislosti s popisem klasifikátorů nepoužíváme.

5.0 SBĚR MATERIÁLU

Pro hlavní cíl této části naší práce: analýzu užití klasifikátorů ve výpovědi jsme se snažili získat bohatý materiál v českém znakovém jazyce. Z tohoto důvodu jsme také zvolili k získávání materiálu různé typy výpovědí, které se váží na různé komunikační situace. V první fázi našeho výzkumu jsme požádali jednu neslyšící respondentku, která působí jako pedagog na střední škole pro sluchově postižené, a poprosili jsme ji, aby na kameru zachytila svůj výklad probírané látky v českém znakovém jazyce.

Neslyšící respondentka pochází neslyšící rodiny a je neslyšící druhé generace. Záznam byl pořízen ze dvou vyučovacích hodin, jeho délka se pohybovala okolo hodiny a půl. V tomto případě se jednalo o materiál ničím neřízený, neusměřňovaný, který se zakládal na přirozené (vyučovací) situaci. Kamera byla postavena na začátku obou vyučovacích hodin do zadní části třídy tak, aby zabírala postavu respondentky a také celý její znakovací prostor, a v průběhu vyučování ji nikdo neobsluhoval. Vyučování tedy nebyl přítomen žádný cizí (slyšící) člověk, který by mohl svou přítomností zasahovat do natáčené situace a ovlivňovat ji.

Oproti očekávání se ve výkladově zaměřeném materiálu objevilo minimum konstrukcí, jejichž součástí byl klasifikátor. Z prvků, které umožňují simultánní přenos informací, bylo v nejvyšší míře využito nemanuální chování respondentky a užití obou rukou, zejména pak při tzv. odkazování.

Cílem tohoto typu komunikační situace (didakticky zaměřený výklad) bylo předat co nejvíce faktických informací - ukazuje se, že v tomto kontextu je výskyt klasifikátorů velmi nízký.

Současně s didakticky zaměřeným materiálem jsme získávali další výpovědi ve znakovém jazyce. Naším cílem bylo získat materiál, který by se zaměřil na vyprávění, líčení událostí. Ve snaze v co nejmenší míře ovlivňovat neslyšící respondenty v jejich spontánním projevu, nelimitovali jsme nijak téma, ani způsob vyprávění a nechali jsme vybrané respondenty, aby svůj projev zaměřili podle vlastního uvážení. Natáčení se účastnili tři neslyšící respondenti pocházející z neslyšících rodin. Natáčení byli přítomni pouze neslyšící lidé, aby se tak zabránilo narušování plynulosti projevu v českém znakovém jazyce a nedocházelo k posunům směrem k tzv. znakované češtině⁴², což by se mohlo za přítomnosti slyšících osob stát.

---

⁴² V našem případě hovoříme o negativním ovlivnění neslyšících respondentů, kteří mohou za přítomnosti slyšících osob při natáčení automaticky (nevědomě) upravovat svůj projev tak, že se v něm začnou objevovat

První z respondentů vyprávěl o svém životě a jeho spojitosti se sportem. Zachytil relativně dlouhé časové období. Druhý respondent líčil průběh dvou rodinných slavností, tedy poměrně krátké časové úseky, a třetí respondent vyprávěl obsah zhlédnutého filmu, v tomto případě relativně krátký časový úsek děje, s větším počtem jednajících osob a rozvinutou zápletkou. Projev každého respondenta trval zhruba deset minut.

Ani v tomto případě jsme nezaznamenali hojný výskyt klasifikátorů, ačkoliv byl vyšší než v případě didakticky zaměřeného výkladového materiálu. V nejvyšší míře se opět objevovaly souběžné nemanuální a manuální chování respondentů a použití dvou rukou v tzv. odkazování.

Nízký výskyt klasifikátorů, si vysvětlujeme tím, že jsme ani v tomto případě nezvolili vhodný typ nebo téma vyprávění a ani vhodný postup při získávání materiálu - pro získání požadovaných jazykových jevů bylo nutné ho cíleněji zaměřit. Ukázalo se však, že vyprávění či líčení událostí je typ komunikační situace, v níž se klasifikátory objevují, a že se tak děje zejména při detailním popisu (líčení) nějaké události nebo objektu, kdy je potřeba popsat umístění všech jednajících objektů, a u situací, která zahrnuje nějaký výrazně „akční“ děj nebo pohybovou akci jednajících osob.

Z výsledků analýzy získaného materiálu se dále ukázalo, že vyprávění by se mělo soustředit na kratší časový úsek - v případě vyprávění prvního respondenta, který své vyprávění zaměřil na líčení svého vztahu ke sportu a na své sportovní aktivity tak, jak se vyvíjely a měnily v průběhu let, měl jen malý prostor pro užití klasifikátorů, šlo zde také především o předávání faktických informací. Stejně tak se dělo i v případě třetí neslyšící respondentky vyprávějící děj filmu. Při líčení spletité zápletky a všech informací se respondentka nezaměřovala na detailní popis scén, klasifikátory tedy použila také jen minimálně. Nejčastěji se tyto prvky objevily ve vyprávění druhého respondenta - v jeho líčení rodinných oslav, což jsou časově poměrně krátké úseky. Respondent byl přímým účastníkem obou akcí a popisoval je poměrně detailně.

Poučení z analýzy předchozího materiálu, rozhodli jsme se při získávání materiálu dalšího postupovat cíleněji. Naším záměrem teď bylo předložit neslyšícím respondentům jednoduchý krátký příběh sestavený z obrázků s minimálním výskytem českého jazyka (aby se snížila možnost ovlivnění projevu respondentů). Příběh měl obsahovat tyto parametry: více jednajících osob různého charakteru, jednoduchá „akční“ zápleтка.

---

prvky příslušného mluveného jazyka (sled znaků ve výpovědi kopíruje slovosled věty mluveného jazyka, eliminace složitějších struktur, atd.).

Takto zaměřený materiál jsme hledali v časopisech pro děti, protože v komiksech pro dospělé se objevuje většinou dlouhý příběh a je zde i vysoký výskyt českého jazyka. V časopise Sluníčko jsme našli dva různé příběhy-seriály, v němž vystupovala různá zvířátka, která spolu zažívala rozmanitá dobrodružství⁴³. Šest vybraných příběhů jsme předložili čtyřem neslyšícím respondentům (každému po 4-6 příbězích; záměrem bylo, aby každý z příběhu vyprávěli minimálně dva neslyšící respondenti). Všichni respondenti pocházejí z neslyšících rodin. Natáčení se účastnila autorka této práce, tedy slyšící člověk, který výpovědi neslyšících respondentů natáčel. Všichni respondenti se shodli na tom, že jim přítomnost slyšícího člověka při natáčení nevadí a nebrání jim užívat znakový jazyk v jeho „čisté podobě“. Tři z respondentů se navíc pohybují na akademické půdě, jsou učiteli znakového jazyka, na přítomnost slyšících lidí jsou zvyklí a jsou schopni reflektovat svůj jazyk.

Podle očekávání se v takto zaměřeném materiálu výskyt různých typů klasifikátorů výrazně zvýšil.

K dispozici jsme měli dále příběhy vyprávěné neslyšícími vypravěči na DVD „Storytelling“ (2006). Jedná se o výukový materiál určený pro kursy českého znakového jazyka pro slyšící zájemce. DVD obsahuje příběhy různého typu. Z těchto příběhů jsme vybrali jen ty, které jsou vyprávěny neslyšícími vypravěči, kteří pocházejí z neslyšících rodin, protože pro tyto respondenty je znakový jazyk mateřským jazykem.

Dalším materiálem, který jsme v naší práci využili, bylo DVD „Raná komunikace v neslyšící rodině (2007). Jedná se o výukové, instruktážní DVD, na němž je návodným způsobem popsáno, jak mají slyšící matky postupovat při výchově svého neslyšícího dítěte. Tento typ výpovědí v sobě obsahuje velké množství klasifikátorů, neboť zde mluvčí popisuje konkrétní situace a názorně předvádí, jak by měli rodiče postupovat.

Několik situací jsme získali také elicitací založenou na písemné formě mluveného jazyka, kdy byly neslyšícímu respondentovi, pocházejícímu z neslyšící rodiny, předloženy věty v českém jazyce a byl požádán o jejich překlad. Takové ukázky označujeme dále v textu, podobně jako v první části naší práce, hvězdičkou (*).

---

⁴³ Materiál je možné nalézt v příloze č. 4.

6.0 VÝRAZOVÉ MOŽNOSTI KLASIFIKÁTORŮ

Klasifikátory jsou znaky zástupné, nikoli plnovýznamové. Pokud bychom chtěli v mluvených jazycích najít nějakou paralelu, šlo by klasifikátory nejbližše připodobnit zájmenům. I ta mají v mluvených jazycích funkci zástupnou (to je ovšem, oproti klasifikátorům, jejich jediná funkce). Stejně jako zájmena nemohou stát klasifikátory ve výpovědi bez toho, aby mluvčí nejdříve neřekl, co zde zastupují, nebo k čemu se vztahují (Baker-Shenk; Cokely, 1996). Jinými slovy, plnovýznamové znaky musí být ve výpovědi uvedeny jako první, aby bylo zřejmé, o čem se hovoří, a teprve potom následují klasifikátory, které tyto znaky zastupují. I použití klasifikátorů, resp. jejich uvedení do diskursu, se tedy řídí sekvenčním pořádkem.

Obr. 13 Sekvenční pořádek v užití klasifikátorů (ČZJ)

(Zdroj: Macurová; Vysuček, 2005, s. 265).

Klasifikátory jsou ale zároveň důležitým prostředkem, který umožňuje vyjádřit více informací najednou, simultánně. Oproti znakům, které zastupují, mají totiž klasifikátory tu výhodu, že mají větší výrazové možnosti. Jsou to v podstatě „pouze“ tvary ruky a ty je velmi snadné kombinovat s různým pohybem. Navíc jsou vždy produkovány v prostoru před tělem nebo vedle něj (Baker-Shenk; Cokely, 1996), a také proto s nimi lze snadno manipulovat. To s některými znaky, které klasifikátory zastupují, nelze, neboť pro to nejsou dostatečně vybaveny, jsou např. artikulovány na těle, aj. Plnovýznamové znaky mají navíc dohodnutou, pevně určenou, podobu (tvar ruky, místo artikulace, pohyb) a není možné s nimi libovolně nakládat, protože by mohlo dojít z zastření či změně původního významu.

Mluvčí využívá znakovací prostor pro to, aby v něm mohl vyjádřit děje, spojené s lidmi a věcmi. Prostřednictvím klasifikátorů je možné demonstrovat nejen děj samotný, ale zároveň i širší okolnosti děje. Z výsledků analýzy získaného materiálu se ukázalo, že pokud mluvčí popisuje děje obecného charakteru (něco se stalo, co se stalo, kdy, kde...) a neorientuje se při tom na podrobnosti, jen na prosté sdělení či vyprávění, použije ve svém projevu jen málo klasifikátorů. V okamžiku, kdy přejde ke **konkrétnímu, názornému líčení či popisu**

událostí tak, jak se opravdu staly, jejich výskyt se výrazně zvýší. Velký výskyt klasifikátorů jsme zaznamenali také u výpovědí instruktážního typu (návody na použití, vysvětlování postupů, viz např. Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007.)

Klasifikátory/klasifikátorové konstrukce se tedy objevují nejčastěji v rámci vyprávění či líčení událostí, zejména při detailním popisu nějaké události nebo objektu, kdy je potřeba popsat **umístění jednajících objektů** v prostoru a vůči sobě navzájem, a u situací, která zahrnuje nějaký výrazně „akční“ děj nebo **pohybovou akci jednajících osob**. Mluví událost líčí tak, jako by jí byl přímým svědkem nebo byl jedním z účastníků situace, nebo se sám transponuje do některé z jednajících postav.

Jaké informace mohou klasifikátory přinést? Jak je zřejmé z předchozího rozdělení klasifikátorů (viz kapitola 3.4.4.2 *Třídění klasifikátorů*), jednotlivé skupiny se od sebe liší, a to zejména v tom, co všechno jsou schopné vyjádřit. V následující části naší práce popíšeme, jaké výrazové možnosti mají jednotlivé typy klasifikátorů. Svá tvrzení budeme opírat o jednotlivé videoukázky.

6.1 Klasifikátory celého předmětu

Klasifikátory celého předmětu (KCP), jak již sám název napovídá, zobrazují popisovaný objekt v jeho úplnosti, ať už se jedná o osoby, věci, méně často zvířata (ta jsou vyjadřována především klasifikátory částí těla).

Mluví znakového jazyka používá při tvorbě sdělení ruce a horní část těla, bylo by pro něj obtížné prezentovat ještě další pohyb či pozice, které u popisovaného objektu vykonává celé tělo (v případě osob - pozice: stojí, sedí, leží..., pohyb: jde, skáče...). Proto, podle našeho názoru, také vznikly klasifikátory celého předmětu - zmenšená a zjednodušená (schematická) podoba popisovaných objektů/referentů. Mluví klasifikátor umísťuje do znakovacího prostoru, může s ním tedy volně manipulovat. Tak je možné, aby činnosti či stavy, které se váží k celému tělu popisovaného objektu, bylo možné bez problémů vyjádřit.

V následujících ukázkách se zaměříme popis užití klasifikátorů celého předmětu v různých situacích. Popíšeme, jaké významy jsou schopné (simultánně) vyjádřit.

VIDEO 42 Použití klasifikátorů celého předmětu⁴⁴

(KCP zastupující osobu⁴⁵ - tvar ruky V)

(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Přepis: Člověk jde, jede výtahem nahoru (v mrakodrapech), znovu jde, znovu jede výtahem nahoru ve druhém mrakodrapu. Nahoře se rozhlíží (zde je použit tvar ruky V, zde zastupující oči dané osoby; jedná se o klasifikátor částí těla). Poté znovu sjíždí v mrakodrapu dolů. A pak skočí do vody (řeky) před mrakodrapem a plave.

Video 42 pochází z projevu neslyšící matky, která užívá znakový jazyk hravým způsobem tak, aby zaujala své dítě. Tento příklad sice pochází z poněkud specifické situace komunikace mezi matkou a dítětem, která svůj projev upravuje tak, aby dítě zaujala a aby jí rozumělo - není to tedy příklad běžné komunikace mezi dospělými mluvčími. Tuto ukázkou jsme však vybrali proto, že je zde velmi dobře vidět, jakými různými způsoby je možné klasifikátor celého předmětu (zde zastupující osobu) používat a jak s ním lze manipulovat. V ukázce jsme viděli, že tento klasifikátor dokáže vyjádřit několik různých činností: prostou chůzi, pohyb (výtahem) nahoru a dolů, skok (do vody) i plavání.

Použité klasifikátory zde nesou simultánně informaci *o původci nějaké činnosti, o činnosti samotné* a *o směru dráhy, po které objekt svou činnost vyvíjí*.

VIDEO 43 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující osobu - tvar ruky D)

Český překlad:

Jezevec seděl unavený a rozmrzlý, když tu k němu přišel medvěd. „Co že jsi tak unavený? Máš hodně práce?“ ptal se ho medvěd. „Ano, to mám,“ odpověděl jezevec.

Zápis ČZJ:

JEZEVEC - UŽ - UNAVENÝ - VYČERPÁVÝ - SEDĚT -

M: zamračeno, unavený

o.p. oči dolů/směr

M: rozmrzlý

- **KCP osoba (přicházející zprava) (D)** - MEDVĚD - UNAVENÝ - TY - MOC - PRÁCE -

o.p. doprava ve směru přicház.osoby

o.p. vypr.

o.p. doleva, tělo doleva, naklání se

oči vykulené - překvapení

M: otázka, svr. obočí

- ANO

o.p. doprava, tělo doprava

⁴⁴ Všechny následující ukázky prezentují projev v českém znakovém jazyce, proto už nebudeme dále uvádět označení, že se jedná o materiál českého znakového jazyka (=ČZJ).

⁴⁵ Pro bližší specifikaci příkladů ve skupině „klasifikátory celého předmětu“ používáme ještě terminologii Tikovské (2006): „klasifikátory zastupující osoby“, „klasifikátory zastupující zvířata“ a „klasifikátory zastupující věci“.

Z ukázky 43 je zřejmé, že u klasifikátorů hraje velkou roli i **orientace dlaně (a prstů)**. Tento parametr nese důležitou **informaci o tom, jak je popisovaná entita orientovaná vzhledem k mluvčímu** (popř. jak je orientovaná v prostoru vůči jiným objektům). V konkrétním případě klasifikátoru zastupujícím osobu (tvar ruky „D“), který vyjadřuje pohyb zobrazovaného objektu (zde personifikovaného zvířete), nese orientace dlaně informaci o tom, kterým směrem se osoba dívá, kterým směrem, či odkud jde atd. (v ukázce přichází medvěd k jezevcovi zprava).

Pokud je dlaň orientovaná k nějakému objektu (mluvčímu či jinému živému či neživému objektu), znamená to, že je k němu osoba natočena čelem. V opačném případě, kdy je dlaň orientována od objektu, pak nese význam „osoba stojí k objektu zády“, pokud se pohybuje, potom se od něho vzdaluje.

Použitý klasifikátor v ukázce nese simultánně informaci o *původci nějaké činnosti* (medvěd), o *činnosti samotné* (přichází), o *směru dráhy, po které objekt svou činnost vyvíjí* (jde dopředu), a o *umístění vzhledem k tělu mluvčího* (přichází zprava).

VIDEO 44 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující osobu - tvar ruky V““)

Český překlad:

Veverka s ptáčkem seděli vedle sebe na košatém stromě a dívali se kolem. Veverka říká: „To je ale krásné počasí.“

Zápis ČZJ:

VEVERKA - PTÁK - „D“ odkaz (nalevo) - *lr/pr KCP osoba (sedí vedle sebe) (V““)* -
o.k. otevřít-zavřít ústa

- STROM - *lr/pr SPC_koruna stromu (5)* - *lr/pr KCP osoba (sedí vedle sebe) (V““)* -

- KČT_oci (rozhlížet se) - ŘÍKAT (tomu vlevo - ptákově) - plocha (všude okolo) - TYP -
o.p. ve směru rukou *o.p. ve směru*

- KRÁSNÉ - POČASÍ

Klasifikátory (zde klasifikátor V““ pro osobu) mohou snadno vyjádřit nejen samotnou činnost - zde dvě osoby (personifikovaná zvířata), které sedí na stromě, ale zároveň také to, **v jaké pozici vůči sobě** zvířata sedí: vedle sebe.

Použité klasifikátory zde nesou simultánně informaci o *původcích nějaké činnosti* (veverka a pták), o *činnosti samotné* (sedí), o tom, *v jaké pozici vůči sobě zvířata sedí* (vedle sebe).

Pokud chce mluvčí vyjádřit **umístění většího množství totožných neživých objektů vůči sobě navzájem (množství větší než dva objekty)**, zvolí tento postup: levá, nedominantní, ruka drží klasifikátor na místě bez pohybu po celou dobu trvání výpovědi a pravá, dominantní, ruka ve stejném tvaru ruky se od ní (opakovaným krátkým půlobloukovým pohybem) oddaluje a umísťuje další objekty v prostoru (viz ukázka 45):

VIDEO 45 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující věc - tvar ruky P)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Ve vesmírné lodi byly postele v řadě jedna vedle druhé, měly skleněné kryty (byly to takové kukaně).

Zápis ČZJ:

„D“ krátký odkaz (jen naznačení) - *lr/pr* SPC_tvar vesmírné lodi (rakety) (5““) -

- *lr* SPC_vesmírná loď (raketa) (drží tvar 5““) -

- *pr* „D“ odkaz dovnitř (vstoupit dovnitř) -

- *lr* KCP postel (bez pohybu drží) (P)

- SPÁT - *pr* KCP postel (P) - SKLO -

- *lr* KCP postel (bez pohybu drží) (P) → → → → →

- SPC zastřešení postelí (kukaně) (C₁); končí ruka (P)

V ukázce 45 je popsáno rozmístění postelí ve vesmírné lodi. Levá ruka nese význam „postel“, pravá ruka vyjadřuje nese informaci o umístění objektů v prostoru a o jejich vzhledu.

Mluvčí drží levou ruku ve tvaru P (význam: postel) stále na stejném místě, jeho pravá ruka ve tvaru P se od ní krátkým obloučky oddaluje po horizontální linii směrem doprava (z pohledu mluvčího) - vyjadřuje informaci o umístění více postelí v řadě vedle sebe. Poté mluvčí pravou rukou ve tvaru C₁ přináší další informaci, která se týká vzhledu popisovaných objektů (o zastřešení/krytech postelí). Pravá ruka začíná přesně nad levou rukou, která je stále ve tvaru P držena bez pohybu na stejném místě, a obloukovitým pohybem se od ní oddaluje - opět směrem doprava po horizontální linii.

Levá ruka, kterou mluvčí drží v prostoru bez pohybu, má nejen vyjadřovat stanovený „základní“ význam, slouží zde také jako jakási „upomínka“ umístění objektu v prostoru, vůči kterému se ostatní objekty „vymezují“, vztahují se k němu. Domníváme se, že pro příjemce projevu je takový postup také přehlednější, názornější a je pro něj snazší informaci sdělení očima zachytit a dekodovat. V této ukázce nedochází k simultánnímu přenosu informací.

V ukázce 46 je možné vidět další způsob, jakým mluvčí znakového jazyka **umísťují objekty do prostoru a jak se k sobě tyto objekty vztahují**:

VIDEO 46 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující věc - tvar ruky **B°**, 5^{““})

(Zdroj: Kasanová et al., 2005).

Český překlad: Na talíři jsou jablka. Chlapec si jedno z talíře vzal.

Zápis ČZJ:

lr KCP talíř (B°) → → → → → → → → → → → → → → -
TALÍŘ - *pr* JABLKO - KCP jablko (umístěné dokola na talíři) (5^{““}) -

- *lr* KCP talíř (B°) → → → → → → → →
- *pr* CHLAPEC - VZÍT SI JABLKO (z talíře)

V ukázce 46 mluvčí nejprve artikuluje znak „TALÍŘ“ a poté umístí zástupný klasifikátor (B°) do prostoru. Levá, nedominantní, ruka pak drží tento klasifikátor v prostoru po celou dobu trvání výpovědi. Všechny ostatní děje, artikulované dominantní, pravou, rukou, se k ní vztahují (umístit jablka na talíři + vzít si jablko z talíře). Stejně jako v ukázce 45 slouží klasifikátor v ukázce 46 jako jistá „upomínka“ důležité informace, která má významovou spojitost s ostatními ději, zároveň však přispívá k celkové přehlednosti výpovědi/situace.

Použité klasifikátory nesou simultánně informaci o *objektu, který je zasahován nějakou činností* (talíř), o *umístění jiných objektů vzhledem k tomuto objektu* (jablka na talíři), o *způsobu umístění těchto objektů* (jablka jsou na talíři umístěna do půlkruhu), o *činnosti, která je vůči objektu vykonána* (vzít si z talíře jablko).

Klasifikátory umožňují znázornit **pohyb objektů, jejich umístění v prostoru i vůči sobě navzájem, a to i u velmi rozměrných objektů** (viz ukázka 47):

VIDEO 47 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující věc - tvar ruky **C, O**)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Dveře se pomalu zavřely. ??Modul se prudce odrazil od země a vyletěl do vzduchu a letěl vzhůru a nahoře se připojila k raketě. Pak obletěla měsíc a vrátila se domů.

Zápis ČZJ:

lr/pr KCP_dveře (pomalu se zavřely) (B°) - HOTOVO - PUSTIT -
o.k. *vzduch se vypouští ven ze rtů* o.k. „*pu*“
oči přivřené, o.p. adresát

- *lr* KCP_povrchu (konstrukce držíci raketu) (V^o““““)
- *pr* KCP_raketa (odrazila se prudce od země) (C) - proud vzduchu -
o.k. „pa“ ústa (prudce otevřít/zavřít) o.k. „pa“ o.p. směrem rukou
o.p. adresát

- KCP_raketa stoupá nahoru (C) - VZDALOVAT SE
(ústa prudce otevřít) o.p. nahoru ve směru

lr KCP kulatý objekt /???modul/ (drží v prostoru) (C) -
- *pr* KCP kulatý objekt /raketa/ (se přibližuje k objektu a připojuje se k němu) (C) -
o.k. vzduch se vypouští ven ze rtů
o.p. adresát

- *lr* KCP měsíc (drží) (O)
- KONEC (HOTOVO) - MĚSÍC - KCP měsíc (O) - *pr* „D“ dráha okolo měsíce -
o.p. adresát o.p. směr rukou

- VRÁTIT - ZEMĚ
o.p. adresát

Prostřednictvím zástupného klasifikátoru je možné zmenšit rozměrné objekty, jako jsou raketa nebo dokonce Měsíc. V ukázce jsou objekty drženy daným tvarem ruky artikulovaným nedominantní (levou) rukou bez pohybu v prostoru a mluví se k nim pohybem druhé ruky vztahuje. V prvním případě mluví drží levou rukou ve tvaru C před tělem objekt (raketu), ke které se připojuje na Měsíc odeslaný objekt (tvar ruky C). Ve druhém případě je nedominantní rukou ve tvaru O držen v prostoru objekt - Měsíc - a pravá ruka demonstruje děj, který je vůči němu realizován - vyznačuje dráhu okolo něj, po které se vrací raketa zpátky na Zem.

Použité klasifikátory nesou v prvním případě simultánně informaci o *původci nějaké činnosti* (objekt vyslaný na Měsíc), o *činnosti samotné* (letí a připojuje se k raketě), o *objektu, který je činností zasahován* (raketa, ke které se objekt vyslaný na Měsíc připojuje). Ve druhém případě nesou simultánně informaci o tom, *objektu vzhledem ke kterému se něco děje* (Měsíc), o *směru dráhy, která je vůči popisovanému objektu realizována* (dráha/let rakety kolem Měsíce).

VIDEO 48 Použití klasifikátorů celého předmětu*

(KCP zastupující osobu - tvar ruky V, KCP zastupující věc - tvar ruky B^o)
(Zdroj: Šálková, 2002).

Český překlad:

Ráno jsem běžel/a na tramvaj.

Zápis ČZJ:

RÁNO - JÁ - TRAMVAJ - KCP_tramvaj (umístění v prostoru + pohyb: jede) (B°) -

- *lr* KCP tramvaj (drží) (B°)

- RYCHLE UTÍKAT - pr KCP osoba (naskočit do tramvaje) (V““)

vyčeněné zuby (úsilí)

V ukázce 48 slouží klasifikátor také k umístění věci do prostoru. Tentokrát ale mluvčí nedrží ruku artikulující klasifikátor před tělem celou dobu, je naznačena jeho existence v prostoru (KCP_jedoucí tramvaj), poté činnost vykonávaná druhým objektem (běžící osoba), a poté jsou oba děje spojeny dohromady (KCP_osoba; KCP_věc /tramvaj/ - osoba naskočí do tramvaje). Mluvčí si nejprve celou scénu „připraví, načrtne“, umístí věci na svá místa do prostoru, popíše objekty účastníci se situace, a pak ji teprve dovede do konce.

Použité klasifikátory nesou simultánně informaci o *původci nějaké činnosti* (člověk - 1.oso. sg. - já), o *činnosti, kterou vyvíjí* (naskočit do tramvaje), o *objektu, který je činností zasahován* (tramvaj), o *umístění tohoto objektu do prostoru* (napravo).

To, jakým způsobem si mluvčí **nejprve celou scénu „připraví, načrtne“**, umístí věci na svá místa do prostoru, popíše objekty účastníci se situace, je dobře vidět v ukázce 49, ve které mluvčí líčí autonehodu a její účastníky:

VIDEO 49 Použití klasifikátorů celého předmětu*

(KCP zastupující věc /auto/- tvar ruky B°, KCP zastupující osobu - tvar ruky A°)

Český překlad:

Stala se nehoda. Viděl jsem to na vlastní oči. Jedno auto jelo zleva a druhé zprava. V autě, které jelo zprava, seděl takový svalnatý chlap, takový trochu blázen. V autě, které jelo zleva, seděla taková zmalovaná ženská. Držela volant, jako by jela poprvé v životě. Žena narazila autem do auta toho muže z boku a pořádně pomačkala svému autu předek. Chlápek vyběhl našťavaně z auta, nadával a běhal rozčileně kolem dokola auta té ženy. Ta jen seděla, úplně v šoku. Asi jela opravdu poprvé. Není divu, že to takhle dopadlo...

Zápis ČZJ:

STALO SE - VĚC - AUTO - JÁ - KCP_osoba (stojí) (V) - AKORÁT - JÁ - VIDĚT -

M: svráštělé obočí → → → → → → → → → → → → → → → →

- *lr* KCP__auto (B°)

- *lr* „D“ odkaz k autu -

- VLASTNÍ - OČI - CO - KCP__auto (B°) - *pr* KCP__auto (B°) - OBA - *pr* KCP__auto (B°) -

M: svráštělé obočí →

*tělo blik směr rukou oči směr doprava ke KCP__auto
dopředu*

- TYP - MUŽ - SVALOVEC - RYCHLÝ - TYP - BLÁZEN -
o.p. adresát → → → → → → → → → → → → → → → →

- lr KCP auto (jede kolmo k pr) (B°) - lr KCP auto (B°) → → →
- pr KCP auto (jede dopředu) (B°) - pr „D“ odkaz autu lr- ŽENA -
M: *svrašťelé čelo* → → → → → → → → → → → → → → → →
otevřená ústa
o.p. adresát

lr KCP auto (B°) -
- TYP - pr OBLÍČEJ - NALÍČENÝ - SZ „původně“ - SZ „nováček“ - SZ_šok -
M: *svrašťelé čelo* → → → → → → → → → → → → → → → →

- VYPADAT - POPRVÉ - ŘÍDIT - „D“ odkaz - UŽ - AKORÁT-OBA- SZ_omyl (nechtěně) -
M: *svrašťelé čelo* → → → → → → → → → → → → → → → →

- lr KCP auto (jede, narazí kolmo na pr) (B°) → → → → → →
- pr KCP auto (jede) (B°) - „D“ odkaz k autu lr- zmáčknout se (o autě) -
M: *svrašťelé čelo* →
při náraze otevřít ústa *tělo dopředu*
vyceněné zuby

- lr KCP auto (jede, narazí kolmo na pr) (B°) - lr „D“ odkaz k autu pr -
KONEC - pr KCP auto (jede) (B°) - pr KCP auto (B°) -
M: *svrašťelé čelo* →

- lr MUŽ - „D“ odkaz k autu
- pr - KCP auto (B°) - ROZČILENÝ - TYP - BLÁZEN - RYCHLÝ - TYP - „D“ odkaz -
krátké vypuštění
vzduchu skrze zavřená ústa

- lr KCP auto (B°)
- VSTÁT - NADÁVAT (hrubě) - pr KCP osoba (běhat okolo auta lr) (A°) -
M: *negativní, svrašťelé čelo* → → → → → → → → → → → → → → → →
otevřená ústa

- ŽENA - lr/pr KD_držet volant (A) - KONEC - SZ_šok -
M: *šok, o.p. nahoru,* *otevřená ústa*
otevřená ústa, je vidět jazyk

- POPRVÉ - ŘÍDIT - gesto „bohužel“

V ukázce 49 mluvčí nejprve umístí klasifikátory ve tvaru B° objekty (auta) do prostoru, jedno na levou, druhé na pravou stranu, bez dalšího bližšího určení. Poté si každý z objektů (aut) spojí s aktéry dané situace (muže si umístí do auta vpravo, ženu do auta vlevo) a podá jejich bližší charakteristiku. Nejprve představí muže, poté opět odkáže na celou scénu, kde jsou situována auta (teď už doplněná o informaci o pozici vůči sobě navzájem - levé auto

jede směrem kolmo na pravé auto). Poté mluvčí představí ženu a teprve poté dovede celou situaci do konce a popíše srážku dvou aut. Mluvčí se mezi jednotlivými objekty pohybuje a naznačuje přesun od jednoho aktéra ke druhému tak, že objekt (auto) drží ruka ve tvaru B° v prostoru a druhá ruka k němu odkazuje deiktickým tvarem ruky D.

Při popisu srážky aut nesou použité klasifikátory simultánně informaci *o původcích nějaké činnosti* (dvě auta), *o činnosti, kterou vyvíjí* (jedou a narazí do sebe), *o umístění obou objektů k prostoru* (jedno je na levé, druhé na pravé straně), *o způsobu jakým jsou vůči sobě situována* (pravé auto jede rovně, levé auto je kolmo k němu), *o tom, na jakém místě je objekt zasažen* (levé auto narazí do jeho levého boku).

V ukázce 49 líčena ještě jedna situace, kterou bychom rádi popsali. Jde o situaci, při níž muž běhá okolo auta (v němž sedí žena). Levá ruka ve tvaru B° (zastupuje auto, v němž sedí žena) je držena bez pohybu v prostoru. Pravá ruka ve tvaru A° (zastupuje muže) je v pohybu a vyvíjí rychlý opakovaný krouživý pohyb okolo levé ruky (muž běhá okolo auta). Novým prvkem v této situaci je (doprovodná) mimika mluvčího, který tímto způsobem podává simultánně informaci o duševním (emociálním) stavu popisovaného objektu (muže).

V této ukázce nesou použité klasifikátory simultánně informaci *o původci nějaké činnosti* (muž), *o činnosti, kterou vyvíjí* (běhá), *o objektu, který je zasahován jeho činností* (auto), *o umístění tohoto objektu v prostoru* (je na levé straně, jeho předek směřuje doprava), *o dráze pohybu, který vykonává popisovaný objekt vůči druhému objektu* (muž běhá okolo auta) a *o duševním/emociálním stavu popisovaného objektu* (muž je rozčilený).

V ukázce 50 je opět vidět „součinnost“ **dvou klasifikátorů** (artikulovaných dvěma rukama ve stejný okamžik). V pohybu je vždy pouze jedna ruka, druhá je držena v prostoru bez pohybu. Nedominantní může být v různých situacích levá i pravá ruka:

VIDEO 50 Použití klasifikátorů celého předmětu

(KCP zastupující osobu/zvíře - tvar ruky V°, KCP zastupující věc - celá ruka + tvar ruky B°, D).

Český překlad: [Medvěd] vylezl na strom, ten se nahnul tak, že mohl zvednout provaz. [Zajíc s jezevcem] si ho rádi vzali.

STROM - SPC_strom (objem) - STROM - SPC_větve stromu - OCHOTNÝ -
o.p. směr rukou
artikulace: „les“

- lr KCP strom (drží) (B° + paže) -

- pr KCP osoba (leze po stromě) (V^{''''}) -
o.k. psí

- lr KCP strom (strom se nakloní napravo) (D + paže) -

- pr KCP osoba (drží + je na stromě) (asi A) -
o.k. psí

- lr KCP strom (drží nakloněný) (D + paže) → → → → → → → → → →

- pr „D“ odkaz na místo - ZVEDNOUT NAHORU (5^{''''}) - VZÍT SI - RÁD (povedlo se)
o.p. směr doprava

konec vyzvednutí: krátké kývnutí hlavou (dosáhnout)

V ukázce 50 je levá ruka ve tvaru B° držena bez pohybu v prostoru (nese význam „strom“) a pravá ruka ve tvaru V^{''''} (nese význam „osoba“ - v ukázce opět personifikované zvíře - medvěd) vůči ní vykonává pohyb (medvěd leze na strom). Poté se dá levá ruka (strom) do pohybu (strom se nakloní) a bez pohybu je nyní držena pravá ruka (v neurčitém tvaru - zřejmě A, která má zřejmě jen upomínat na popisovaný objekt - zvíře /medvěd/). Poté je levá ruka ve tvaru D (nakloněný strom) držena bez pohybu v prostoru, zatímco pravá ruka už artikuluje další znaky a přináší další sdělení.

V této ukázce nesou použité klasifikátory simultánně informaci o *původci nějaké činnosti* (medvěd), o *činnosti, kterou vyvíjí* (šplhá), o *objektu, který je zasahován jeho činností* (strom), ve druhém případě o *původci činnosti* (strom), o *činnosti samotné* (naklonil se) a o *umístění jiného objektu vzhledem k popisovanému objektu* (medvěd na stromě).

Na příkladu jízdy autem v ukázce 51 je vidět, jak různorodý pohyb může ruka, nesoucí klasifikátor, vykonávat a zároveň, jaké prostředky se na vyjádření významu „rychlá jízda autem po nerovné cestě“ podílejí:

VIDEO 51 Použití klasifikátorů celého předmětu v ČZJ

(KCP zastupující povrch /zem/ - B°, KCP zastupující věc - tvar ruky B°)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Kontext: Skupina několika lidí jede autem do africké safari - chce si prohlédnout divoká zvířata. Na jednom vytipovaném místě nic neviděli, tak jedou dál.

Český překlad: Ne, tam nemá cenu jezdit, pojedeme jinam. Na mapě našli jiné místo. Auto jelo po velmi nerovné cestě, pořád s nimi nadskakovalo. Zvedal se prach. Pak auto prudce zabrzdilo, párkrát zatočilo doleva a doprava a zastavilo. Rozhlíželi se dalekohledem.

Zápis ČZJ:

kroucení hlavou (NE) - gesto „To nemá cenu“ - JINÉ - MÍSTO -

M: negativní výraz (zamračeno)

kroucení hlavou, o.p. mimo adresáta

- „D“ odkaz (tam - před sebe) - MAPA - *lr/pr* KD_držet rozloženou mapu, trochu s ní hýbat -
o.p. adresát *o.p. směrem do mapy*

- *lr* KD_drží mapu → → → → → → -

- *pr* „D“ tam (bod na mapě) - DOBŘE - kývnutí hlavou (potvrzení) -
o.p. adresát

- ***lr* KCP povrch (země)** (B°)⁴⁶ -

- ***pr* KCP auto (rychlý pohyb auta po nerovné cestě)** (B°) -

M: svraštělé obočí, zúžené oči

o.k: vyfukování vzduchu v rytmu pohybů ruky, otevírání a zavírání úst

o.p. ve směru

tělo se kýve ze strany na stranu

- *lr/pr* ZVEDAJÍCÍ SE PRACH -

M: svraštělé obočí, zúžené oči

- ***lr* KCP povrch (země)** (B°) -

- ***pr* KCP auto (pohyb auta po nerovné cestě)** (B°) -

M: svraštělé obočí, zúžené oči

o.k: vyfukování vzduchu v rytmu pohybů ruky, otevírání a zavírání úst

tělo se kýve ze strany na stranu

- *lr* KCP_povrch (země) (B°) - ***lr* KCP povrch (země)** (B°) -

- *pr* SPC_tvar kopce dolů (B°)- ***pr* KCP auto (jede z kopce do kopce)** (B°) -

mimika: svraštělé obočí, zúžené oči

o.k: otevření a zavření úst

- ***lr* KCP povrch (země)** (B°) -

- ***pr* KCP auto (prudce zabrzdí, zatočí doleva, doprava, doleva a zastaví)** -

mimika: svraštělé obočí, zúžené oči

- *lr/pr* KD_ROZHlíŽET SE DALEKOHLEDEM (C)

V ukázce 51 mluvčí vyjadřuje význam „rychlá jízda autem po nerovné cestě“. Dominantní, pravou, rukou - klasifikátorem ve tvaru B° (auto) vykonává pohyb dopředu, z kopce, do kopce, doleva, doprava podle dráhy popisovaného objektu. Zároveň však rukou kýve krátkými pohyby nahoru, dolů a do stran, a tak naznačuje pohyb auta po nerovné cestě. Na dotvoření tohoto významu se podílejí i pohyby horní části těla, obličeje a úst (mimika -

⁴⁶ Tvar ruky („B°“), který zastupuje povrch (většinou země) se objevuje ve spojení s klasifikátory celého předmětu velice často. Je povinnou součástí některých spojení např. u klasifikátorů zastupujících osobu (tvar ruky V“- „kleknout si“), (tvar ruky V - „skákat radostí“, „ležet“, „převalovat se“, „jít“, atd.), nebo například letadlo (klasifikátor, tvar ruky „Y“) (příklady viz Tikovská, 2006, s. 115, 118, 119, 140) v jejich reprezentativní (slovníkové) podobě, pokud o něčem takovém můžeme v případě klasifikátorů hovořit. V této práci se tvar ruky „B°“ objevuje jako součást diskursu a má zde zastupovat povrch nějaké entity, většinou země.

I přesto, že ve srovnání s ostatními klasifikátory se jedná o specifický prostředek (nevyjadřuje většinou pohyb ani stav, nese často jen informaci o umístění v prostoru), rozhodli jsme se jej nadále označovat jako „klasifikátor povrchu“.

vyfukování vzduchu v rytmu pohybů ruky, otevírání a zavírání úst), které se objevují současně s artikulací znaků. Všechny zmiňované prvky fungují v součinnosti, a tak umožňují podat komplexní, na (drobné) detaily bohatý obraz skutečnosti.

V této ukázce nesou použité klasifikátory simultánně informaci *o původci nějaké činnosti* (auto), *o činnosti, kterou vyvíjí* (jede, zabrzdí a zastaví), *o rychlosti, kterou vyvíjí popisovaný objekt* (auto jede rychle), *o trase pohybu objektu* (dopředu, z kopce, do kopce, doleva, doprava), *o povrchu, vůči kterému objekt vyvíjí svou činnost* (nerovná cesta).

V ukázce 52 se objevuje další jev: každá ruka artikuluje jeden klasifikátor pro **dva zcela rozdílné objekty, které jsou v pohybu**. Jedná se o jev v našem materiálu spíše ojedinělý. Domníváme se, že je to proto, že je pro člověka velmi obtížné artikulovat najednou dva různé znaky, které vykonávají pohyb. Jak ale ukázka dokazuje, i takové případy jsou ve znakovém jazyce možné, i když se příliš často neobjevují. Pokud se tak ale děje, vykonávají ruce většinou stejný pohyb.

V našem materiálu jsme se častěji setkali s jevem, kdy jsou ruce nesoucí klasifikátor ve stejném tvaru ruky, tedy popisují stejné objekty, a ty se pohybují (např. ukázka 49), nebo se situací, v níž každá ruka nese jiný klasifikátor (popř. artikuluje jiné znaky), a kdy je jedna z rukou nesoucí klasifikátor držena v prostoru bez pohybu (např. ukázky 46, 48, 50).

VIDEO 52 Použití klasifikátorů celého předmětu v ČZJ

(KCP zastupující zvíře - tvar ruky V^{““}, KCP zastupující zem - B°, KCP zastupující věc - tvar ruky B°)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Nosorožec jde, hýbe ušima, jde a vidí, že poblíž jede auto. Rozběhne se k němu. Řidič prudce stočí volant a jede pryč, nosorožec běží vedle auta, pak se odpojí. Běh ho vyčerpá. To se nám ulevilo.

Zápis ČZJ:

VŠIMNOUT SI - NOSOROŽEC - *lr/pr* SPC_velká tlama nosorožce (C°) -
o.p.   *o.p. adresát*   *o.k. otevřená ústa, přivřené oči, vidět jazyk*
blik doleva

- *lr/pr* KČT_nohy (pomalá chůze) (sA) - *lr/pr* KČT_roh (rohy nosorožce; n. se rozhlíží) (D) -
M: zamračeno, tělo se kýve v rytmu pohybu rukou

- *lr/pr* KČT_uši (zahýbe jedním, pak druhým) (B) -
M: zamračeno

- *lr* KČT_roh (roh nosorožce) (drží) (D) -
 - *lr/pr* KČT_roh (rohy nosorožce) (D) - *pr* UVIDĚT (vpravo) -
M: zamračeno *o.p. otevřít oči, doprava, otevřená ústa,*
vidět jazyk
- AUTO - „co to je?“ - *lr/pr* KČT_nohy (jít nejdřív pomalu, pak se rozběhnout) (sA) -
o.p. nahoru o.p. přeblikávat doprava
- *lr/pr* KD_držet volant (sA) - KONEC - *lr/pr* KD_prudce stočit volant doprava -
M: úlek o.p. adresát o.k. vyceněné zuby, napětí
široce rozevřené oči
vyšpulené rty
- *lr* KCP_povrchu (B°) -
 - *pr* KCP_auto (rychlá jízda) (B°) -
o.k vyceněné zuby, napětí
- ***lr* KCP_nohy (nosorožec utíká vedle auta, pak se oddálí) (V) -**
 - ***pr* KCP_auto (auto jede rychle, pak se od nosorožce oddálí) (B°) -**
ústa se otvírají v rytmu pohybu KCP_nohy; při oddálení rty k sobě, vypouští vzduch
- „D“ odkaz nalevo - *lr/pr* KČT_nohy (nosorožec pohyb nohou) (sA) -
otevřená ústa
- VYPLÁZNUTÝ JAZYK - *lr/pr* KČT_nohy (nosorožec pomalý pohyb nohou) (sA) -
otevřená ústa, vidět jazyk pootevřená ústa
- *lr* KCP_povrchu (B) - *lr* RÁD -
 - *pr* KCP_auto (naznačen pohyb - jízda) (B) - *pr* KCP_auto (drží) (B) -
o.p. nalevo
o.k. našpulené rty, výdech (úleva) → → → → → → → → → → →
- *lr* KCP_povrchu (B)
 - *pr* KCP_auto (jízda po nerovné cestě) (B)
o.p. směrem
o.k. vypouštění vzduchu z úst v rytmu pohybu rukou

V ukázce 52 mluví artikuluje každou rukou jiný klasifikátor. Levá ruka je ve tvaru B° (auto) a pravá ruka ve tvaru V (nosorožec). Obě ruce současně vykonávají pohyb (jízda /auto/, běh /nosorožec/ dopředu; oddálení se od sebe).

V této ukázce nesou použité klasifikátory simultánně informaci o *původcích nějaké činnosti* (auto, nosorožec), o *činnosti, kterou vyvíjí* (/auto/jede, /nosorožec/ běží; oddálí se od sebe), o *trase pohybu objektu* (běží rovně), o tom, *jak jsou oba popisované objekty vůči sobě umístěni* (vedle sebe).

VIDEO 54 Použití klasifikátorů celého předmětu
(KCP zastupující neurčitý počet zvířat - tvar ruky 5)
(Zdroj: Šálková, 2002).

Český překlad: Na louce běhali koně.

Zápis v ČZJ:

pr LOUKA - *pr/lr* KCP plocha - KŮŇ -

- *pr/lr* KČT zpomalený pohyb koňských kopyt (A) -
o.k. (*ústa se otvírají a zavírají v rytmu pohybu rukou*)

- *pr/lr* KCP množství (5)

o.k. - *art.psí*

Množství - větší (neurčitý) počet nějaké entity (osob, zvířat) a pohyb této „masy“ entit
- je možné vyjádřit vedle klasifikátoru ve tvaru 4 také klasifikátorem ve tvaru ruky 5.
V ukázce je možné takto vyjádřit *pohyb většího počtu zvířat (koní) najednou*.

Shrnutí:

V jakých situacích se v diskursu klasifikátory celého předmětu vzhledem ke svým vlastnostem objevují? U této skupiny klasifikátorů je třeba zdůraznit její hlavní funkci, a to funkci zástupnou. Zastupují vždy popisovaný objekt jako celek. Na základě analýzy sebraného materiálu jsme identifikovali několik situací:

- pro vyjádření aktivit, které jsou vytvářeny celým tělem popisovaného objektu
- pro vyjádření umístění či pohybu jednoho nebo více subjektů v prostoru

Klasifikátory celého předmětu mohou simultánně vyjádřit tyto významy⁴⁹:

- informaci o ději a původci děje (ČLOVĚK JDE, AUTO JEDE)
- informaci o trase pohybu pohybujícího se objektu (AUTO JEDE DO A Z KOPCE, AUTO ODBOČILO DOLEVA)
- informaci o umístění či pohybu objektu/ů v prostoru či vůči sobě navzájem, obecně informace místního určení (SEDÍ VEDLE SEBE, AUTO NARAZILO DO DRUHÉHO AUTA Z BOKU)
- informaci o objektu, který je zasahován nějakou činností (MEDVĚD LEZE NA STROM, JABLKA JSOU NA TALÍŘI)
- informaci o způsobu, jakým se něco děje (AUTO JEDE RYCHLE)

---

⁴⁹ Uvedené příklady vycházejí z rozboru materiálu ČZJ sebraného pro účely této práce.

- informaci o množství popisovaných objektů
- informaci o povrchu entity, vůči které se něco děje (JEDE PO **NEROVNÉ CESTĚ**)

Ve spojení s nemanuální složkou výpovědi (mimikou) mohou klasifikátory celého předmětu nést simultánně zároveň informaci o duševním/emocionálním stavu popisovaného objektu.

6.2 Klasifikátory částí těla

Druhou skupinou klasifikátorů, jsou klasifikátory částí těla (KČT). Už jsme zmínili, že klasifikátory částí těla se liší od skupiny klasifikátorů celého předmětu tím, že nezobrazují celý předmět (objekt), ale pouze jeho část/i. Tyto prostředky se používají pouze ve spojení se zástupci živočišné říše: lidí a zvířat (či zvířat, které přebírají ve vyprávění lidské vlastnosti). Části těla, které jsou nejčastěji zobrazovány, jsou končetiny (u osob dolní končetiny). V sebraném materiálu jsme zaznamenali ještě hojně užívaný klasifikátor pro oči (dívat se). Na rozdíl od klasifikátorů celého předmětu jsou klasifikátory částí těla úzce vázány k tělu mluvčího a nelze s nimi volně manipulovat v rámci znakovacího prostoru.

Prostřednictvím klasifikátorů částí těla je možné vyjádřit **detailní pohyb končetin a dalších částí těla** a podat „živý“, **detailní popis vnější podoby popisovaného objektu** (viz ukázky 55, 56):

VIDEO 55 Užití klasifikátorů částí těla

(KČT zastupující dolní končetiny zvířete - tvar ruky **A** a jeho uši - tvar ruky **5**)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Rozhlíželi jsme se kolem, když tu najednou vidíme slony. Velké šedé tělo, velké kývající se uši. Sloni běželi ve velkém množství, až se zvedal prach. Přibližovali se k nám. Bylo to zajímavé, všechno jsme si fotili.

Zápis ČZJ:

KČT_oči (rozhlížet se) (V) - „D“ odkaz „tam“ - SLON - SPC_sloní chobot (C) - ŠEDÝ -

M: *zprvu klidný,* o.p. *adresát* *zúžené oči* → → → → → → →

později překvapení → → → → → → → →

(*otevřená ústa, otevř. oči*)

o.p. doleva

- SPC_velké tělo - ***lr/pr KČT uši (pomalu se kývat) (5) - lr/pr KČT nohy (rychle jít) (A)*** -

zúžené oči o.k. *otevřená ústa* → → → → → → → → → → → → → → → → →

přivřené oči → → → → → → → → → → → → → → → → →

- SPC_uši (D) - lr/pr KČT uši (pohyb) (B) - lr/pr KČT řasy (4) - SPC_nos (5 → B=) -
o.k. *našpulená ústa* → → → → → → → → → → → → → → → →

- lr/pr KČT hlava (otáčet hlavou) (B=) - lr/pr KCP_pohyb množství (5) - ZAJÍMAVÝ -
o.p. *směrem pohybu* o.p. *adresát*
o.k. *otevřená ústa*

- DOBŘE - FOTIT

V ukázce jsou opět použity klasifikátory pro různé části těla: pro nohy, hlavu, uši a řasy žiraf(y). Vybereme si z ukázky dva nejvýraznější klasifikátory, pro nohy a hlavu zvířete. Klasifikátorem pro nohy zvířete mluvčí vyjadřuje jejich pohyb, pomalou „elegantní“ chůzi. Klasifikátorem zastupujícím hlavu zvířat vyjadřuje mluvčí opět jejich pohyb v rytmu pohybu celého těla.

V této ukázce nesou použité klasifikátory simultánně informaci o *částech těla, které vyvíjejí nějakou činnost* (hlavy, nohy, uši, řasy), o *činnosti, kterou vyvíjí* (kývat hlavou, rozhlížet se// běžet), o *rychlosti, kterou vyvíjí popisovaná část těla* (nohy se hýbou pomalu /elegantně).

Z analýzy dvou předchozích ukázek je zřejmé, že výběr tvaru ruky, který je součástí klasifikátoru, záleží na tom, jakou entitu, jakého zástupce z živočišné říše, má klasifikátor zastupovat⁵⁰. Záměrem je daný objekt co nejvěrněji zastupovat: jiný tvar ruky zastupuje nohy mohutného zvířete, jako je slon, jiný tvar ruky zastupuje nohy do výšky se tyčící žirafy. Oproti českému jazyku v tomto případě podává mluvčí znakového jazyka výběrem tvaru ruky informaci navíc. V českém jazyce není možné podat při výběru odpovídajících jazykových prostředků - sloves, která nesou informaci o pohybu, zároveň také informaci o vnější podobě toho, co popisují. K tomu jsou potřeba další jazykové prostředky (např. adjektiva: mohutný, dlouhý, štíhlý...). Ve znakovém jazyce je možné díky jeho vizuální povaze tyto informace simultánně vyjádřit.

Kromě dolních končetin je možné v ukázkách vidět i klasifikátory pro další části těla: pro uši, hlavu a oči s řasami. Pohyb těchto částí těla, které prostřednictvím klasifikátorů vykonávají, je zcela minimální a má funkci spíše „ilustrační“. Klasifikátory zde slouží spíše pro bližší charakteristiku popisovaných objektů, popis jejich vnějších rysů. Jejich prostřednictvím podává mluvčí bohatý, členitý obraz o popisovaném objektu. Zde je možné zmínit podobnost s pantomimou.

⁵⁰ Příklady některých tvarů ruky klasifikátorů částí těla viz Tikovská (2006).

Stejně jako je možné vyjádřit detailní pohyb končetin zvířat, což je v případě klasifikátorů částí těla nejčastější, tak je možné vyjádřit i **pohyb končetin u osob či zvířat s lidskými vlastnostmi**, jak je to možné vidět v následujících ukázkách (57, 58):

VIDEO 57 Užití klasifikátorů částí těla

(KČT zastupující dolní končetiny zvířete-člověka - tvar ruky **D**)

Český překlad: Zajíc prudce trhnul prutem. Myslel si, že chytil rybu, ale chyba lávky, byla to větvev. Jak prudce trhnul prutem, couvnul přitom dozadu a shodil tak košík, ze kterého se vysypaly [houby a borůvky].

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz - ZAJÍC - *lr/pr* KD_držet prut, (prudce jím trhnout) (A°) - SZ_omyl (nechtěně) - *otevřená ústa*

- akorát - VĚTEV - MYSLET - RYBA - OMYL - VĚTEV -

pouze MO: *M: pozitivní, úsměv, M: negace*

„ako..“ *široce otevřené oči*

- *lr/pr* KD_držet prut (trhnout prudce prutem) (A°) -

- *otevřená ústa*

- **KČT nohy (udělat několik kroků dozadu)** (D) - SZ_omyl (nechtěně) -

tělo se naklání dozadu, otevřená ústa,

vidět jazyk

- SPC_košík - SPC_košík se naklonil - VYSYPAT SE - ZA PRVÉ - HOUBY -

- BORŮVKY - VYSYPAT SE

o.k. art. psí art. psí

V ukázce 57 je klasifikátorem ve tvaru D vyjádřen pohyb nohou popisovaného objektu. Tvar ruky D znázorňuje nohy v celé délce. Zároveň mluvčí nemanuálně, mimikou, vyjadřuje emociální stav popisovaného objektu (úlek).

V této ukázce nese použitý klasifikátor simultánně informaci o *částech těla, které vyvíjejí nějakou činnost* (nohy), o *činnosti, kterou vyvíjí* (udělat pár kroků), o *směru pohybu* (dozadu).

VIDEO 58 Užití klasifikátorů částí těla

(KČT zastupující dolní končetiny člověka - tvar ruky **B°**)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Viděl jsem, jak se ke mně přibližuje paní s taškami. Měla boty s podpatky a jak šla, tak se jí zvrtila noha a paní upadla.

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz „tam“ (nalevo) - PANÍ - KCP_osoba (chůze, přibližující se zleva) (V““) -
o.p. směrem doleva otevířená ústa, jazyk se pohybuje v rytmu pohybu prstů

- VTOM - „D“ odkaz „tam“ (nalevo) - PANÍ - „D“ odkaz „tam“ (nalevo) -
o.p. adresát

- lr/pr KD_držet (nést) v obou rukách (těžké) tašky (sA) - lr KD_držet tašku (sA) -
pr AKORÁT -
o.p. sklopené oči

- lr KD_držet tašku (sA) - lr KCP_bota/noha (B°)
- ŠPATNÝ - BOTA - pr PODPATEK - „D“ odkaz „tam“ (nalevo) -
o.p. adresát přivřené oči

- lr/pr KČT nohy (boty) (pravá noha se zvrtně, levá stojí) (B°) - AKORÁT -
o.k. otevřená ústa, jazyk vidět o.p. směrem,
natočená hlava
M: zděšení
otevířená ústa

- lr KCP_povrchu (B°)
- KČT noha (zvrtnout se) (B°) - UŽ - pr KCP_padat (V)
pohyb těla o.p. směrem k rukám
rozšířené oči

V ukázce 58 je pro nohy (případně boty) člověka a jejich pohyb užit tvar ruky B°. Tento tvar ruky se využívá pro nohy ve smyslu chodidel. Stejně jako v případě ukázky 57 je simultánně s klasifikátorem částí těla vyjádřen i emoční stav zobrazované osoby prostřednictvím mimiky mluvčího.

Velmi často užívaným klasifikátorem částí těla je **klasifikátor zastupující oči (člověka, zvířete)**. Je artikulován tvarem ruky V a objevuje se v různých kombinacích orientace dlaně a prstů - podle dané situace. Umožňuje vyjádřit význam „dívat se“, popsat směr pohledu (tedy i to, jakým směrem je natočena jednající osoba, čelem vždy ve směru prstů).

VIDEO 59 Užití klasifikátorů částí těla

(KČT zastupující oči člověka - tvar ruky V)

(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad:

[Dítě] musí umět ještě přepínat pozornost mezi maminku a věc, o které si spolu vyprávějí.

Zápis ČZJ:

TAKÉ - JEŠTĚ - UMÍ - DVĚ - VĚCI -
art. musí umět

- *lr/pr* KCP_ obecná entita (rozdělit 2 věci, dát jim místo na odkazování do prostoru) (5^{““}) -

- MATKA (*levá strana nahoře*) - *pr/lr* KČT **dívat se na sebe navzájem** (V)-
blik: o.p. směr

- DRUHÁ (*pravá strana dole*) - VĚC - CO - BYLO - VYPRÁVĚT - O ČEM -
blik: o.p. směr

- KČT_ oči (**dívat se na matku - levá strana nahoře** / **dívat se na věc - pravá strana dole** /
o.p. směr *o.p. směr*

/ dívat se na maminku (l.s.) / dívat se na věc (p.s.) (V)

V ukázce 59 je použit klasifikátor ve tvaru V). Nese jím informaci o *popisované části těla* (oči), o *činnosti* (dívat se), o *směru pohledu očí* (nalevo nahoru; napravo dolů), o *trase směru pohledu očí* (dívat se na matku a na předmět /přepínat pozornost matky na předmět/) a prostřednictvím jejich částí těla také o *umístění dvou objektů vůči sobě* (/o dvou lidech/ dívat se na sebe navzájem).

V případě **klasifikátoru pro oči** je možné vyjádřit i **množné číslo**, a to inkorporací číslovky. Tvar ruky se změní z původního tvaru ruky V na tvar ruky 5. Tento tvar vyjadřuje význam „dívat se“ většího, blíže nespécifikovaného množství osob (viz ukázka 60):

VIDEO 60 Užití klasifikátorů částí těla

(KČT zastupující oči člověka - tvar ruky 5)

Kontext: Na oslavě narozenin se rozdávají dárky.

Volný český překlad: Hodinu se rozdávaly [dárky]. Všichni jen koukali tam a zpátky, úplně konsternovaní, co se to děje.

Zápis ČZJ:

HODINA - *lr/pr*DÁVAT - *lr/pr* KČT_ oči (**více lidí dívat se doleva a doprava**) (5) -
o.p. adresát o.p. ruce oči kmitají ve směru pohybu rukou

svr. obočí

(pomalý pohyb →

→ naznačuje hodnocení - bylo to dlouho)

- SZ_ zmatený (konsternovaný)

o.p. adresát

V ukázce 60 klasifikátor zastupující oči ve tvaru 5 nese význam „*dívat se*“ u *většího, blíže nespecifikovaného množství osob*. Pohybem ruky je navíc simultánně vyjádřen i směr a dráha pohledu (zleva doprava).

Méně často je možné vidět také **klasifikátor pro hlavu člověka** (viz ukázka 61) (klasifikátor pro hlavu zvířete - žirafy - viz ukázka 56).

VIDEO 61 Užití klasifikátorů částí těla v ČZJ

(KČT zastupující hlavu člověka - tvar ruky D^{““})

(Zdroj: Raná komunikace v neslyšící rodině, 2007).

Český překlad: Matka [své dítě] neustále pozoruje, usmívá se na něj a kýve souhlasně hlavou.

Zápis ČZJ:

MATKA - VŽDYCKY - KČT_oči (dívat se) (V^{““}) - CELOU DOBU -

M: *pozitivní* →

- UKÁZAT - OBLIČEJ - USMÍVAT SE - **KČT hlava (kývat hlavou)** (D^{““})

M: *pozitivní* →
kývat hlavou

V ukázce je v klasifikátor ve tvaru ruky D^{““}. Nese informaci o *popisované části těla* (hlava) a o *pohybu, kterou tato část těla vykonává* (kývat hlavou).

Shrnutí:

V jakých situacích se v diskursu klasifikátory částí těla vzhledem ke svým vlastnostem objevují? Na základě analýzy sebraného materiálu jsme identifikovali několik situací:

- pro vyjádření aktivit, které jsou vytvářeny částmi těla popisovaného objektu
- v situaci, kdy je třeba podat komplexní obraz o popisovaném objektu (na tom se podílí zejména tvarové a rozměrové specifikátory; klasifikátory částí těla méně často; důležitým prvkem, který oba prostředky rozlišuje, je užití pohybu při artikulaci znaku; klasifikátory částí těla se pojí s pohybem čili vyjadřují pohyb popisované entity, specifikátory nikoliv)

Klasifikátory částí těla mohou simultánně vyjádřit tyto významy⁵¹:

- informaci o ději a původci děje (s důrazem na detailní popis pohybu částí těla původce děje, zejm. /dolních/ končetin; informaci o pohybu částí těla popisovaného objektu) - ČLOVĚK JDE, POKRČÍ NOHY; LEV, ŽIRAFÁ JDOU, BĚŽÍ; ČLOVĚK KÝVE HLAVOU; SLON KÝVE UŠIMA
- informaci o způsobu, jakým se něco děje - ČLOVĚK/ZVÍŘE JDE **POMALU, RYCHLE**

KČT_ oči (V) může navíc vyjádřit:

- informaci o množství (inkorporace číslovky do KČT)
- informaci o poloze dvou objektů vůči sobě navzájem (např. o dvou osobách - dívat se vzájemně jeden druhému do očí; dívat se jeden na druhého)
- informaci o směru a dráze pohledu očí (díval se doleva, dívá se nahoru, sklopil oči, díval se zleva doprava...)

Ve spojení s nemanuální složkou výpovědi - mimikou - mohou klasifikátory částí těla nést simultánně zároveň informaci o duševním/emocionálním stavu popisovaného objektu.

Ve srovnání s klasifikátory celého předmětu nejsou klasifikátory částí těla schopny vyjádřit informaci o trase pohybu pohybujícího se objektu, informaci o umístění objektu a informaci o poloze objektu vzhledem k jinému objektu (obecně informace místního určení) (kromě klasifikátoru pro oči ve tvaru ruky V). Je to proto, že jsou vázány na tělo mluvčího a není možné s nimi manipulovat v širším znakovacím prostoru - využívají pouze bezprostřední prostor před tělem mluvčího. Zároveň nejsou klasifikátory částí těla schopné, s výjimkou klasifikátoru pro oči (tvar ruky V) vyjádřit množné číslo. Na rozdíl od klasifikátorů celého předmětu jsou však schopné se v rámci popisované události či objektu zaměřit na detail, podat informaci o dílčí aktivitě popisovaného objektu, která funguje v rámci celku (pohyb nohou, uší, hlavy, směr pohledu očí...).

---

⁵¹ Uvedené příklady vycházejí z rozboru materiálu ČZJ sebraného pro účely této práce.

6.3 Klasifikátory držení

Klasifikátory držení (KD) podávají **informaci o způsobu, jakým držíme daný objekt a manipulujeme s ním**. Stejně jako klasifikátory částí těla jsou i klasifikátory držení úzce vázány k tělu mluvčího. Při artikulaci KD navíc dochází k tomu, že mluvčí (jeho tělo) se transponuje do těla objektu (pouze osoby nebo personifikovaná zvířata), který svou činností (manipulací držením) zasahuje jiný objekt.

VIDEO 62 Užití klasifikátorů držení

(KD - tvar ruky A[^])

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Ne, tam nemá cenu jezdit, pojedeme jinam. Na mapě jsme našli jiné místo.

Zápis ČZJ:

kroucení hlavou (NE) - gesto „To nemá cenu“ - JINÉ - MÍSTO -

M: negativní výraz (zamračeno)

kroucení hlavou

o.p. mimo adresáta

- „D“ odkaz (tam - před sebe) - MAPA - *lr/pr* **KD držet rozloženou mapu, hýbat s ní** (A[^]) -

o.p. adresát

o.p. směrem do mapy

M: svr. obočí

- **lr KD držet mapu** (A[^]) → → → → → →

- *pr* „D“ tam (bod na mapě) - DOBŘE - kývnutí hlavou (potvrzení)

M: zvednuté obočí

o.p. adresát

o.p. směrem do mapy

V ukázce 62 využívá mluvčí tvar ruky A[^] proto, aby naznačil držení mapy. Tento tvar ruky se užívá při držení tenkých předmětů (papíru, úzké tyče a pod.). Pozice rukou mluvčího (jejich vzdálenost od sebe) naznačuje rozměr a tvar drženého předmětu: mluvčí má ruce relativně daleko od sebe, znamená to tedy, že drží mapu rozloženou a že ji má rozloženou před očima. Směr očního pohledu tomu také nasvědčuje. Zároveň mluvčí naznačuje pohybem rukou manipulaci s popisovaným předmětem: lehký pohyb s mapou, zřejmě ve chvíli, kdy se popisovaná osoba orientovala na mapě. Mimika mluvčího (svraštělé obočí) může naznačovat jeho soustředění se na hledání řešení problému. V této ukázce je zároveň možné vidět, že nedominantní ruka zůstává v daném tvaru ruky (vyjadřuje držení předmětu) i v době, kdy mluvčí artikuluje dominantní rukou další znaky. V tom se klasifikátory držení chovají stejným způsobem jako klasifikátory celého předmětu (např. ukázka 50).

V této ukázce nese použitý klasifikátor simultánně informaci o *objektu* (tenký objekt - zde mapa), o *rozměrech a tvaru drženého objektu* (rozložená mapa), o *manipulaci s drženým objektem* (natáčet mapu) a o *umístění objektu v prostoru (vzhledem k tělu mluvčího)* (před tělem v úrovni ramenou).

VIDEO 63 Užití klasifikátorů držení

(KD - tvar ruky sA)

Český překlad: [Kočka] se dívala zálibně na kopec. „Pojď ven! Chci si hrát!“ [řekla prasátku]. Popadla [snowboard] a zmizela na kopci.

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz nahoru - UŽ - gesto: pojd'! - CHCI - VEN - HRÁT SI - gesto: pojd'! -
o.p. směr nahoru o.p. doprava o.p. vypravěč o.p. směr doprava
M: zálibně +

- KOČKA (dětský znak) - lr/pr KD vzít podpaží podlouhlý předmět (sA)-
o.k. lehce našpulené rty

lr „D“ odkaz nahoru
- pr ODEJÍT NAHORU
o.p. směr nahoru
o.k. našpulené rty, rychlé vypuštění vzduchu ven

V ukázce 63 je klasifikátorem znázorněno *uchopení a držení předmětu*. Chybí zde ovšem jasné určení, o jaký předmět se jedná (jde o snowboard). Je možné, že jde o chybu mluvčího. V této ukázce naznačuje pozice obou rukou (jejich vzdálenost od sebe), *rozměr a tvar drženého předmětu*: jde o předmět dlouhý a středně úzký. Zároveň je možné z artikulace znaku zároveň získat informaci o *dráze pohybu popisovaného předmětu a jeho pozici vůči tělu mluvčího/popisované osoby* (osoba si dala předmět do podpaží).

V obou následujících ukázkách (64, 65) se při artikulaci klasifikátorů držení výrazně projevil další prvek: simultánní užití nemanuální složky znakového jazyka, mimiky a pohybů horní části těla. V obou případech mimika mluvčího naznačuje **psychický či fyzický stav** (vzrušení, napětí, námaha), **který popisovaná osoba při manipulaci s popisovaným objektem zažívá**. Mluvčí do výpovědi zapojuje své tělo a pohyby celého těla se podílí na konstrukci významu výpovědi. Zde se objevují prvky společné s pantomimou.

VIDEO 64 Užití klasifikátorů držení

(KD - tvar ruky A[^])

Český překlad: Zajíc na ně: „Pojďte, podívejte se!“ Nahodil prut do vody a volal: „Už, už bere! Pojďte sem!“ Držel prut vší silou a tahal, až ho vytáhl.

Zápis ČZJ:

gesto: pojd'! - ZAJÍC - PODÍVEJ! - PRUT - pr KCP nahodit prut do vody (A[^]) -
o.p. doprava o.p. doleva dolů blik: vypr. o.p. směr

lr KD držet prut (drží) (A[^]) → → → → → →
- KCP_háček do vody - pr UŽ - DOBRÝ - UŽ - gesto: pojd'! -
o.p. směr blik: doprava blik.vypr. o.p. doprava
M: vyvalené oči, vzrušení → → → → → →

- lr/pr KD držet prut s obtížemi (A[^]) - HONEM -
o.p. směr o.p. vypr. blik. směr
M: velké úsilí, tělo dozadu (pantomima) → → → →

- lr/pr KD držet prut (s obtížemi ho vytáhnout) (A[^])
M: velké úsilí, tělo dozadu (pantomima)

V ukázce 64 nese použitý klasifikátor simultánně informaci o *způsobu držení objektu* (oběma rukama), z pozice obou rukou vůči sobě informaci o samotném objektu, který je držen (tenký dlouhý objekt - zde prut), o *manipulaci s drženým objektem* (snažit se prut vytáhnout /z vody/, vytáhnout ho) a přitom nemanuálně informaci o *fyzickém stavu osoby, která objekt zasahuje* (držet prut vší silou / s velkou námahou).

VIDEO 65 Užití klasifikátorů držení v ČZJ

(KD - tvar ruky 5^{““})

Český překlad: Prase si stavělo sněhuláka, připravilo poslední kouli a pak ji s námahou posadilo sněhulákovi (na druhou kouli) jako hlavu.

Zápis ČZJ:

„D“ odkaz - PRASE - „D“ odkaz - ZDOBIT - UŽ - PŘIPRAVIT - HLAVA - SNÍH -
široce otevřené oči

- lr/pr KD držet kouli (dávat s námahou /těžkou/ kouli nahoru na sněhuláka) (5^{““})
o.p. ve směru rukou, široce otevřené oči, zaťaté zuby

V ukázce 65 nese použitý klasifikátor simultánně informaci o *rozměrech a tvaru drženého objektu* (větší koule), o *manipulaci s drženým objektem* (dávat kouli na sněhuláka), o *dráze pohybu drženého objektu* (dávat kouli nahoru na sněhuláka). Mluvčí přitom nemanuálně nese informaci o *fyzickém stavu osoby, která objekt zasahuje* (dávat kouli nahoru

s velkou námahou). V této ukázce je navíc námaha, kterou osoba vyvíjí při manipulaci s objektem, naznačena i rychlostí artikulace znaku (artikulace je zpomalená).

Shrnutí:

V jakých situacích se v diskursu klasifikátory držení vzhledem ke svým vlastnostem objevují? Na základě analýzy sebraného materiálu jsme identifikovali tyto situace:

- pro vyjádření držení objektů a manipulace s nimi

Klasifikátory držení mohou simultánně vyjádřit tyto významy⁵²:

- informaci o způsobu držení objektu a manipulace s ním - DRŽET PRUT, SNAŽIT SE HO VYTÁHNOUT Z VODY, VYTÁHNOUT PRUT (Z VODY)
- informaci o rozměru a tvaru objektu, který je dějem zasahován - DRŽET **VELKOU KOULI**, DRŽET **VELKOU** MAPU, DRŽET **ÚZKÝ SNOWBOARD** (prostřednictvím pozice rukou vůči sobě)
- informaci o umístění objektu (v prostoru či vzhledem k tělu osoby, která s ním manipuluje) - DRŽET MAPU **PŘED OČIMA**)
- informaci o dráze pohybu držení objektu (DÁT SI SNOWBOARD **DO PODPAŽÍ**, DÁT KOULI **NAHORU NA SNĚHULÁKA**)
- informaci o některých vlastnostech objektu (kromě tvaru a rozměru), se kterým je manipulováno - DRŽET PRUT **VŠÍ SILOU**, DÁT **TĚŽKOU** KOULI **NAHORU NA SNĚHULÁKA** (vyjádřeno rychlostí artikulace znaku a nemanuálně, mimikou)

Ve spojení s nemanuální složkou výpovědi - mimikou a pohyby horní části těla - mohou klasifikátory částí těla nést simultánně zároveň informaci o duševním či fyzickém stavu osoby, který zažívá při manipulaci s objektem, a o aktivitách, které přitom tělo vyvíjí.

---

⁵² Uvedené příklady vycházejí z rozboru materiálu ČZJ sebraného pro účely této práce.

6.4 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie III

V této části se zmíníme o studii lingvistky Engberg-Pedersen (1994), která se zabývá popisem vybraných simultánních konstrukcí v dánském znakovém jazyce. Velkým problémem této studie je absence názorného materiálu (fotografií, videa). Přiložená notace ukázek je bohužel nedostačující. Z tohoto důvodu není v některých případech možné popisované konstrukce identifikovat. Z důvodu nedostatečné názornosti popisu ukázek zmiňujeme tuto studii až poté, co jsme popsali výrazové možnosti jednotlivých typů klasifikátorů v českém znakovém jazyce. Při popisu simultánních konstrukcí tak, jak je ve své studii popsala Engberg-Pedersen, tedy můžeme odkazovat k jednotlivým ukázkám, které už jsme v naší práci popsali.

Prvním typem simultánních konstrukcí jsou podle dánské lingvistky *konstrukce se dvěma simultánními slovesy toho typu, který* [lingvistka Engberg-Pederson] *nazývá polymorfémovými slovesy, které se užívají k tomu, aby vyjádřily vztah umístění mezi dvěma a více referenty* (Engberg-Pedersen, 1994, s. 72). Za polymorfémová slovesa pak Engberg-Pederson považuje *slovesa pohybu a umístění, které obsahují kmen, vyjádřený určitým tvarem ruky, dále jedním nebo více morfémy vyjádřenými pozicí ruky v prostoru a jedním či více morfémy, které jsou vyjádřeny její orientací* (Engberg-Pedersen, s. 87). To, co Engberg-Pederson nazývá kmenem znaku těchto polymorfémových sloves pohybu a umístění, je pak jazykový prostředek, pro který se vžil název „klasifikátor“. Tyto konstrukce označuje lingvistka jako „centrální“ typ simultánních konstrukcí. Stejný typ konstrukcí potvrzuje i Miller (1994). V těchto konstrukcích užívá mluvčí obě ruce zároveň. Pro tento „centrální“ typ konstrukcí popisuje Engberg-Pederson několik variant:

- Obě ruce artikuluji stejné sloveso (má stejný kmen, tedy stejný klasifikátorový tvar ruky) a vykonávají stejný pohyb; obě ruce (sdělení, které produkují) mají stejnou důležitost.

(Jako příklad udává Engberg-Pedersen konstrukci, v níž mluvčí vyjadřuje pohyb dvou subjektů /např. chůzi/); (pro ČZJ např. ukázka 49 - srážka dvou aut; ukázka 52 - nosorožec běžící vedle auta).

- Jedna z rukou artikuluji znak (sloveso) je držena bez pohybu (obsahuje „morfém držení“ /hold-morpheme/), zatímco druhá ruka vyjadřuje pohyb. Ruka, která je bez pohybu, je v rámci simultánní konstrukce „upozaděna“.

(Jako příklad udává Engberg-Pedersen konstrukci, v níž mluvčí vyjadřuje pohyb dvou subjektů (např. chůzi); to, že se jedna z rukou zastaví, zatímco druhá ruka pokračuje v pohybu nebo vyjadřuje jiný pohyb, podle Engberg-Pedersen, neznamena, že by se jeden z popisovaných subjektů (v chůzi) zastavil. Užití „morfému držení“ znamená to podle ní to, že mluvčí jednu informaci upozadí (to background some information) a na jednu se zaměří více (informace nesená rukou v pohybu) (other information is focused). „Morfém držení“ má podle ní také vyjadřovat, že informace vyjadřovaná danou (méně aktivní) rukou vyjadřuje stále stejný význam (tzn. subjekt se stále pohybuje /jde/); (pro ČZJ nemáme v naší práci analogickou ukázkou)

- Obě ruce jsou při artikulaci drženy bez pohybu, ale každá v jiný okamžik během artikulace simultánní konstrukce; ruka, která je nejprve v pohybu, se zastaví, a poté se začne pohybovat druhá ruka; větší důležitost má vždy to sdělení, které je artikulováno rukou v pohybu (Příklad takové konstrukce, který ve své práci popisuje Engberg-Pedersen, je pro nás bohužel nesrozumitelný); (pro ČZJ ukázka 50).

- obě ruce artikulují stejné polymorfémové sloveso, které obsahuje „morfém držení“ (jsou bez pohybu); bez pohybu současně, od samého počátku artikulace. (Jako příklad udává Engberg-Pedersen konstrukci, při níž mluvčí vyjadřuje emocionální reakci popisovaného subjektu, při níž subjekt drží nějaký objekt, např. dopis, a vyjadřuje mimikou reakci na zprávu obsaženou v tomto dopise); (pro ČZJ konec ukázky 49 - žena držící volant je v šoku /líčení autonehody).

Vedle centrálního typu simultánních konstrukcí rozlišuje Engberg-Pedersen také tzv. „necentrální“ typy takových konstrukcí. Ty se podle ní vyznačují tím, že nepopisují vztah umístění mezi referenty. Popisuje tyto typy simultánních konstrukcí „necentrálního“ typu:

- Méně aktivní ruka artikuluje polymorfémové sloveso, ale zůstává bez pohybu (obsahuje „morfém držení“) a druhá, aktivní, ruka artikuluje znak, který však není polymorfémovým slovesem (tzn. neobsahuje klasifikátorový tvar ruky). (Jako příklad uvádí konstrukci, při níž méně aktivní ruka znázorňuje loď a druhá současně doplňuje informaci o tom, kolik lidí je na palubě a odkazuje k méně aktivní ruce); (pro ČZJ jsme v naší práci nenašli analogickou ukázkou, náznaky je možné najít v ukázce 49 při odkazování k účastníkům nehody).

- Konstrukce znázorňující speciální případ distribuce. (Jako příklad uvádí lingvistka příklad popisu řady aut. V této konstrukci je jedna ruka držena v prostoru bez pohybu /znázorňuje jedno auto/ a druhá, aktivní, ruka má stejný tvar ruky jako první ruka a pohybem v horizontální linii se vzdaluje od nehybné ruky. Tato konstrukce má vyjádřit význam: *řada aut.*); (pro ČZJ viz ukázka 45).

Poslední typ necentrálních simultánních konstrukcí nebylo bohužel možné z jejich popisu a notace identifikovat.

6.5 Způsob užití klasifikátorů v diskursu

V předchozí kapitole jsme popsali, jaké jsou výrazové možnosti jednotlivých typů klasifikátorů. Zároveň jsme naznačili, v jakých situacích se tyto klasifikátory vzhledem ke svým vlastnostem a výrazovým možnostem využívají. V této části bychom se chtěli zaměřit více na způsob užití jednotlivých skupin klasifikátorů v rámci širšího úseku výpovědi, v diskursu, a to i s ohledem na míru schopnosti simultánního přenosu informací.

6.5.1 Simultánnost ve znakových jazycích - zahraniční studie IV

Lingvistky Aarons; Morgan (2003) ve své studii také popisovaly skutečnost, že znakové jazyky jsou schopné reprezentovat události a akce z více než jedné perspektivy, a to dokonce v jeden a ten samý okamžik. Ve své práci popisují konkrétní příklady, v nichž dochází ke střídavému (či souběžnému) užití různých typů klasifikátorů a pohybů těla a obličeje (mimiky), které mají signalizovat, že mluvčí děj vypráví v 1.os. sg.

Jako příklad uvádějí například situaci, v níž mluvčí jihoafrického znakového jazyka popisuje osobu klesající s padákem na zem. V tomto případě mluvčí nejprve klasifikátory celého předmětu demonstruje osobu s padákem klesající na zem. Poté se „projektuje“ do padající osoby (změna rolí): prostřednictvím klasifikátoru držení naznačuje, jak drží lana padáku, a pohyby obličeje (mimikou) a pohyby těla vyjadřuje emociální stav jednající osoby a také konkrétní pohyby jejího těla. Střídavým použitím klasifikátorů celého předmětu a projekce do popisovaného subjektu mluvčí dociluje efektu - střídavého úhlu pohledu na událost: nejprve je událost popisována neutrálně, z úhlu pohledu pozorovatele, podruhé z úhlu pohledu popisované postavy.

Poté Aarons a Morgan popisují dvě situace, v nichž mluvčí užívá zmíněné prostředky klasifikátory celého předmětu a tzv. změnu rolí (mimika, pohyby těla, klasifikátory držení) nikoliv sekvenčně, ale najednou, simultánně. Mluvčí popisuje, jak zprava přilétá k parašutistovi letadlo. Nastává situace, kdy mluvčí levou rukou artikuluje klasifikátor držení (drží lana padáku), pravou rukou artikuluje klasifikátor celého předmětu, který má zastupovat letadlo, které se k němu seshora blíží. Na obličeji mluvčího je možné zaznamenat výraznou mimiku vyjadřující zděšení. Užitím tří výše popsanych prvků zachytil simultánně se dějící události: „parašutista držící lana padáku se zděšením sleduje, jak se k němu z pravé strany přibližuje letadlo“.

Poté nastává situace, kdy mluvčí artikuluje levou, nedominantní, rukou klasifikátor držení (drží lana padáku), a pravou rukou artikuluje klasifikátor celého předmětu, kterým zastupuje osobu a kterým demonstruje směr pohybu, kterým parašutista klesá dolů. Mimikou opět nese informaci o emociálním stavu parašutisty. Zde dochází k zajímavé situaci, při níž mluvčí událost popisuje jednak z perspektivy samotného parašutisty (mimika, držení lana padáku) a zároveň (simultánně) z pohledu pozorovatele (osoba klesající na zem). Tento jev opět vznikl za součinnosti tří prvků: klasifikátoru držení, klasifikátoru celého předmětu a nemanuálního chování mluvčího v rámci tzv. změny rolí. Tento jev nazývají Aarons; Morgan *simultánní několikanásobnou perspektivou* (úhlem pohledu) *na konkrétní událost* (Aarons; Morgan, 2003, s. 127).

Lingvisté ve své studii popisují souběžné (simultánní) užití různých prvků: *klasifikátorů celého předmětu, klasifikátorů držení a projekce mluvčího do jednající postavy*. Simultánním užitím těchto prostředků dochází podle Aarons a Morgan k zachycení simultánně se dějících událostí či vyjádření několikanásobného úhlu pohledu na popisovanou událost.

6.5.2 Způsob užití klasifikátorů v diskursu ČZJ

Na základě rozboru sebraného videomateriálu i vybraných ukázek jsme zjistili, že mluvčí střídají různé postupy, využívají různé prostředky. Ve výpovědích střídají „běžné“ znaky, kterými přinášejí nové informace, vysvětlují a komentují děj, a různé typy klasifikátorů, kterými děj „demonstrují“, a to i v rychlém sledu za sebou.

VIDEO 66 Střídání perspektiv (prostorů)

(Zdroj: Storytelling, 2006).

Český překlad: Dveře se pomalu otevřely a z nich vystoupil člověk. Ručkoval po žebříku dolů, až přistál na povrchu Měsíce. To bylo ovací! Pohyboval se ve stavu beztlíže, na povrchu Měsíce nadsakoval. Rozhlížel se a v dálce viděl cípek Země. Pak vzal americkou vlajku a zapíchl ji do povrchu Měsíce. Pak se vrátil zase zpátky do lodí. Dveře se za ním zavřely.

Zápis ČZJ:

KCP_DVEŘE SE POMALU OTEVŘELY (B°) - *lr/pr* KČT_ruce (ručkovat) (5 → sA) -

- *lr* KCP_povrch rakety (B → D°“““)

- *pr* KCP_člověk (vystoupit z rakety) (V°“““) - *lr/pr* KČT_ruce (ručkovat) (5 → sA) -

- *lr* KCP_povrchu měsíce (B°) → → → → → → → →

- *pr* KCP_člověk (dopadnout pomalu na povrch) (V) -

- *lr* KCP_povrchu měsíce (B°) -

- *pr* KČT_noha (šlápnout na povrch) (B°) - MĚSÍC - TLESKAT - [...]

při dopadu - lehce otevřít a zavřít ústa *otevřená ústa*

- *lr* KCP_povrch (měsíce) (B°) -

- *lr/pr* KČT_nohy (pomalá chůze) (D) - *pr* KCP_člověk (pohyb v beztlíži) (V) -

otevřít a zavřít ústa v rytmu pohybu rukou

pohyb těla ze strany na stranu v rytmu pohybu rukou

- *lr* KČT_noha (drží) (B°) -

- *lr/pr* KČT_nohy (pohyb v beztlíži) (B°) - *pr* KČT_oči (rozhlížet se) (V) -

otevřít a zavřít ústa *o.p. směr rukou*

- horizont (co je vidět v dálce) - JINÝ- MĚSÍC - PODÍVAT - KČT_oči (vidět) (V) - ZEMĚ -

o.k. našpulená ústa *o.p. směr ruce* *o.p.adresát*

- SPC_cípek Země - ANO- KČT_oči (dívat se) (V) - AMERICKÝ -

o.p. směr rukou → → → → → → → → → → *o.p. adresát*

- SPC_nášivka na hor. paži (D°““““) - KČT_oči (podívat se na nášivku) - JÁ - HRDÝ -

o.p. horní paže → → → → → → → → → → → → → → → →

- rozbalit - VLAJKA - AMERICKÝ -

- *lr/pr* KD_držet tyč s vlajkou (zapíchnout ji do země) (sA) - VLAJKA -

o.p. dolů

- *lr/pr* KD_držet tyčku s vlajkou (zapíchnout ji do země) (sA) -

o.p. dolů

lr KCP_povrchu (měsíce) (B°) -

- KČT_ochi (dívat se na vlajku) (V) - *pr* KCP_čověk (pohyb v beztíži) (V) - UŽ - ZPÁTKY -
o.p. směr rukou *otevřít a zavřít ústa v rytmu pohybu rukou*

- *lr* KCP_raketa (V““)
- *pr* KCP_čověk (šplhá do rakety) (V) - ZAVŘÍT DVEŘE - KONEC
o.p. směr ruce *lehce našpulené rty*
vypouští vzduch

V ukázce 66 dochází ke střídavému užití klasifikátorů celého předmětu, klasifikátorů částí těla a klasifikátoru držení. Všechny typy klasifikátorů slouží k popisu stejného subjektu: kosmonauta. Prostřednictvím KCP popisuje mluvčí jeho pohyb (jak sestupuje z vesmírné lodi, dopadá na zem a jak se pohybuje na Měsíci ve stavu beztíže). Prostřednictvím KČT podává mluvčí informaci o konkrétním pohybu horních a dolních končetin kosmonauta (jak ručkuje po žebříku dolů, nohou došlapuje na povrch Měsíce, pohyb nohou ve stavu beztíže) a o směru pohledu jeho očí (KČT_ochi). Prostřednictvím KD podává mluvčí informaci o tom, jakým způsobem popisovaný subjekt - kosmonaut - drží objekt a manipuluje s ním (drží tyč s vlajkou a zapichuje ji do povrchu Měsíce).

Prostřednictvím KCP podává mluvčí informaci o pohybu celého popisovaného subjektu. Popisovaný subjekt je prostřednictvím KCP „zmenšen“ a mluvčí s ním snadno demonstrovuje pohyb v prostoru. V okamžiku, kdy se mluvčí zaměřuje v rámci popisované události na detail, pohyb nohou, rukou, atd., užívá KČT a KD. Ty jsou úzce vázány na tělo mluvčího - při užití KD se dokonce tělo mluvčího transponuje do popisované osoby.

Při popisu tohoto jevu, střídání různých prostředků, které se v jednom případě soustředí na popisovaný subjekt jako celek, a ve druhém případě na konkrétní detail líčené události nebo popisovaného subjektu, jsme se v rámci studia materiálů o znakových jazycích jsme se setkali také s pojmy „live space“ (prostor v životní velikosti“) a „small space“ (malý/zmenšený prostor) (Nováková, 2007). Live space je vymezen pro situace, v nichž mluvčí líčí události „v životní velikosti“. Přitom se jeho tělo často projektuje do těla popisovaného objektu a mluvčí líčí události z úhlu pohledu jednající osoby. V rámci tohoto prostoru užívá mluvčí (kromě jiných prostředků) klasifikátory částí těla a klasifikátory držení. Small space je naopak určen pro ty situace, kdy mluvčí zmenší rozměr (tělo) popisovaného objektu a demonstrovuje děje v neutrálním prostoru před tělem. V rámci tohoto prostoru užívá mluvčí klasifikátory celého předmětu.

Pokud bychom měli ukázkou 66 rozdělit výpověď na jednotlivé prostory - live space a small space - vypadalo by to takto:

Zápis ČZJ:

DVEŘE SE POMALU OTEVŘELY - *lr/pr* KČT_ruce (ručkovat) (5 → sA) -
live space → → → → → → → → → → → → → → → → → →

- *lr* KCP_povrch rakety (B → D^{o''''})
- *pr* KCP_člověk (vystoupit z rakety) (V^{''''}) - *lr/pr* KČT_ruce (ručkovat) (5 → sA) -
small space → → → → → → → → → → → *live space* → → → → → →

- *lr* KCP_povrchu měsíce (B^o) → → → → → → → → → → → → → → → →
- *pr* KCP_člověk (dopadnout pomalu na povrch) (V)
small space → → → → → → → → → → → → → → → →

- *lr* KCP_povrchu měsíce (B^o) -
- *pr* KČT_noha (šlápnout na povrch) (B^o) - MĚSÍC - TLESKAT - [...]
live space → → → → → → → → → → → *live space* → → → →

- *lr* KCP_povrch (měsíce) (B^o) -
- *lr/pr* KČT_nohy (pomalá chůze) (D) - *pr* KCP_člověk (pohyb v beztíži) (V) -
live space → → → → → → → → → → → *small space* → → → → → → → → → →

- *lr* KČT_noha (drží) (B^o) -
- *lr/pr* KČT_nohy (pohyb v beztíži) (B^o) - *pr* KČT_oci (rozhlížet se) (V) -
live space →

- horizont (co je vidět v dálce) - JINÝ- MĚSÍC - PODÍVAT - KČT_oci (vidět) (V) - ZEMĚ -
vypravěč → *live space* → → → → → → → → → →

- SPC_cípek Země - ANO- KČT_oci (dívat se) (V) - AMERICKÝ -
live space →

- SPC_nášivka na hor. paži (D^{o''''}) - KČT_oci (podívat se na nášivku) - JÁ - HRDÝ -
live space →

- rozbalit - VLAJKA - AMERICKÝ -
live space →

- *lr/pr* KD_držet tyč s vlajkou (zapíchnout ji do země) (sA) - VLAJKA -
live space →

- *lr/pr* KD_držet tyčku s vlajkou (zapíchnout ji do země) (sA) -
live space →

- *lr* KCP_povrchu (měsíce) (B^o) -
- KČT_oci (dívat se na vlajku) (V) - *pr* KCP_člověk (pohyb v beztíži) (V) - UŽ - ZPÁTKY -
live space → → → → → → → → → → → *small space* → → → → → → → → → → → → → → → →

- *lr* KCP_raketa (V^{''''})
- *pr* KCP_člověk (šplhá do rakety) (V) - ZAVŘÍT DVEŘE - KONEC
small space → *vypravěč*

- *lr* KCP_povrchu (kanál, strop chodby) (drží) (B°)
- *pr* KCP_osoba (vylézt z kanálu) (V) - - HOTOVO/KONEC
small space → → → → → → → → *vypravěč*

V příkladech 66-68 dochází ke střídavému líčení události/objektu ve „small space“ (popisovaný subjekt je líčen jako celek; děj je líčen z pohledu pozorovatele dané scény) či „live space“ (líčen detail; událost je líčená z pohledu jednající osoby/subjektu). Prostřednictvím střídání těchto dvou „prostorů“ je možné docílit „živého, plastického“ obrazu líčené scény.

V našem materiálu jsme nezaznamenali situace, v nichž mluvčí souběžně (simultánně) užívá různé typy klasifikátorů v součinnosti s nemanuálními prvky jazyka (mimikou a pohyby těla v rámci změny rolí a následné projekce mluvčího do popisovaného subjektu). Nedošlo tedy k zachycení simultánně se dějících událostí, ani k zachycení simultánního několikanásobného úhlu pohledu na popisovanou událost tak, jak to popisuje ve své studii Aarons a Morgan (2003) (viz výše). Ve vybraných ukázkách mluvčí užívá různé typy klasifikátorů sekvenčně: událost či popisovaný subjekt sice popisuje z různých úhlů pohledu - ale nejprve se na něj dívá z jednoho úhlu pohledu a později z druhého. Oba způsoby pohledu na popisovaný subjekt neuvžívá najednou. I přesto, že jsme zmíněné typy simultánních konstrukcí v našem materiálu nezaznamenali, domníváme se, že existují i v českém znakovém jazyce. Jejich existenci a charakter však musí potvrdit další výzkum.

7.0 ZÁVĚR

Ve své práci jsme se pokusili podat souhrn různých prostředků, které umožňují simultánní přenos informací. Vycházeli jsme přitom zejména ze zahraničních studií, které se této problematice věnují v jiných národních znakových jazycích. Na základě poznatků získaných z těchto materiálů jsme popsali a konkrétními ukázkami doložili výskyt těchto prostředků i v českém znakovém jazyce. Vzhledem k tomu, že téma simultánnost ve znakových jazycích je tématem velmi širokým, což ostatně dokazuje i velké a různorodé množství popsaných prostředků simultánnosti, nebylo možné se každému z nich věnovat hlouběji. Pro samotný výzkum jsme si vybrali jen jeden z popsaných prostředků: tzv. klasifikátory. Snažili jsme se popsat, do jaké míry jsou jednotlivé typy klasifikátorů schopné vyjadřovat významy simultánně a jaké konkrétní výrazové možnosti klasifikátory mají.

Ukazuje se, že klasifikátory jsou produktivním prostředkem umožňujícím simultánní přenos informací. Platí to zejména o skupině klasifikátorů celého předmětu, které mají nejširší možnosti k simultánnímu přenosu informací různého typu, a o skupině klasifikátorů držení.

Klasifikátory vyjadřují své významy v součinnosti s dalšími prostředky znakového jazyka: zejména klasifikátory celého předmětu (a dále také klasifikátory držení) jsou úzce vázány na trojrozměrný prostor, a to topografický prostor, do něhož mluvčí prostřednictvím klasifikátorů situuje živé i neživé aktéry svého vyprávění (projevu).

Dalším jevem je simultánní užití nemanuálních prvků, především mimiky. Tento prvek se objevuje zejména ve spojení s klasifikátory držení, méně často s klasifikátory celého předmětu a klasifikátory částí těla.

Tyto tři prvky: využití trojrozměrného prostoru, užití klasifikátorů a možnost souběžné produkce manuálních a nemanuálních prvků znakového jazyka (v případě užití nemanuálních prvků ve spojení s klasifikátory jde zejména o užití mimiky, která nese různé emoce) jsou podle výsledků naší práce nejvíce produktivními prostředky, které umožňují simultánní přenos informací v (českém) znakovém jazyce.

POUŽITÁ LITERATURA:

AARONS, D.; MORGAN, R.: Classifier predicates and the creation of multiple perspectives in South African sign language. In *Sign Language Studies*. 2003, roč. 3, č. 2, s. 125-157.

ASHER, R. E. (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, New York, Soul, Tokio: Pergamon Press, 1994.

BAKER, A. Crosslinguistic studies of morphology and syntax. Course for the Charles University, Prague, 15-19th November, 2004.

BAKER-SHENK, Ch.; COKELY, D. *American Sign Language. A Teacher's Resource Text on Grammar and Culture*. 3. vyd. Washington DC: Gallaudet University Press, 1996.

BERGMAN, B.: Manual and Nonmanual Expression of Negation in Swedish Sign Language. In BOS, H.; SCHERMER, T. (eds.). *Sign Language Research 1994. Proceedings of the 4th European Congress on Sign Language Research, Munich, September 1-3, 1994*. Hamburg: Signum, 1995, s. 85-103.

BÍMOVÁ, P.: Jazyk znakový, jazyk přirozený. In *Čeština doma a ve světě*. 2002, roč. 10, č. 2-3, s. 100-103.

BOYES BRAEM, P.; KOLB, A.: An Introduction to Sign Language Research. In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (eds.). *Sign Language Research and Application. Proceedings of the International Congress on Sign Language Research a Application, March 23-25, 1990 in Hamburg*. Hamburg: Signum Verlag, 1990, s. 97-113.

COERTS, J.: The Analysis of Interrogatives and Negations in Sign Language of Netherlands. In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (eds.). *Current Trends in European Sign Language Research*. Hamburg: Signum Verlag, 1990, s. 256-276.

ČECHOVÁ, M. a kol. *Čeština, řeč a jazyk*. 2., přeprac. vyd. Praha: ISV, 2000.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace, 1997.

EMMOREY, K. *Language, Cognition, and the Brain. Insights From Sign Language Research*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2002.

ENGBERG-PEDERSEN, E.: Pragmatics of nonmanual behaviour in Danish sign language. In EDMONDSON, W.; KARLSON, F. (eds.). *SLR'87. Papers from the Fourth International Symposium of Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 121-128.

ENGBERG-PEDERSEN, E.: Some simultaneous constructions in Danish Sign Language. In BRENNAN, M.; TURNER, G. (eds.). *Word-order issues in Sign Language*. Durham, Angletterre: The International Sign Linguistics Association, 1994, s. 72-87.

HRONOVÁ, A.: Poznáváme český znakový jazyk III. (Tvoření tázacích vět). In *Speciální pedagogika*. 2002, roč. 12, č. 2, s. 113-123.

HRONOVÁ, A.; MOTEJZÍKOVÁ, J. *Raná komunikace mezi matkou a dítětem. Neslyšící matka se svým sluchově postiženým dítětem. Slyšící matka se svým slyšícím dítětem*. Praha: FRPSP, 2002.

KASANOVA, K.; KUCHAROVA, L.; NAJMANOVA, M.; NOVAKOVA, R.; PULPANOVA, L.; VYSUCEK, P.; ZELENÁ, I. *Slovosled v českém znakovém jazyce. Sloveso a jeho argumenty*. [Seminární práce]. Praha: FF UK, 2005.

KLIMA, E.; BELLUGI, U. *The Signs of Language*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 1979.

LIDDELL, S.K.: Sources of Meaning in ASL Classifier Predicates. In EMMOREY, K. (ed.). *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2003, s. 199-220.

LUCAS, C.; VALLI, C.: From Signer's Perspectives: A Comparative Sign Language Study. In EDMONDSON, W.; KARLSON, F. (eds.). *SLR'87. Papers from the Fourth International Symposium of Sign Language Research*. Hamburg: Signum Press, 1990, s. 129-152.

MACUROVÁ, A.: Jazyk v komunikaci neslyšících (Předběžné poznámky). In *Slovo a slovesnost*. 1994b, roč. 55, s. 121-132.

MACUROVÁ, A.: Náš - jejich jazyk -naše vzájemná komunikace. In *Naše řeč*. 1994a, roč. 77, č. 1, s. 44-50.

MACUROVÁ, A.: Jazyk a hluchota. In *Slovo a slovesnost*. 2001a, roč. 62, č. 2, s. 92-104.

MACUROVÁ, A.: Poznáváme český znakový jazyk (Úvodní poznámky). In *Speciální pedagogika*. 2001b, roč. 11, č. 2, s. 69-75.

MACUROVÁ, A.; BÍMOVÁ, P.: Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy). In *Speciální pedagogika*. 2001, roč. 11, č. 5, s. 285-296.

MACUROVÁ, A.; PETŘÍČKOVÁ, J.: Poznáváme český znakový jazyk. Poznámky k vyjadřování mnohosti. In *Speciální pedagogika*. 2004, roč. 14, č. 2, s. 107-126.

MACUROVÁ, A.; VYSUCEK, P.: Poznáváme český znakový jazyk. Klasifikátorové tvary ruky. In *Speciální pedagogika*. 2005, roč. 15, č. 4, s. 262-275.

MACUROVÁ, A.: Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka (Poznámky k diskusi). In *Speciální pedagogika*. 1996, roč. 6, č. 1, s. 5-19.

MEIER, R.P.: Why different, why the same? Explaining the effects and non-effects of modality upon linguistic structure in sign and speech. In MEIER, R.P.; CORMIER, K.; QUINTO-POZOS, D. (eds.). *Modality and structure in signed and spoken languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 1-25.

MILLER, Ch.: Simultaneous constructions and complex signs in Quebec Sign Language. In AHLGREN, I.; BERGMAN, B.; BRENNAN, M. (eds.). *Perspectives on sign language*

structure. *Papers from the Fifth International Symposium on Sign Language Research*. Durham, Angleterre: The International Sign Linguistics Association, vol.1, 1994, s. 131-148.

MILES, D. *British Sign Language. A Beginner's Guide*. London: BBC, 1989.

NOVÁKOVÁ, R. Vizualizace prostoru v českém znakovém jazyce. Přednáška konaná v rámci Certifikačního vzdělávacího programu České komory tlumočnicků znakového jazyka dne 25. 2. 2007.

POTMĚŠIL, M. a kol. *Všeobecný slovník českého znakového jazyka, A-N*. Praha: Fortuna, 2002.

Kol. aut. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.

RAYMAN, J.: Storytelling in the Visual Mode: A Comparison of ASL and English. In WINSTON, E. (ed.). *Storytelling and Conversation Discourse in Deaf Communities*. Washington DC: Gallaudet University Press, 1999, s. 59-82.

Raná komunikace v neslyšící rodině. [DVD]. Praha: FRPSP, 2007.

SCHEMBRI, A.: Rethinking „Classifiers“ in Signed Languages. In EMMOREY, K. (ed.). *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2003, s. 3-34.

SCHICK, B.: Acquiring a Visually Motivated Language: Evidence from Diverse Learners. In SCHICK, B.; MARSCHARK, M.; SPENCER, P. E. (eds.). *Advances in the Sign Language Development of Deaf Children*. Oxford: Oxford University Press, 2006, s. 102-134.

SLOBIN, D.I.; HOTITING, N.; KUNTZE, M.: A Cognitive/Functional Perspective on the Acquisition of „Classifiers“. In EMMOREY, K. (ed.). *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2003, s. 271-296.

Storytelling. Lektori z Pevnosti. 1. a 2. část. 2002 - 2005. [DVD]. Praha: Pevnost - České centrum znakového jazyka, 2006.

SUPALLA, T.: Revisiting Visual Analogy in ASL Classifier Predicates. In EMMOREY, K. (ed.). *Perspectives on Classifier Constructions in Sign Languages*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2003, s. 249-257.

SUPALLA, T.: Serial Verbs of Motion in ASL. In FISCHER, S.D.; SIPLE, P. (eds.). *Theoretical Issues in Sign Language Research, vol. 1, Linguistics*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1990, s. 127-152.

ŠÁLKOVÁ, B. *Simultánnost v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha: FF UK, 2002.

ŠEBKOVÁ, H. *Číslovky v českém znakovém jazyce*. [Bakalářská práce]. Praha: FF UK, 2005.

TIKOVSKÁ, L. *Klasifikátory českého znakového jazyka*. [Bakalářská práce]. Praha: FF UK, 2006.

VYSUČEK, P.; MOTEJZÍKOVÁ, J. *Specifické znaky*. Praha: FF UK; Pevnost, 2003.

WILBUR, R.: Modality and the Structure of Language. In MARSCHARK, M.; SPENCER, P.E. (eds.). *Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2003, s. 332-346.

WILBUR, R.: Phonological and Prosodic Layering of Nonmanuals in American Sign Language. In EMMOREY, K.; LANE, H. (eds.). *The Signs of Language Revisited. An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima*. London: Lawrence Erlbaum Associations Publishers, 2000, s. 215-244.

SEZNAM OBRÁZKŮ, TABULEK A VIDEÍ

Seznam obrázků:

- Obr. 1** Vymezení znakovacího prostoru
- Obr. 2** Příklad znaků ve funkci sloves prostorových (ČZJ)
- Obr. 3** Nemanuální prvky – mimika (rozvrstvení) (ASL)
- Obr. 4** Příklad inkorporace předmětu na znaku ve funkci prostorového slovesa (ČZJ)
- Obr. 5** Rozmístění „osobních zájmen“ v prostoru (ASL)
- Obr. 6** Příklad aspektu časového - znak „DÍVAT SE (na) (ASL)
- Obr. 7** Příklad aspektu distribučního - znak „DÁT“ (ASL)
- Obr. 8** Příklad užití klasifikátorů celého předmětu (ČZJ)
- Obr. 9** Příklad užití klasifikátorů částí těla (ČZJ)
- Obr. 10 a 11** Příklad užití klasifikátorů držení (ČZJ)
- Obr. 12** Příklad užití specifikátorů tvaru a rozměru (ČZJ)
- Obr. 13** Sekvenční pořádek v užití klasifikátorů (ČZJ)

Seznam tabulek:

- Tab. 1** Klasifikátory celého předmětu (ČZJ)
- Tab. 2** Klasifikátory držení (ČZJ)
- Tab. 3** Specifikátory tvaru a rozměru (ČZJ)
- Tab. 4** Klasifikátory částí těla (ČZJ)

Seznam videí:

(uvedené ukázky se týkají českého znakového jazyka)

- Video 1, 2** Příklad znaků ve funkci sloves prostorových
- Video 3** Příklad užití nemanuálních prostředků pro vyjádření negativní emoce
- Video 4** Příklad nemanuálního vyjádření adverbialní informace
- Video 5** Příklad nemanuálního vyjádření adjektivní informace
- Video 6** Příklad vyjádření emociálně neutrální oznamovací výpovědi (srovnání)
- Video 7** Příklad vyjádření oznamovací výpovědi s vyjádřením emociálně zbarvené výpovědi
- vyjádření intenzity (informace adjektivního charakteru) (srovnání)
- Video 8, 9** Příklad souběžné artikulace mluvního obrazu
- Video 10** Nemanuální vyjádření zjišťovací otázky

- Video 11** Nemanuální vyjádření doplňovací otázky
- Video 12** Příklad vyjádření neutrální oznamovací výpovědi (srovnání)
- Video 13** Nemanuální vyjádření podmínky (srovnání)
- Video 14** Nemanuální vyjádření podmínky
- Video 15, 16** Nemanuální vyjádření záporu
- Video 17, 18** Nemanuální vyjádření rozkazu
- Video 19, 20** Nemanuální vyjádření „výběru z možností“
- Video 21** Nemanuální vyjádření „změny rolí“ v rámci výpovědi
- Video 22** Příklad tzv. odkazování
- Video 23** Příklad tzv. odkazování (větší počet adresátů)
- Video 24** Příklad artikulace dvou jednoručních znaků
- Video 25 - 27** Příklad artikulace dvou jednoručních znaků (užití klasifikátoru)
- Video 28, 29** Příklad tzv. „inkorporace“
- Video 30** Příklad inkorporace číslovky do klasifikátoru pro osobu
- Video 31 - 33** Příklad užití shodového slovesa (znak NAVŠTÍVIT)
- Video 34, 35** Příklad aspektu časového (znak DÍVAT SE)
- Video 36 - 38** Příklad aspektu distribučního (znak DÁT)
- Video 39 - 41** Příklad artikulace znaků (rychlost)
- Video 42 - 54** Použití klasifikátorů celého předmětu
- Video 55 - 61** Použití klasifikátorů částí těla
- Video 62 - 65** Použití klasifikátorů držení
- Video 66** Střídání perspektiv (prostorů)
- Video 67-68** Příklad užití „live space“ a „small space“

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: CD s videy použitými v této práci (příloha je umístěna na zadních deskách)

Příloha č. 2: Způsob zápisu výpovědí ve znakovém jazyce

Příloha č. 3: Soupis tvarů ruky ČZJ (Zdroj: Macurová, 1996, s. 12-13)

Příloha č. 4: Obrázkové příběhy z časopisu Sluníčko, použité pro získání materiálu v ČZJ

Příloha 2

Způsob zápisu výpovědí ve znakovém jazyce

Příklady výpovědí v českém znakovém jazyce jsou uloženy jako videosoubory na příloženém CD. Pro větší názornost a možnost analýzy těchto výpovědí, které jsou často artikulovány velkou rychlostí, jsme zvolili psaný způsob zápisu, na kterém je vidět, z jakých jednotek se výpověď skládá a jakých prostředků zde bylo použito. Ve srovnání se zápisy, které využívají ve svých studiích zahraniční lingvisté (např. Baker-Shenk, Cookely, 1996; Miller, 1994) je jednodušší - byl vytvořen pouze pro účely této práce.

Seznam zkratk:

„D“ odkaz - užití deiktického prostředku: tvaru ruky „D“
KČT - klasifikátor držení
KD - klasifikátor držení
KCP - klasifikátor celého předmětu
lr - levá ruka
M. - mimika
MO - mluvní obraz
o.k. - orální komponent
o.p. - oční pohled
pr - pravá ruka
SPC - specifikátor tvaru a rozměru
SZ - specifický znak

Plnovýznamové lexikální jednotky znakového jazyka (znaky) jsou napsány velkými písmeny, např. RYCHLE, DOBŘE, DVEŘE...

Neplnovýznamové lexikální jednotky (gesta, deiktická gesta...) jsou zapisovány malými písmeny, např. gesto: pojd'!, „D“ (odkaz).

Jednotlivé znaky (či obecněji jednotky) jsou od sebe oddělovány pomlčkami, tak je zřejmé, že výpověď stále pokračuje či naopak končí, např. xxx - xxx - xxx.

Klasifikátory, které také nepovažujeme za plnovýznamové lexikální jednotky, mají v zápisu poněkud specifické postavení, protože se jedná o jednotky, které jsou předmětem výzkumu, a protože jsou to jednotky strukturně i obsahově složitější než výše zmíněné neplnovýznamové jednotky. Nejdříve je velkými písmeny uvedena značka, která uvádí, o jaký typ klasifikátorů se jedná (KCP, KČT, KD). Poté následuje popis toho, co klasifikátor představuje, a poté v závorce stručný popis toho, co klasifikátor vyjadřuje, např. „KCP_stromy (se pohybují)“.

Tento „lidový“ způsob zápisu jsme zvolili proto, že je velmi srozumitelný. V rámci popisu klasifikátorových konstrukcí uvádíme také v závorce i klasifikátorový tvar ruky, např. (B°).

Pokud je to nutné pro rozlišení či pro srozumitelnost zápisu, používáme také symboly pro ruce: *lr* (levá ruka), *pr* (pravá ruka). Pokud v zápisu toto rozlišení chybí, znamená to, že se jedná o dominantní ruku mluvčího (u praváka pravá ruka, u leváka levá; v našich nahrávkách byli všichni mluvčí praváci).

Pokud každá ruka artikuluje v jeden a ten samý okamžik jiný znak, jsou tyto znaky (popř. celé výpovědi nebo jen jejich úseky) zapsány nad sebou - výpověď nesená levou rukou vždy je vždy na prvním místě. Znaky levé ruky jsou zapsány nad znaky pravé ruky tak, aby odpovídaly časové, např.:

lr ZA PRVÉ - ZA DRUHÉ - ZA TŘETÍ
- pr „D“ - ZAJÍC - „D“ - JEZEVEC - „D“ - MEDVĚD -

Nemanuální složka znaků je znázorněna kurzívou a je uvedena pod zápisem manuální části výpovědi, vždy pod tou částí výpovědi (znakem), ke které se váže. Zvláštní důraz jsme při popisu nemanuálních aktivit kladli na vyznačení směru pohledu. Směr pohledu (= *o.p.* *oční* pohled) mluvčího má důležitou úlohu např. při rozlišení (promluv) jednajících osob a promluv vypravěče.

Dále jsme do zápisu zanesli popis výrazu obličeje (= *M. mimika*), případně obrazu úst při artikulaci znaku (= *o.k. orální komponent*). V zápise jsme naopak, až na výjimky, zanedbali popis mluvních obrazů, tedy těch částí artikulovaných slov, které se váží k českému jazyku.

V zápise je tučně zvýrazněna ta část výpovědi, ten konkrétní prostředek, na který se v dané části práce zaměřujeme.

Příloha č. 3

DEZ: tvary ruky

Skupina	a) °	b) ,	c) ^	d) #	e) III	f) -	g)	h)	
A									Zavřená ruka
O									
C									Skrčená ruka
B									
Š									Ruka s prsty u sebe
Ž									
									Ruka s prsty od sebe

D									Prsty vzhýčené ze zavřené dlaně
V									
P									
I									
Y									
R									

MEDVÍDEK LUP

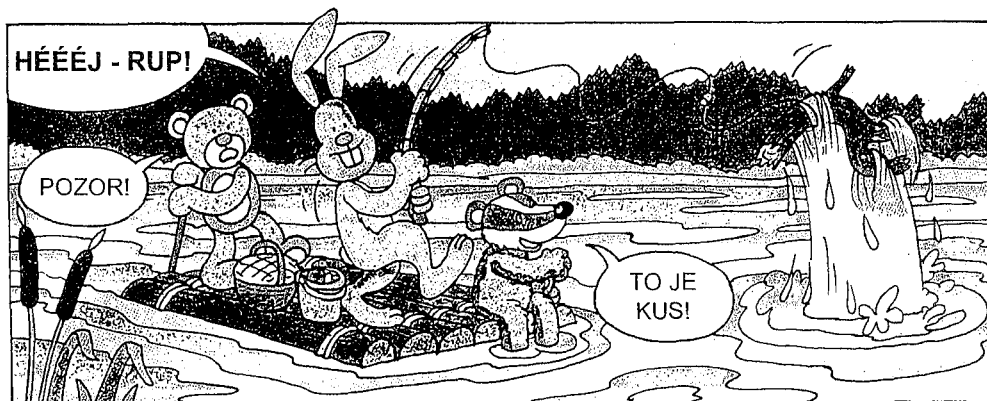

AHOJ!

PLUJE NA OSTROV

VOR JE PŘIPRAVEN,
DOBRODRUŽNÁ VÝPRAVA
NA OSTROV MŮŽE ZAČÍT!

HÉÉÉJ - RUP!

POZOR!

TO JE
KUS!

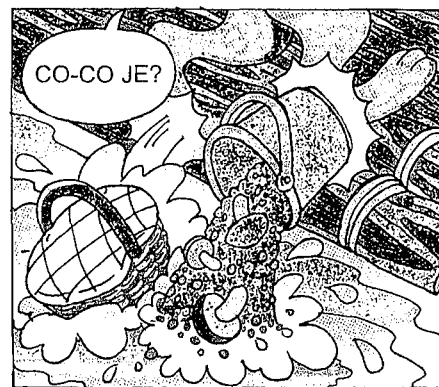

VZAL JSEM
KOŠÍK S JÍDLEM.

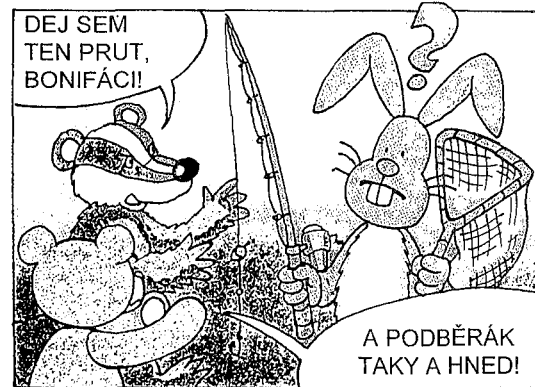
A JÁ JSEM
NASBÍRAL HOUBY
A BORŮVKY!

TO JSTE NEMUSELI.
JAKO SPRÁVNÍ TROSEČNÍCI
SE BUDEME ŽIVIT
RYBOLOVEM!

CO-CO JE?

DEJ SEM
TEN PRUT,
BONIFÁCI!

A PODBĚRÁK
TAKY A HNED!

RYBY K VEČEŘI
NACHYTÁM UŽ CESTOU!

NĚCO MI
ZABRALO!

MÁM HO!
VEČEŘE BUDE!

PÁR HUB
A BORŮVEK
TAKY!

JÁ JSEM ŘÍKAL, ŽE SE RYBÁŘSKÉ
NÁČINÍ BUDE HODIT!

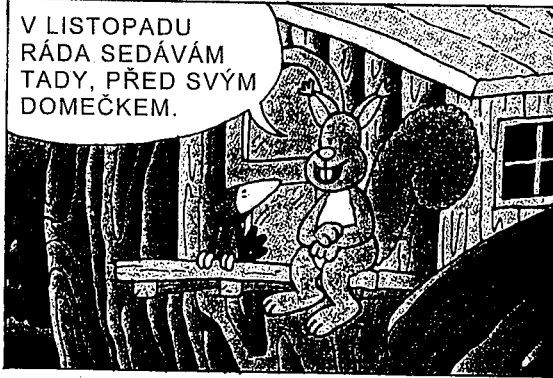
MEDVÍDEK LUP

a jeho kamarádi

KRÁSY PODZIMU

V LISTOPADU
RÁDA SEDÁVÁM
TADY, PŘED SVÝM
DOMEČKEM.

SCHOVEJ NÁS,
NEBO NÁS TEN VÍTR
ODFOUKNE!

TAK POJĎTE
DÁL, AŽ MŮŽU
ZAVŘÍT
DVEŘE!

TEDA TO JE
FIČÁK!

ULETÍME
I S DOMEČKEM,
POMÓCI!

TOUHLE DOBOU JE
NÁŠ LES NEJKRÁSNEJŠÍ.
CO ŘIKÁŠ, FILIPE?

PODÍVEJTE, VÍTR
UŽ SE UTÍŠIL!
VENKU JE ZASE
HEZKY!

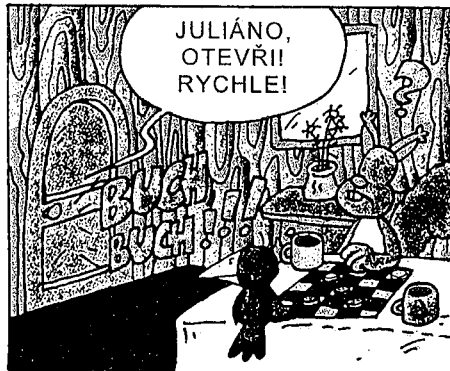
ALE VŠECHNO TO
KRÁSNÉ BAREVNÉ
LISTÍ JE NA ZEMI!
TO JE ŠKODA!

TO SE TO POČASÍ
NAJEDNOU POKAZILO!
JDEME DOVNITŘ!

JULIÁNO,
OTEVŘI!
RYCHLE!

JAKÁPAK ŠKODA!
SPADANÉ LISTÍ
JE NA LISTOPADU
TO NEJLEPŠÍ!

HOPSÁ!

A PROČ JSTE
ZA MNOU
VLASTNĚ
PŘIŠLI, LUPE?

ŠLI JSME
TI ŘÍCT, ŽE
V ROKLINCĚ UŽ
JE DOST LISTÍ
NA SKÁKÁNÍ!

MEDVÍDEK LUP

a jeho kamarádi

SPRAVUJÍ KOLOBĚŽKU

VYPADÁŠ UNAVENĚ,
JEZEVČE. TO MÁŠ
TOLIK PRÁCE?

ACH JO...

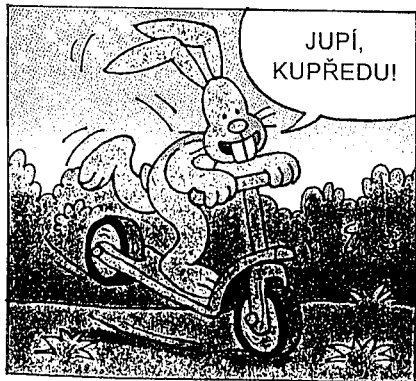

TENTO TÝDEN
UŽ POPÁTÉ
OPRAVUJI
BONIFÁCOVI
KOLOBĚŽKU!

HURÁ!!!
MOJE KOLOBĚŽKA
JE SPRAVENÁ!

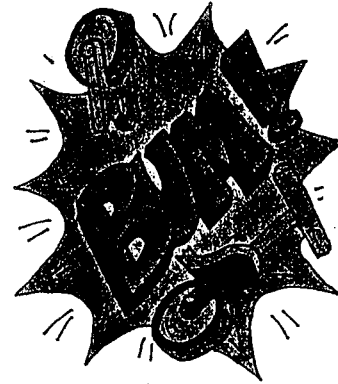
DÍKY,
JEZEVČE!

JUPÍ,
KUPŘEDU!

SVIŠTÍM
JAKO
VÍTRI!

BYL BYS TAK
HODNÝ, JEZEVČE,
A SPRAVIL MI JI?

POŠESTÉ?!

JÁ NIC NESPRAVUJI, LUPE,
TADY UŽ JDE O ŽIVOT!

MOŽNÁ VÍM, JAK BY
SE TO DALO ZAŘÍDIT.

PŘIJĎ ZÍTRA PO SNÍDANI
A PŘIVEĎ I JULIÁNU!

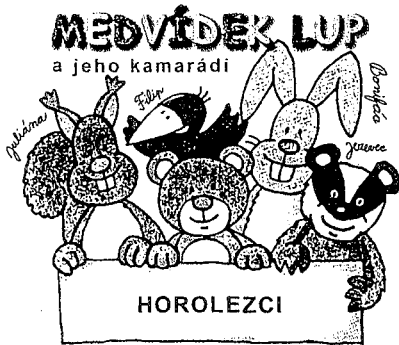

ZKRÁTKA NESMÍME
BONIFÁCE NECHAT
JEZDIT SAMOTNÉHO!
A TY BY SIS TAKY
UŽ ZASLOUŽIL
PROJÍŽDKU!

SVIŠTÍME
JAKO VICHŘICE!

NE, JEDEME
JAKO PO MÁSLI!
A ZÍTRA VYRAZÍME
K RYBNÍČKU!

MEDVÍDEK LUPE a jeho kamarádi

HOROLEZCI

NAZDAR LUPE!

AHOJ!
CO TO
NESETE?

CO TADY
HULÁKÁTE
NA LESY, PÁNÍ
HOROLEZCI?

SPADLO NÁM
LANO! MOHL BYS
NÁM HO PODAT?

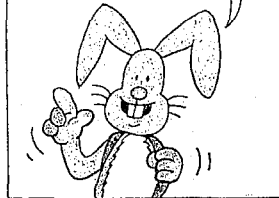
BEZ NĚJ SE
NEMŮŽEME
DOSTAT DOLŮ!

HOROLEZECKÉ
VYBAVENÍ! CHCEME
VYLÉZT NA SKÁLU,
KTERÉ SE ŘÍKÁ
VELKÝ SNĚHULÁK!

MŮŽU JÍT
S VÁMI?

KDEPAK!
HOROLEZECTVÍ
JE JEN PRO
STATEČNÉ
ZAJÍCE!

A JEZEVCE!

LANO VÁM RÁD
PODÁM, ALE...

...NA SKÁLU
KVŮLI VÁM
NEPOLEZU!

MY MEDVĚDI
TOTIŽ LEZEME...

MEDVĚDI PŘECE
NELEZOU
NA SKÁLY!

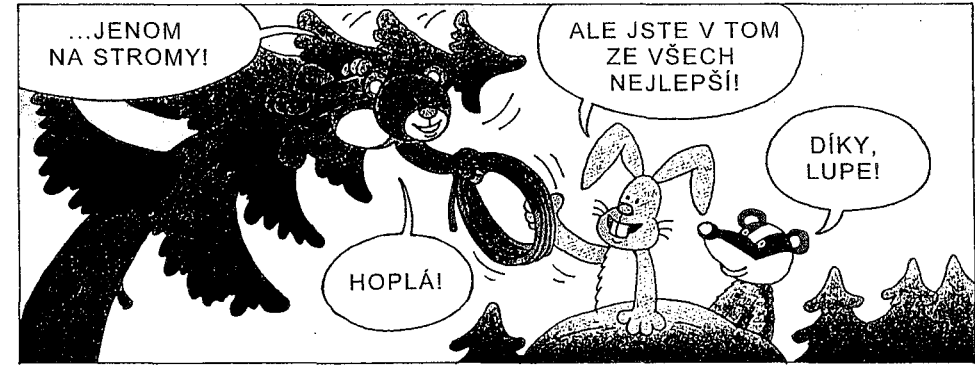
JEN NA
STROMY!

DOBRA, KDYŽ JE TO
HOROLEZENÍ TAKOVÁ
VĚDA, PŮJDU TŘEBA
NA DŘÍVÍ!

POMŮC!!!

...JENOM
NA STROMY!

HOPLÁ!

ALE JSTE V TOM
ZE VŠECH
NEJLEPŠÍ!

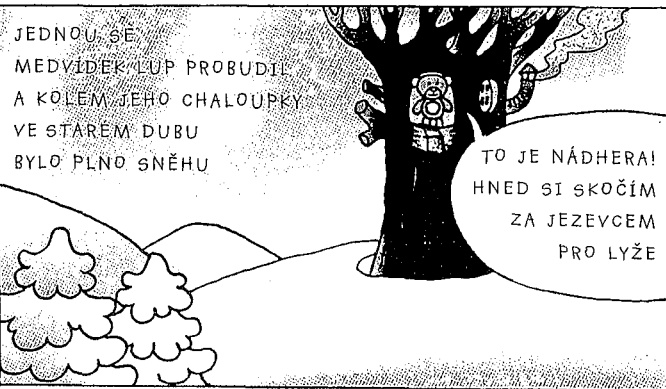
DÍKY,
LUPE!

MEDVÍDEK LUP

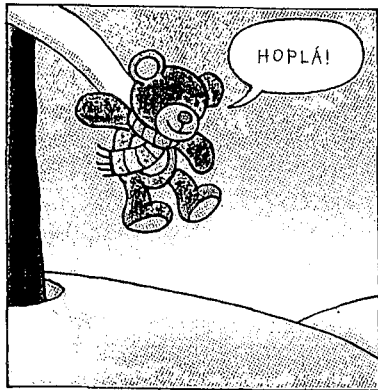
AHOJ!

SI JEDE PRO LYŽE

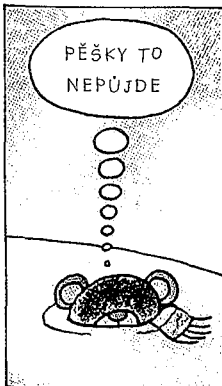

JEDNOU SE
MEDVÍDEK LUP PROBUDIL
A KOLEM JEHO CHALOUPKY
VE STARÉM DUBU
BYLO PLNĚ SNĚHU

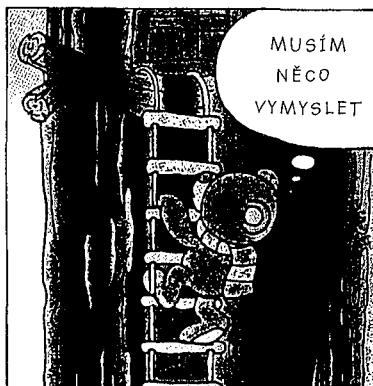
TO JE NÁDHERA!
HNED SI SKOČÍM
ZA JEZEVCEM
PRO LYŽE

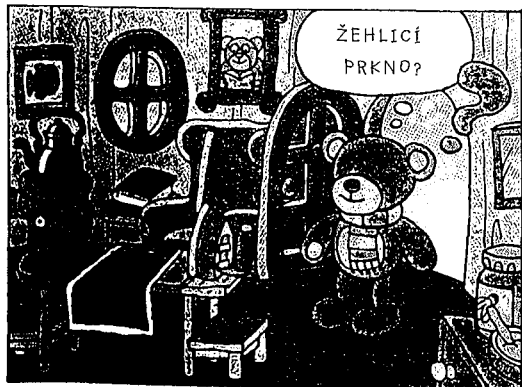
HOPLÁ!

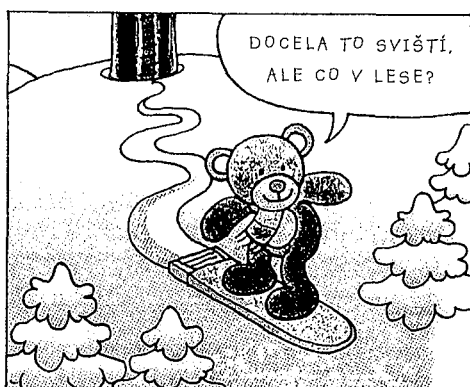
PĚŠKY TO
NEPŮJDE

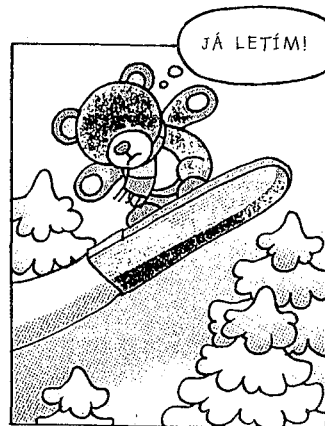
MUSÍM
NĚCO
VYMYSLĚT

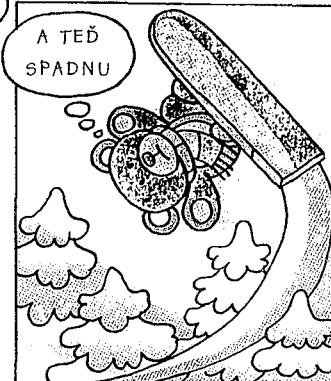
ŽEHLICÍ
PRKNO?

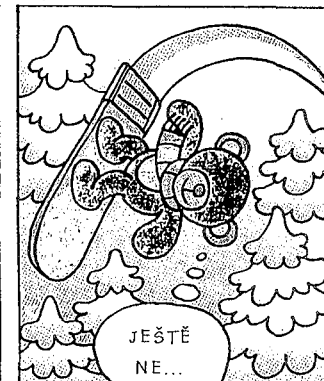
DOCELA TO SVIŠTÍ,
ALE CO V LESE?

JÁ LETÍM!

A TEĎ
SPADNU

JEŠTĚ
NE...

AHOJ JEZEVCĚ,
MÁŠ PRO MĚ LYŽE?

A HELE, LUP!
JÁ MYSLEL,
ŽE SPADLA
LAVINA

UŽ!

DĚKUJU.
POJĎ SI TAKY
ZALYŽOVAT!

RÁD BYCH,
ALE MUSÍM
SPRAVIT
STŘECHU

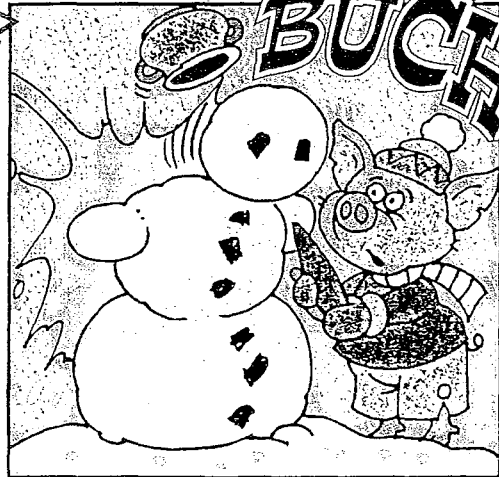
NĚCO MĚ
NAPADLO

ŽEHLICÍ PRKNO
SE OBČAS HODÍ
NEJEN NA ŽEHLĚNÍ!

KAMARÁDI ZE DVORA

Připravuje ANTONÍN ŠPÍČHAL

